Bilinçaltında devlet

René Lourau

Fransızcadan çeviren: Işık Ergüden

AYRINTI

BİLİNÇALTINDA DEVLET • René Lourau

RENÉ LOURAU

Yazarın belli başlı eserleri: *Analyse institutionnelle* (Kurumsal Analiz, 1970); *Sociologie à plein temps* (Tam Gün Sosyoloji. 1976); *Analyse institutionnelle et pédagogie* (Kurumsal Analiz ve Pedagoji, 1971); Les analyseur de l'Eglise (Kilise Analizörleri, 1972); *L'Analyseur Lip* (Lip Analizörü, 1974)

Ayrıntı: 340
İnceleme dizisi: 175

Bilinçaltında Devlet
René Lourau

Fransızcadan çeviren
Işık Ergüden

Yayına hazırlayan
Necmettin Sevil

Kitabın özgün adı
L'État-inconscient

Les Éditions de Minuit/1978
basımından çevrilmiştir.

© Les Éditions de Minuit

Bu çevirinin Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Düzelti
Ayten Koçal

Baskı ve cilt
Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. (0 212) 212 03 39 (pbx)

Birinci basım *2001*

Baskı adedi *2000*

ISBN 975-539-341-2

AYRINTI YAYINLARI
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

René Lourau

Bilinçaltında Devlet

AYRINTI

İçindekiler

— MUHTEMEL OKURLARA MEKTUP:
BU KİTABI HAZIRLAMAMA YOL AÇAN
DUYGUSAL BAĞLAM HAKKINDA 9

Birinci Bölüm
Politikanın eğimi

I. DEVLETSEL BİLİNÇALTI 19
II. TOPLUMSAL ALANIN POLİTİK EĞİMİ 36

III. DEVRİMİN KURUMLAŞMASI 45
A. Calvin'in "Hıristiyan Kurumu" 45
B. Devrimci kulüpler üzerine yasama, 1848-1851 60
C. Daha yakın tarihli üç örnek 64
IV. GENİŞLETİLMİŞ DENKLİK İLKESİ 67
– Kurum ve kurumlaşma 67

İkinci Bölüm

Devlet analiz edilebilir mi?

V. KURUMSAL ANALİZDE DEVLET 95
VI. DEVLETİN İÇİNDE KURUMSAL ANALİZ 109
VII. TOPLUMSAL GÖSTERGELERDEN TOPLUMSAL ANALİZÖRLERE 130

Üçüncü Bölüm

Devletin analizörleri

VIII. PLANLAMACILIK 147
A. Fransa: İdeolojik bir parçalayıcı 147
B. Almanya: Teknokratların ilki 154
C. SSCB: Sosyalizmin bilimi 162
D. Amerika Birleşik Devletleri'nde: Planlamacılığın iki alt türü 173
E. Geçici sonuçlar 175
IX. DEVLETİN ÇÖKÜŞ KOŞULU OLARAK ÖZYÖNETİM 180

Dördüncü Bölüm

Kurumsallaşmış politikanın kendi kendini tasfiyesi

X. "BUNALIM" KAVRAMININ ÖTESİNDE 205

— DİZİN 223

"Gerçekten de, her birimizin içinde, mümin imanıyla içselleştirdiğimiz şu kesinlik vardır: Toplum devlet içindir. (...)
Devletsiz toplum düşünülemez."

Pierre Clastre, *La société contre l'Etat (Devlete Karşı Toplum*, çev.: Mehmet Sert & Nedim Demirtaş, Ayrıntı Yayınları, 1991), Ed. de Minuit, 1974.

"Toplumsal mücadelenin gerçekten özgürlüğe götürmesini isteyen kişi için bu mücadelenin olmazsa olmaz koşulu, her şeyden önce, devletin imhası için mücadeledir, devletin yeni bir biçiminin yeniden oluşmasını engelleyecek şekilde mücadele etmektir."

Giovanni Berneri, *La société sans Etat (Devletsiz Toplum)*, Fransızca çevirisi Ed. Elysée Reclus, 1947.

Muhtemel okurlara mektup: Bu kitabı hazırlamama yol açan duygusal bağlam hakkında

Bu kitabı hazırladığım 1977 yılı boyunca, araya giren bazı olaylar nedeniyle yazımına ara vermek durumunda kaldım.

Temmuz 1977 sonu. – Malville (Isère, Fransa) sürjeneratör santralında nükleer karşıtı gösteri. Polisin yoğun baskısı. Bir ölü, ciddi yaralanmalar.

Ağustos-Eylül. – *Voyager* 1 ve 2 sondaj gemilerinin Satürn'e ve Jüpiter'e doğru, hatta Güneş Sistemi'nin ötesine, galaktik uzaya doğru fırlatılması. Bu iki sondaj gemisi, Birleşmiş Milletler genel sekreterinin, uzayda yaşadığı varsayılan varlıklara bir mesajını taşımaktadır. Bu mesajda arkaik devlet kavramının kullanılmış olması nedeniyle, gezegenimizin devletle ilgili bilinçaltı, yirminci yüzyılın sonuna geldiğimiz bu yıllarda, tamamen ilkel bir şekilde, Ga-

laksi'nin muhtemel ruhçözümcülerine, siyasetbilimcilerine ve psiko-tarihçilerine teslim edildi. Henri Lefebvre'in *De l'Etat (Devlet Üzerine)* adlı yapıtında öne sürdüğü, devletin küreselleşmesinin tamamlanmakta olduğu yolundaki tezinin doğrulanması.

Devlet, küreselleşerek, hukuksal açıdan genelleşerek ve zihniyetlerde evrensellik kazanarak, neyse o olarak, mevcut haliyle kendini göstermektedir: Yerküre eko-sisteminin iki ayaklı ve kılsız kesiminin bilinçaltı. Bu "yüz kırk yedi devlet", Kurt Waldheim'ın mesajına göre, "Dünya gezegenindeki hemen hemen tüm insanları temsil etmektedir"

Şu "hemen hemen" lafına ve Birleşmiş "Milletler" (yoksa, Galaksi kulislerinde söylendiği gibi "Devletler" değil) sekreterinin, benim köpeğimi ya da kedimi olası dört ayaklı uygarlıklar karşısında temsil etmekle yetkili olmadığını *Voyager* 1 ve 2 muhataplarına hissettirmesindeki temkine hayran olmalıyız!

Eylül 1977. – Fransa'da sol birliğin dağılması. Bizim tarihimizde, solun her seçim arifesinde yarattığı umutlar, örtük bir biçimde 1789'da ortaya çıkmış ya da yeniden ortaya çıkmış geçici çizgiye geri dönüş olarak yaşanmamış olsaydı, ekonomik "kriz" ve işsizlik artışı fonuna oturan tamamen politik böyle bir olay bir önem taşımayabilirdi.

Ekim 1977. – Stammheim özel cezaevinde Alman Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun beyin takımının bir bölümünün şiddet yoluyla yok edilmesi – belki intiharlarla, belki de yasadışı tasfiye yoluyla.

Kasım 1977. – Bir Fransız mahkemesi, Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun avukatlarından Klaus Croissant'ın sınır dışı edilmesine karar verdi. Fransız hükümeti kararı hemen uyguladı. Soru: Fransa Adalet Bakanı, yurttaşlarını en çok ne zaman aşağılar? Sacco ve Vanzetti davası kadar yankı bulmayan –bunu kabul edelim– bir olayda barikatın yanlış tarafında yer aldığında mı? Yoksa, "süpermarketler"le ilgili politik felsefesini, tıbbi literatürde frengiyi belirtmek için defalarca kullanılmış bir başlık altında sergilediğinde mi?

Kasım. – Mısır cumhurbaşkanı Sedat, tarihi bir ziyaret olarak adlandırılan Kudüs ziyaretinde, İsrailli yetkililer tarafından tören-

lerle karşılandı. Geleneksel iki düşmanın bu beklenmedik buluşmasını, yorumcular ünlü Mao-Nixon buluşmasından daha önemli görmektedir. Hitler'in yardımcısı Rudolph Hess'in, bu gözüpek şövalyenin, dünya savaşının ortasında, İngiliz düşmanıyla buluşma girişiminin hemen ardından yarı deli kabul edilerek otuz yıl boyunca hapiste kalması bu koşullarda niçin engellenemedi?

Bu olaylar birbirlerinden çok farklı niteliktedir. Hemen hemen hepsi dünya politikasını, gezegen çapındaki bu büyük köyün kaderini ilgilendiriyor olsa da, önem bakımından çeşitlilik gösterirler. "Kitle iletişim organları" tarafından aşırı biçimde kullanılan bu olaylar, benim duygu ve tasarımlarım üzerinde çeşitli düzey ve derecelerde etkide bulundu.

Tarih olarak ilk sırada yer alan olay, Malville'deki nükleer karşıtı gösteri, bana en çok acı vereniydi. Ekolojik ve nükleer karşıtı militanlığı pek iyi bildiğim söylenemez. Modern devlet ile nükleer enerji arasındaki ilişkilerin bilincine Malville sayesinde vardım. Gösterinin ardından bir bacağı kesilen göstericinin, eski öğrencim ve dostum Michel Grandjean olduğunu öğrendiğimde altüst oldum. Devletle nasıl karşılaştığını, devlet toprağının sınırında ayağının nasıl tökezlediğini, bedenine devletin işaretini bırakışını nasıl hissettiğini bana anlatışı, bu kitapta aktarmaya çalıştığım devlet vizyonunu daha da trajik kıldı. Organ kesme kâbusu, eksilmiş yaşam kâbusu: Korkunç düşler gerçek oluyor, birkaç büyücünün yaptığı büyü gerçeklik oluveriyor.

Peki ya Stammheim kâbusu, tarihsel gerekliliğin daima bâkir tuvalinde canavarlar yaratan olayın şu Goya'vari devamı, aklın uykusu (devletin son derece "uyanık" olmasının tersi) hakkında ne demeli? Büyücülerin gece toplantısı bu, hiç durmadan yenilenen mizanseniyle Walpurgis gecesi, Rosa ile Karl'ın hapishanede öldürülmesinden Uzun Bıçaklar Gecesi'ne ve ölüm kamplarından Stammheim'a yinelenen mizansen. Auschwitz'den ve Ravensbruk'dan sağ kurtulmuş dostum Charlotte Delbo, söylenmesi gereken şeyi söylemeye cesaret etti: Vichy rejiminde "özel tugaylar"

onu da terörist diye tutuklamışlardı, Baader-Meinhof'un terörizmi, sol partilerin doğuştan güçsüzlüğünü ve kurumsal politika oyununa boyun eğişlerini açığa çıkarıyordu (*Le Monde,* 18 Kasım 1977). Kitle iletişim organlarına özgü o aptalca ve sahte suç ortaklığı üslubuyla, Stammheim'den bir ay sonra, Kudüs'te bir araya gelen Mısır ve İsrail cumhurbaşkanlarının da eski terörist olduğu gözümüze sokuluyor. Peki o halde? Ben, kendi açımdan, tutsak teröristlerin ölümü hakkında ancak tek bir duygu ifade edebildim: devletin küreselleşme sürecinin bugün aldığı yol karşısında duyduğum kaygı (*Libération,* 21 Ekim 1977). Baader yanlısı komandonun rehin alma teşebbüsü ve mahkûmların ölümü üzerine yazılı, sözlü, görsel "haberlerin" devasa bir sel gibi boşanması. 1940 yılında Fransız ordusunun teslimi sırasında Rethondes vagonu önünde Hitler'in doğaçlama dansını az da olsa andıran bu ölüm, muzaffer devletin, ulus-ötesi kavram olarak devletin, küreselleşme yolundaki kendilik olarak devletin, kurulu düzenin sürmesi için, vahşi vecd halidir. Malville'de devlet toprağı, terimin dar, ulusal anlamında (dokunulmaz kılınması gereken ulusal nükleer gücün kutsal çevresi olarak) ortaya çıkarken, Stammheim'le birlikte sahnenin önünde beliren şey, genelde devletin kor demirle damgasını vurduğu toprak olarak dünyadır. Tehdit altında olduğu için savunulması gereken şey devlet kavramı olduğunda, uluslararası, devletlerarası polisin işbirliği, yüce bir değer haline gelir, politik kutsallığın yeni bir öğesi olur.

Devlet terörizmini desteklemek yerine bireysel ya da grup terörizmine yardım etmekle suçlanan avukat Klaus Croissant'ın iade edilmesinden birkaç hafta sonra açıkladığı gibi, polis ile politikacı-hukukçu işbirliğidir bu. Burada, korkunç hukuksal temsilin ve avukatın yazgısı olarak görülebileceğimiz şeyin ötesinde, dipsiz bir çukurdan aşağıya sürekli düşmeye devam ettiğimiz bu kâbuslarda başımızı döndüren şey, sol partilerin eylemsizliğidir; içlerinden yalnızca biri, kısa bir bildiriyle, o da Croissant'ın Almanya'ya iadesinden bir saat sonra, iadeyi itidalli bir şekilde yermekle yetindi.

Sözünü ettiğim olaylardan önce de, ben, "tüm hayalleri yıkılmış bir militan" olarak sol birliğin krizini takip ediyordum. Daha 1977

Eylülü'nden önce, birlik tasarımını inandırıcı kılmak için oyuncuların gösterdiği çabalar bende güçlü bir ilgi uyandırmıyordu. Zavallı sol, en şarlatanca tavırlarla sağın karikatürü olmaktan öteye gitmiyordu ve yaşamı ayakta tutmaya çalışan harekete, toplumsal harekete destek olma, en azından bu hareketi sabote etmeme kapasitesini satılığa çıkarıyordu. Bu temsil profesyonellerinin, "solcu" bir söz dağarı kullansalar bile, bizim arzularımızın vekilleri, yorumcuları ve güvenceleri olduğuna hâlâ nasıl inanabiliriz? "Liberal" ya da gerici sağın gülünç "bunalım"larının kaçınılmaz tamamlayıcısı olan birleşik solun "bunalım"ıyla birlikte, tanık olduğumuz şey, politika düzeneğinin özü olan iktidarın vekâleten verilebilirliğinin, temsili karakterinin yenilgisidir.

Mısır ve İsrail cumhurbaşkanları Filistin sorununu Filistinlilerin kellesi üzerinden ve hemen hemen her yerden gelmiş binlerce gazetecinin flaşları altında çözme iddiasında bulunduklarında, yerine getiriyormuş havası yarattıkları ve halklardan devralmış gibi gösterdikleri vekâlet parodisini zirveye çıkarmış oldular. Şu, düzmece bir çıkarsamadır: Eğer halklar istifa etmiyorsa, daha fazla katılıyorsa, durum daha iyiye gider. Kurumsal politikanın temel yutturmacasıdır bu: Başkalarının kurumlaştırdığı, hem de bize karşı kurumlaştırdıkları bir oyuna katılmamız niçin gerekiyor? Direnişin tüm düzeylerinde halkların verdiği cevap, yokluk, sessizlik, katılımın reddi, gülünç "özyönetim"lerin ve kokuşmuş "doğrudan yönetim"lerin reddi şeklindedir.

Kurşun geçirmez yelekler, sakinleştiriciler, Başkan Sedat için Kuran'dan ve İncil'den alıntılar ve Başbakan Begin için ise yalnızca İncil'den alıntılarla, büyük Kudüs buluşması melodramı, şu açmaza ilişkin bir süslemedir: Filistin kampındaki kuvvetler içinde en güçlüsünün bile İbrani devletini *de facto* olarak tanıdığı bir dönemde, bu İbrani devletinin işgal ettiği topraklarda yeni bir devlet (Filistin devleti) nasıl kurulabilir? Siyasetbilimciler, oyun sırası sizde! Bilinçaltımıza yerleşmiş devletin yarattığı bu devasa yanlışı nasıl analiz etmeliyiz?

Mısır devleti, yirmi yıl önce, kendi devletinin yok olması sürecini kısmen başlatmış ve Suriye'yle Birleşik Arap Cumhuriyeti içe-

risinde bir araya gelmişti; bu cumhuriyet ise üç yıl sürecekti. 1940 Haziranı'nda, Fransız-İngiliz cephesinin çöktüğü sırada, Jean Monnet'nin sıkıştırdığı danışmanlarının teşvikiyle, Churchill, Fransız hükümetiyle İngiliz hükümetinin kaynaşmasını Fransızlara önerdi; bunun anlamı, kısa ya da orta vadede, iki devletin de kendi kendine son vermesiydi. Kudüs'tekine eklenen bu iki tarihsel yanlış, belki de, devletin küreselleşmesi sürecinde, dolayısıyla devletin inkârına götürecek olan süreç boyunca, bilinçaltımızdaki devletin en gizli yoluna işaret etmektedir.

Birleşmiş Milletler genel sekreterinin Galaksi'ye verdiği mesaj görünüşte diğer olaylardan farklı bir olaydır. Fakat bu kitabı hazırlamaya beni teşvik eden belki de bu mesajdır. Kostas Axelos'un yıllardan beri üstünde durduğu, gelişini haber verdiği "küresel düşünce", gezegenin en yüksek politik "sorumsuz"unun mesajında mitik bir biçimde gerçekleşmektedir. Ardından politik olarak gerçekleşecektir. Gerçekleşmeyebilir de, çünkü "tarih anlayışı" son onlu yıllarda geçmiş yıllardan pis bir darbe yedi.

Uzaydaki meçhul yaratıklara yönelik mesajda yer alan "hemen hemen tüm insanlar" ibaresi hakkında ironi yaptım. Fakat, yerkürenin eko-sistemini işleten hayvanlar, canlı ya da cansız tüm varlıklar dışında, Kurt Waldheim, başka insan varlıklarını, devletlerin sınırları arasına gerilmiş ağdan kaçan birey ya da nüfusları ima etmektedir. Politik bir merkezin, yaşamın en ufak tavırları üzerindeki büyülü etkisini bilmeyenleri ima etmektedir. Montaigne'in Fransa'da karşılaştığı ve söyleşi yaptığı, denizcilerin yanlarında getirdikleri şu yerli şef gibi, katışıksız uzak diyar sakinleri. Kurt Waldheim hangi fosili ya da hangi mutandı düşünmüş olabilir?

Toprağı bir adaymış gibi kuşatan sınırlar, merkezi yönetim ve karar organları, çevre yönetim ve uygulama organları, merkezden çevreye doğru tahakküm akışını ve periferiden merkeze doğru itaat akışını sağlamak için askeri ve ideolojik güçler; devlet denen tuhaf gövde budur. Sınırlar akışkanlaşırken, merkezi organlar göçebeleşirken ve çevre organlar da çok sayıda özerk çekirdeğe dönüşürken,

aynı anda, okyanusun kara bir bataklığı içine alıp yok etmesi gibi askeri ya da ideolojik baskı güçleri de yavaş yavaş erir... İşte, devletin zayıflamasını, adım adım erimesini belirtmenin oldukça eğretilemeli bir tarzı. Toplumsal biçimlerin bütünü –bunların ağı devletin garantisidir, tıpkı devletin de onların garantisi olması gibi– bu biçimleri meşrulaştıran ve oluşturan güçlerle birlikte yavaş yavaş yok olur ve o zaman devlet, toplumların yüzeyindeki basit meşrulaştırıcı zar, buharlaşmaya başlayabilir. Kurumsal biçimler, aynı zamanda ve eşzamanlı olarak da, modern şehirle birlikte başlamak üzere somut gruplaşma biçimleri. "Şehirlerimiz okyanusların üzerinde yüzmeye başladığında," der coğrafyacı Maurice Le Lannou (*Le Monde*, 22 Kasım 1977), "bunun ardından, devletin yok olması değilse de, en azından evrenselin yasasına uyum sağlaması gelecektir."

1977 Temmuzu'nun sonundan beri beni etkilemiş olan beş ya da altı olayla birlikte, yüzer şehirlerin ortaya çıkması, kurumsallaşmış toplumsal biçimlerin kendi kendini tasfiyesi ve devlet biçiminin inkârı, bu kitabın geleceğe ya da şiire doğru kaçış çizgilerini belirtir.

Birinci Bölüm

Politikanın eğimi

I
Devletsel bilinçaltı

1. Politikacıların samimi insanlar olduklarına inanarak onları onurlandırabiliriz, fakat bu, düzenlerinin yarattığı rahatsızlık duygusunu hiç değiştirmez. Bir hastanedeki hastayı ziyaret ettiğimizde duyulan rahatsızlık: Mikroptan arındırılmış ortam, bir ıstırabın anısını genzimize üşüştüren eter kokusu.

Buna karşılık, politikacıları tarihsel zorunluluğun katışıksız ve sağlam araçları olarak görmek onları fazlasıyla onurlandırmak olur; tıpkı teknokratın "tutku ötesi" karakteri hakkında yığınların ikna edilmeye çalışılması gibi.

Ne basit manipülatörler ne de zorunluluğun basit hizmetkârları olan politikacılar, kurumlaşmış politikanın temcit pilavı gibi tekrar tekrar ısıtılan temaları üzerinde "özgürce bir araya gelme", devle-

tin gezegen çapındaki hegemonyası çağında –yaşadığımız çağda–, arzuların, sansürlerin, baskıların aldığı biçim olan devletsel bilinçaltının konuşmasına izin verme yetenekleriyle tanımlanırlar.

2. Devlet, bilinçaltıdır. Bu ifade, ne ruhçözümc ne de siyaset "bilimi"ne bir yenilik getirmeyi hedeflemektedir. Yalnızca bir ruh halini, seçim oyunlarıyla tıka basa dolu politik söylem karşısında, kurumsal siyasetin giderek başdöndürücü olan düzeni karşısında, siyasetin algılarımıza, duygularımıza, düşüncelerimize, düşlerimize damgasını vurduğu eğrilik karşısında duyulan tersinmez bir tiksintiyi açıkça ifade etme iddiasındadır.

3. İşbölümünün eleştirisi. Profesyonellik denen bu uzmanlık alanının taşıdığı anlam siyaseti fazlasıyla göz ardı etti. Genç kuşakları korkutmamak için, ahlâken zaruri, hatta kahramanca olarak kabul edilmiş gibi davrandığımız onca saçma sapan meslek arasında, siyaset mesleği daha az saçma sapan olanlardan biri, "gelişmeye en fazla müsait" olanlardan biri olarak görülmeyi hak eder. Politikacılar yalnızca "başkalarının işleriyle uğraşmak"la (temsille, namevcudiyetle görevli olmak) kalmaz, yardımseverlik görevini kanıtlayabilmek için hiç durmaksızın kendini sahnelemekle kalmaz, dahası, bilinçaltı-devletin bitmek tükenmek bilmeyen söylemini hoşça pazarlamak da onun görevi arasındadır. En sıradan militanın konuşmasını engelleyen üstben; kişisel iktidarın yağlı sularında yüzen liderin obur beni; meşrulaşmanın tek rezervuarı ve biricik gücü olan aşırı-meşruluk üzerine bunak altbenin bitmek bilmeyen sarhoş zırvaları: Ah! Gidecek, Gidecek!...*

Siyaset mesleği, ruhçözümcününkü gibi, ne eğitim gerektirir ne de diploma. Değeri kendinden menkul bir hal; inkâr edilemez biçimde paranoyak ya da kutsal bir hava buradan kaynaklanır. Kimileri kutsal piskoposluk yağı sürünür, kimileri öfkesini kolay kolay tutamaz. *Noli me tangere.** Hiçbir şey bana dokunamaz; dürbünlü bir tüfeğin ya da bir infaz mangasının nişan alışındaki şaşmazlık hariç. Kutsal Hizmet'e –daha on altıncı yüzyılda, on altı on yedi yaşında bir yazar olan Etienne de La Boétie'nin mükemmel biçimde teşhir ettiği sahte mucize– talip olduğunu söyleyen ve hemen he-

* Fransız Devrimi'nin nakaratlarından... (ç.n.)

men herkesi buna ikna eden kişi etrafındaki büyülü çemberi sürdürmeye hazır bir çevre de vardır.

4. Sağcı politikacılar olan Bay A, B, C radyoda, televizyonda konuşur. Dönüp dolaşıp, takınaklı bir şekilde, sol bir hükümetin başımıza dert edeceği kolektifleştirme tehlikesinden söz ederler. Kolektivizmden ne anladıklarını tanımlamaktan ise özellikle kaçınırlar. İspanya İç Savaşı sırasında Katalonya'da, Aragon'da, Levant'ta ve Kastilya'da, sanayi, hizmet sektörü ve tarım alanlarındaki kolektifleştirme deneyimlerini tarif etmeye hiç kalkışmazlar. Planlama, kolektifleştirme, devletleştirme, ulusallaştırma, güdümcülük kavramlarını çokbiçimli sapkınlıkların delice cesaretiyle karıştırırlar. Tüm bunların bir toplumsallaşma sürecine, devletin toplumsal ilişkilerinin altüst olmasına varıp varmadığı sorusunu sormazlar bile.

5. Yalama olmuş korkularıyla tipik biçimde Versaille'lılara özgü olan ürkünç "kolektivizm" sözcüğünden başka, şu sözcüklerin de kulaklarda çınladığı işitilir: "Fransa", "ulusal çıkar", "enflasyon", "ekonomik kriz", "iş arayanlar", "nükleer" ve onlarca başka takıntı, dedikodu. Sabahın ilk haberlerinden son radyo bültenlerinin gece kirliliğine kadar, anlamsal işkence yirmi dört saatin yirmi dört saati işlemeye devam eder. Afişler, mitingler, basın toplantıları: kurumsal politikanın profesyonelleri, anahtar sözcüklerin giderek yumuşayan demirine kocaman çekiç darbeleriyle vuruyorlar, kendi uyuşturucu maddelerinin sultası altında bizim tüm temsillerimizi eğiyorlar: İktidarı, ne pahasına olursa olsun korumak ya da ele geçirmek.

6. Sol, oyuna daha az araçla, fakat aynı enerjiyle katılıyor. Bu oyun, diktatörlük dönemlerinde, solun yokluğunda, kendi haliyle ortaya çıkar: önemini, yeterliliğini, aşkınlığını, dini özünü sindirmekte olan devletin mide gurultuları. Bizi, aklımızı teslim alma, eğme hakkı devletindir, yalnızca devletin. Örneğin, fiyatların artışını "enflasyon", işsizliği "iş talebi", egemen sınıfın isteklerini "ulusal çıkar", kapitalist sistemin çelişkilerini "ekonomik kriz" olarak tercüme eder. Ve sınıf mücadelesini üzücü ama zorunlu görüş ayrılıklarına indirger.

7. Solcu Bay D, E, F radyoda ve televizyonda konuşmaktadır.

Solun birliğinden söz ederler, kendi muhteşem birlikleri konusunda ya da, tersine, bu birliğin yaşadığı kriz konusunda ateşli, heyecanlı bir atışmaya girişirler: Gerçekten de, nasıl ki ekonomik bunalım liberal kapitalist sağın gözde temasıysa, siyasal bunalım da devletçi kapitalist solun ayrıcalıklı temasıdır. Bay D, E, F kolektivizmden pek sık söz etmezler, kolektifleştirmelerden de söz etmezler. İspanyol deneyini unutmuşlardır.

Halk Cephesi'nin yönettiği ve faşist bir hükümet darbesiyle karşı karşıya kalmış bir halkın, devletin çöktüğü bir durumda, devletsel bilinçaltına karşı, gündelik sorunlarını ortaklaştırma gereğini anlamış ve gerçekleştirmiş olduğunu nasıl unutabildiler? Bu unutkanlık, belki de, aynı dönemde Fransız Halk Cephesi'nin sosyalist bakanlarının İspanyol cumhuriyetçilerinden yana müdahalede bulunmaktan çekinmelerinden; ve GPU'nun, General Lister'in komünist birlikleriyle birlikte, kolektifleştirilmiş geniş kesimleri tasfiye etmeye girişmiş olmasından kaynaklanmaktadır... Hareketsiz kaldığında gayet hoş olan bu geçmişi niçin kurcalamalı? Stalin'in megalomanisi diyelim, Blum'un şizofrenisi, başka da bir laf etmeyelim.

Tersine, bundan söz etmeliyiz. Sözüm ona tıbbi etiketler yanıltmamalı. Bu etiketler, politik stratejilerin üstünü örter, dolayısıyla bilinçaltı ancak bilinçaltı-devlete referansta bulunarak kabul edilebilir.

İspanya savaşı sırasında, hem içerde hem dışarda, profesyonelleri, tümenleriyle birlikte Mussolini'yi, uçak birliğiyle birlikte Hitler'i ya da GPU'suyla birlikte Stalin'i harekete geçirmiş olan şey, altıncı histir, devlet hissidir. Yüksek mevkideki memurlar, askerler ya da milletvekili adayları arasında yapılan tüm testler, bu hissin, tıpkı eşcinsellerdeki ya da katillerdeki ünlü ek kromozom gibi, kurumsal siyaset profesyonellerinin zihninde bulunduğunu size söyleyecektir.

Ve, "siyasi bunalım" oyunu, "rejim bunalımı" ya da "ekonomik bunalım" oyunu, iki ya da daha çok "devlet hissi"ni düzene sokmayı başaramadığında, bu devlet hislerinin eşdeğer olmadığına ve en iyisinin galip gelmesi gerektiğine aniden karar vermek için bir başka ritüel müdahale eder. Bunun adı savaştır, iç ya da dış savaş, fa-

kat her zaman için devletin şanı, şerefi adına örgütlenmiş "bunalım"ın dışavurumu olan savaş.

8. Devlet Baba - Devlet Ana, bizim en rasyonel –ya da en az rasyonel- temsillerimize biçim verir. Hep onu düşündüğümüzden değil elbette: Siyaset profesyonelleri, devlet bizi düşünsün, bizim için düşünsün, bizim içimizde düşünsün, bizim yerimize düşünsün diye vardır. Sosyalist olan Bay X.'in, Vichy dönemindeki üretim bakanı Bay Pucheu gibi, en önemli sorun olarak gördüğü "endüstriyel yenidcn yapılanma"dan niçin ulusallaştırma projesine göndermede bulunarak söz ettiğini bulun bakalım? Cevap: Bay X'in de, Bay Pucheu'nün de dünya görüşü, Taylor'un, Ford'un ve Fayol'un pek sevdiği, çalışmanın bilimsel örgütlenmesinin –Ç.B.Ö.– uzantısı olarak Y.E.Ö.'den ("yaşamın endüstriyel örgütlenmesi") ibarettir. Ve, düşünün bakalım, bir komünist olan Bay Y., enternasyonalizmin öldüğünü çığlık çığlığa duyurmak için, Fransa tahtının talibiyle aynı formülü ("ulusal olan her şey bizimdir") yetmiş yıl sonra niçin kullanıyor? Cevap: Tıpkı *Action Française* gibi ve tıpkı politik sınıfın tümü gibi, F.K.P. de, iktidarın Direktuvar koltuklarına kıçını koymayı başarmak için "devlet hissi"ne ve zaruri davranışlara sahiptir.

Seçim kampanyaları, (kullanılan ya da arzulanan) iktidara söylem olarak hizmet eden taşkınlığı gün ışığına çıkarma yeteneğine sahiptir. İki kampanya arasında, iktidar söylemi, tıpkı kutsal ateş gibi, en küçük şeflerden en büyük patronlara kadar her düzeyden kutsal fahişe tarafından beslenir. Altmış sekizlilerin benzetmesi olan "kafamızın içindeki aynasız", Hegel'in Mutlak Tin'inin (tercümesi, devlet) tepemize biniş ve bize sahip oluş tarzı hakkında kısmi –ve sonuçta, yanlış– bir fikir verir. Gündelik gazete ya da gündelik gazeteciliğin TV karşısında üç sıfır mağlup edildiği bazı pazarlar, bizleri sandık başına sevk etmeyi bilen siz sevgili solcular ve çevreciler, doğru değil mi bu?

Büyük harfle yazılan Devlet, fiili durumu hukuksal duruma dönüştürür, küçük harfli devleti büyük harfli Devlet'e dönüştürür:* Yazıdan kaynaklı bu hilenin, anlamsal açıdan, Tanrı'nın ya da pla-

* Fransızcada "état" sözcüğü, büyük harfle yazıldığında "devlet", küçük harfle yazıldığında ise "hal, durum" anlamına gelir. (ç.n.)

nın (planlayıcıların) büyük harfinden daha zaruri olduğunu bu kadar sık unutmak haksızlık olur. Böylece, kendisini analiz edebileceğine inanan farklı kuramlar tarafından gerçek içeriği ve sınırları bakımından sanatsal bir belirsizlik içinde tutulan ve ilk harfiyle ele alınan devlet, her şeyi yapabildiği imgeleme yerleşir. Muhalefet profesyonellerinin olduğu kadar çoğunluk profesyonellerinin de ağzından, bizim ihtiyaçlarımız üzerine, kendi programları üzerine, bizim sorunlarımız üzerine, gerçeklik üzerine başı sonu olmayan cümleleri bıkmadan geveleyip durur devlet. Hiç durmadan kendini yalanlayabilir, kimsenin sormadığı sorulara maharetle cevap verebilir, bizlerin en sıkıcı sorularınızı kulak ardı edebilir. Biraz geçmişe dönük bir isim olan bunalım adı altında devletin periyodik olarak düzenlediği büyük şovlar, politik bilinçaltının sürekliliğini sağlamaktan başka amacı olmayan, en üst düzeydeki düzenleyici başyapıtlardır.

9. Hepimizin içine daldığı bu karanlık bilinçaltı (bizi buraya daldıranlar hariç mi?), bize politikaya dair Jansenist bir vizyon sunma riskini taşımıyor mu? Karamsarlık, geri dönüşsüzlük, ezilme duygusu?

Öncelikle belirtelim ki, devlet, bilinçli bir hale izin verir, şu ünlü "sorumlulukların bilincine varma" haline izin verir: Bu hal, aslında, iktidarın çılgınca söyleminin yayılmasına izin vermek amacıyla devletle özdeşleşerek, devletin az ya da çok kaşarlanmış hizmetkârı mertebesine yükselmektir. Evrenselin bu tür memuru, Hegel'in vecdini kışkırtmaktaydı. Bu memur tipi, solda da sağda da, dini ve siyaset-ötesi bir hayranlık yaratmaya devam etmektedir.

Burada söz konusu edilen bilinç, elbette, çizgili yelekli uşakların on metreden tanınabilen kamburunu yaratan, başkaldırıların derin uykusudur. Bu kitapta söz konusu olduğu gibi, bilinçaltı devletten söz etme iddiasında olan kişiye gelince, o da, yaptığı analizin içinden konuşanın yine devlet olduğunu gayet iyi hissetmektedir.

Devlet analiz edilebilir mi? Her türlü kirlenmeden korunmuş hangi seçkinci konumdan, hangi kürsünün tepesinden ya da hangi analist koltuğundan yola çıkılarak devlet analiz edilebilir?

Bireysel yazı, devlet üzerine bir söylemi dile getirirken, kolek-

tif bir deneyimi aktarma şansına sahip değilse eğer, kendi devlet içerimlerini analiz etmek için oldukça yanlış bir yere yerleşmiş demektir. Bununla birlikte, bu asgari mesafelenme, yazının başında yer alan basit bir itiraf biçimde ya da sayfa sonundaki kısa bir not biçiminde değil, eğer mümkünse, metnin gövdesi içinde, söylemin akışı içinde işlenmelidir her zaman. Açıklamasının akışını kendi özeleştirisinin akışıyla birlikte örebilen ya da "kırpılmış parçaları kullanmaya ihtiyaç duymadan, yalnızca söylemin içinde ışığın dağılımından doğan kontrastları ya da rölyefleri" (Joubert, *Pensées*, 1811) ortaya çıkarabilen bir Lautréamont ya da Tzara değildir tabii ki herkes.

Kendi kendimi analiz ederek pek az şey görebiliyorum: okulda ve okul için, sonra da yayıncılık için biçimlendirilmiş kendi yazım başta olmak üzere, devletin örgütlediği her şeyin içinde yarattığı korkudan kaynaklanan *sansürler*; yalnızca dergi ya da gazetenin editörlerden oluşan redaksiyon komitesinin önceden uyguladıklarıyla sınırlı kalmayan, aynı zamanda sonradan da uygulanan, söylenmemesi gereken şeyin ya da yazılmaması gereken tarzın az ya da çok karmaşık bir hal almış imgesi, beni biraz daha fazla boyun eğmek zorunda bırakarak daktilo ettiğim kâğıtta karalamalar yapmaya zorladığında ortaya çıkan yayıncılık sansürleri; beni istihdam eden idari bölümden metnimde hırpalanan siyasi partilere kadar (bazıları benden şikâyet etme ya da bana kinlerini gösterme fırsatını önceden bulmuşlardır) resmi ya da paralel devlet kuvvetlerinin esinlediği daha aşikâr sansürler. Devlet beni nasıl nesnelleştirmişse onu da aynı şekilde nesnelleştirmeye müsait bir analiz aygıtının *düşü*, toprak çömleğin demir çömleğe karşı mücadelesi –"Hey, René, etin altını kapatmak gerek!" diye bağırıyor Françoise birinci kattan. Ayağa kalkıyorum, havagazını kapıyorum; daktilomun başına yeniden oturuyorum: Evlilikteki rolleri, gündelik yaşamın anlarını, ev idaresini, ekonomiyi devlet nasıl bölüştürüyor? *Kalem sürçmesi*, düşüncemin İspanyol devrimine doğru çok utangaçça da olsa *yer değiştirmesi*, oysa ki başlangıçta, radyoda işittiğim son politik söylev e karşı öfkemi boşaltmak arzusundaydım yalnızca; bu beyaz kâğıt ile –planlama uzmanları için göz kamaştırıcı "bunalım"ların

ötesine geçerek devletin kendi kendine yok olmasını hızlandıran– güçlü tarihsel analizörler (savaşlar, devrimler, vs.) arasındaki; yazı makinesi ile havagazı ocağı arasındaki şizofrenik *ikiye bölünme*.

10. Devlet analiz edilebilir mi? Kurumsal siyasetin tüm temsillerimize damgasını vurduğu eğim, siyasal eğim ortadan kaldırılabilir mi? İçerimlerin analizi, okur ya da dinleyici için, okuyucu ve nesnesi arasındaki gerçek ve hayal mahsulü mesafenin yolunu –nesnenin algılanmasının bütünleyici parçasını– kabataslak belirtir. Fakat herkes bilir ki, devlet analizörleri, devleti çırılçıplak bırakmayı başaran güçler, devletin kendi kendine yok olması için çeşitli derecelerde çalışan güçlerdir, bunda başka bir şey de olamazlar. Planlama konusunda ve özellikle İspanya'da 18 Temmuz 1936'yı izleyen aylarda, devletin çöküşü kolektifleştirmelerin müthiş atılımıyla çakıştığında bu gayet iyi görülmüştür.

Marx'ın damadı Lafargue, aşırı-üretimci yönelimiyle oldukça tuhaf olan bir konferansın sonunu bağlarken, insanın kurtuluşunu komünizme bağlı olarak tarif eder. Son sözleri bunu kem küm etmeden bildirmektedir: "Bilinçaltının hükümranlığı sona erecektir." Yıl 1895, *Etudes sur l'hystérie*'nin (*Histeri Üzerine İnceleme*) yayımlandığı yıl.

11. Ne ruhçözüm ne de siyaset bilimi devletin meşruiyetini sorgulamaktadır. Ruhçözüm açısından devlet, kendi malzemesini –koltuk ve divan– edinmek için (elbette Reich'ı ve Reich'çı akımı bir yana ayırıyorum) çağrı yaptığı mobilya endüstrisi kadar önemsizdir. Teoloji için Tanrı neyse siyaset bilimi için de devlet odur: Hakkında binlerce sayfalık söylevler verilebilir ve bir an için bile olsun gerekliliğinden kuşku duyulmaz.

Sosyoloji –ve etnoloji diye adlandırılan bu dışarı sosyolojisi– devlet sorunuyla son birkaç yıldan beri ilgilenmektedir. Devleti parantez içine almakla yetinen bir gelenekten kopan, Marksist çizgideki Henri Lefebvre, Nicos Poulantzas, kısmen tabu olan ve genellikle yanlış ele alınan bir konuda sorular sormaya cesaret ediyorlar: Devletin, egemen sınıfın hizmetinde bir üstyapı olduğunu söylemek yetmez. Stalinizmin ya da faşizmin analizi (Castoriadis, Lefort, Jean-Pierre Faye, vd.) "soğuk canavar"a açılan davaya dolay-

lı olarak ama işin özüne değinerek katkıda bulunmaktadır.

En orijinal –ama elbette en kesin sonuca götüren değil– katkı, etnolojinin katkısıdır. Kökenler sorununa saldırdığı için orijinaldir bu katkı. "İlkel" ya da "ilk" topluluklar üzerine yapılan en parlak araştırmalar, devleti, burada ve şimdi analiz etmeye ancak görece olarak yardımcı olduğundan bu katkı kesin sonuca götürücü değildir. Niçin? Çünkü, şık giyimli genç bir Siyasal Bilimler mezunu için, devletin kökenlerini, bitmek tükenmek bilmeyen seçim istatistikleri yardımıyla incelemek de mümkündür, Bemba mitlerinden yola çıkarak incelemek de. Dolayısıyla, devletin gerçek "analizörler"i ne şık semtler için hazırlanmış bir politik felsefe dersine ne de Nanterre'in buyurucu olmayan bir seminerine sığınırlar. Devlet analizörleri devlet-karşıtı mücadelede ortaya çıkar.

Sonuçta, sorunu en iyi hayal etmemizi sağlayan, paha biçilmez ayrıcalığıyla, etnolojidir. Gérard Althabe'nin, *Oppression et liberation dans l'imaginaire*'ini *(Tahayyülün Bastırılması ve Serbest Bırakılması)* ya da *Les fleurs du Congo*'sunu *(Kongo Çiçekleri)* okuyun: Madagaskar'da ya da Zaire'de devletin, sömürgecilik karşıtı toplumsal hareketleri kurumlaştırarak nasıl doğduğunu göreceksiniz. Luc de Heusch'ün, *Le roi ivre, ou l'origine de l'Etat*'sını *(Sarhoş Kral ya da Devletin Kökeni)* okuyun, neredeyse Ségalen'in *Immémoriaux*'unda *(Çok Eski Zamanlar)* anlatılan yüce *revivals* kadar şiirsel olan devletin kurucu mitlerinin kat ettiği uzun yolu burada göreceksiniz. Marshall Sahlins'in *Stone Age Economics*'ini *(Taş Devri İktisadı)* okuyun (Pierre Clastres'in önsözüyle *Age de pierre, âge d'abondance* adıyla Fransızca'ya çevrildi), burada "Vahşiler"in sefalet içinde değil, bolluk içinde yaşadığını keşfedersiniz; bu bolluğun da meta üretimine, yani ticari bir artı-ürüne değil, geçim ihtiyaçları temelinde kurulmuş, dar anlamdaki bir ekonomiye bağlı olduğunu anlarsınız. Ekonomi (topluluğun maddi örgütlenmesi) ile krematistik (ticari alışveriş amacıyla, ihtiyaçların ötesinde maddi üretim) arasındaki Aristotelesçi bu ayrıma geri dönüş, bizi doğrudan doğruya devlet sorununa gönderir. Kapitalizmin pek sevdiği (ve yüce değer olarak çalışma kültünü doğuran) "büyük üretim"in reddi iktidarın reddine, kendi paranoyasını uygulayan ve

tüm toplumsal temsilleri politik düzene bağlayan bir aygıtın reddine denk düşer.

Pierre Clastre'ın *La société contre L'Etat*'da (*Devlete Karşı Toplum*) [Editions de Minuit, 1974;] gösterdiği şey budur. Anlamını belirttiğimiz ekonomik azgelişmişliğin bağlaşığı olan bir azgelişmişliğin göstergesi olmaktan uzak olan iktidar karşıtı (zorlayıcı) stratejide, bilinçaltı hiçbir şey yoktur. Tersine, bu strateji, devlet-karşıtı sürecin bilincidir, devletsel bilinçaltına karşı mücadeledir. Çünkü, devletin kuruluşu, Clastre'ın incelediği toplumların gelecekteki ufkudur. Devletin (merkezi ve birleştirici bir iktidarın) reddi ile devletleşme süreci arasındaki gerilim, bu "tarihsiz toplumlar"ın nihai tarihini, başka deyişle, ölümlerini oluşturan şeydir.

Devletleşme süreci gökten düşmez. Dahası, herhangi bir "ekonomik" ya da "politik kriz"in veyahut "rejim krizi"nin sonucu da değildir. Bu süreç, kurumsal politikanın, tipik bir biçimde devlete özgü olan trajik değerini –Birlik– son enerjileriyle reddeden, parçalı, dağınık topluluklar arasında kurumlaşmış bir diyalektiğin parçasıdır. Bu reddin içeriği, elbette, bir mücadeledir ve kısmen kalıcı bu mücadele de topluluklar arası savaştan başka bir şey değildir.

Burada, politika –devletin büyük düzenleri– savaşın devamıdır, yoksa, bizim uygarlığımızda görüldüğü gibi, tersi değildir. Savaş pratiği, topluluğun meşruluk uzamını sürekli olarak koruma çabasıdır; bu meşruluğu yalnızca diğer topluluklara karşı değil, çeşitli toplulukları inkâr ederek, ortadan kaldırarak içine alan, bir süper-uzamın, meşruluk uzamının yaratılması tehdidine karşı da korur. Süper-meşrulaştırıcı bu süper-uzam, doğal olarak devlettir. Böyle bir mücadelenin doğası, bizim devletlerimizin ve modern ulus-devletlerin arkeolojisine, karşılaştırmalı olarak daldığımızda anlaşılır. Fransa'daki merkezileştirici emperyalizm, en eski devletlerden biridir: Yirminci yüzyılda devlet meşruiyetlerinde görülen ilk çatırdamalar devletsel arkeolojinin habercisidir. Fakat bunlar henüz analizör değildir, çünkü, Jakoben solun ve milliyetçi sağın birleşik cephesi kutsal devlet imgesini korumaktadır; devlet, kendi merkezkaç kuvvetlerini analiz edebilecek doğal ya da doğaüstü tek güçtür –tabii eğer bu merkezkaç kuvvetler devletin varlığını doğrudan doğru-

ya sorgulamıyorsa... Sömürgelerdeki kurtuluş savaşlarının doğurduğu krizin (rejim krizinin) eşdeğeri, Korsika, Brötanya, Oksitanya ve diğer periferik uluslar tarafından henüz yaratılabilmiş değildir.

Cemaatler arasındaki, "feodaller" arasındaki bitmek bilmeyen çatışmalar karşısında devletin "arabulucu"luk misyonu, bizim modern Jakobenlerimizin inanmış göründükleri kadar soylu ve ilerici bir misyon değildir. Devletin barışçıllaşması, *pax romana*'dır, ya da korkunç bir hatıra olarak Cezayir'deki "pasifikasyon"dur. Bağımsızlıklarını korumaya çabalayan güçler karşısında hegemonya kurmaya çalışan bir gücün sürekli savaşıdır. Daha sonra, devletler oluştuğunda ise, çok sayıda hegemonik proje arasındaki savaş çıkacaktır.

Pasifikasyoncu devlet, tek ve kutsal bir merkezin temsilini, devletsel olmayan temsillere karşı dayatma iradesidir; devletsel olmayan temsillerin direnişi, merkezin nihai zaferinden çok sonra da, çeşitli yollarla sürer. Muzaffer devlet ise bu temsilleri folklorikleştirirken, aynı anda, devletsel hegemonyanın bilinçaltındaki serbestleşmesi olan sosyoloji ve politika bilimi aracılığıyla onların değerini küçümser, hatta tamamen görmezden gelir. O zaman, şiirin, edebiyatın, sanatın görevi, eğretilemeli mücadele olur; aynı zamanda, diktatörlük rejimlerindeki muhalif ya da marjinal azınlıkların mücadelesi de budur.

Kendi iktidarına bağlı tüm toplumsal ilişkilere eşdeğer bir biçim dayatmak için tüm ideolojik kaynaklardan yararlanan devlet, devlet aygıtı ile devletin ideolojik aygıtları arasındaki farkı gereksiz kılan bir baskı aygıtına sahip olur. İşte, düşman: cemaat biçimi, yeniden ortaya çıkışı ve dönüşümleri! Yine şunu söyleyebiliriz, Franco ile birlikte Stalin'in de İspanyol devriminin kolektifleştirmelerini tasfiye etmiş olması bir rastlantı değildir. Devletin dayatmak istediği şey, devletin biricik meşruiyetine ortak itaatleri içinde özdeşleşmiş biçimler değildir yalnızca; en "kamusal"larından en "özel"lerine kadar tüm biçimleri devletin istediği yönde eğen bir gücü, kurumlaşmayı da dayatmak ister.

Pierre Clastre, ölümü nedeniyle yarım kalmış bir başka kitabın taslağında, savaşçı bir kastın özerkleşmesinin devletin nihai zaferi-

ni nasıl hazırladığını gösterirken, burada sunulan analize pek de uzak değildi. Eğer "savaşçı, toplum tarafından ölüme mahkûm edilmiş" ise, yani ona tahsis edilmiş olan uzmanlık alanı kendi kendinin kökünü kazımayla tanımlanıyorsa, bu, politik bir profesyonelliğin oluşma riskini bertaraf etmek içindir, çünkü cemaatler arası savaş, "vahşiler"de olmayan dış ilişkilerin ve iç düzenlemenin, kısacası politikanın ayrıcalıklı biçimidir. Fakat sonuçta, devlete yol açan şey, (süresi, kalıcılığı, ayrı örgütlenmesi ve merkezi bir iktidarla özdeşleşmesiyle birlikte) askeri kurumlaşma biçimi altında bir savaşçılar kastının özerkleşmesidir. Bu "tarihsiz toplumlar"ın tarihini oluşturan toplumsal hareket olarak savaşçı hareket denen şeyin kurumlaşması, Mühlmann'ın aydınlattığı ilk kehânetin yenilgisine işaret eder. Hareketin, kurumlaşarak tersine dönmesi burada şu şekilde kendini gösterir: Birlikçi ve merkezileştirici ufuk olarak devlete karşı savaşın ardından, devletin kendi hegemonyasına direnen her şeye açtığı savaş gelir. Ekonomik planda, Marshall Sahlins'den yola çıkarak kısaca hatırlattığımız şey, yani geçim ekonomisinden ticaret ekonomisine geçiş, elbette, savaşçı hareketin kurumlaşması-yadsınması sürecine eşlik eder. Ritüel savaş ve devlet karşıtı savaş bitti, gösteriş için yapılan harcama temelindeki ekonomik savaşçı mübadele ritüeli olan *potlatch* dönemi de bitti. Şimdi sömürge dükkânı ve *drugstore* zamanı!

Devletsiz, kadastrosuz, yazısız, tarihsiz, parasız, metasız, okulsuz, hastanesiz, fabrikasız, bürosuz, işsizsiz, polissiz, hapishanesiz uygarlıklarda –vahşilerde– devletin kökenleri incelendiğinde ortaya çıkan bilgilerden bazıları bunlar.

12. Yine de, bu kitabın yazarının ideolojik içerimleri arasında etnolojinin yeri, Hıristiyan ve ardından da Hıristiyan-kapitalist Batı'nın tarihinden daha az önemlidir. Hıristiyanlığın başlangıcında, ilk büyük kitlesel sapkınlık olan Montanizm Frigya'da patlak verir. Hıristiyan hareket Roma baskısı sayesinde kurumlaşır ve bildiğimiz haliyle Kilise'nin donmuş görünümünü almaya başlar. Daha sonraları, kurumu yıkmaya çabalayan çok sayıda sapkınlık, mezhep görülür; Doğu Kilisesi ile Batı Kilisesi arasındaki bölünme, imparatorluk içindeki siyasal bunalımın yan etkilerinden biridir.

Neredeyse hiç eksik olmamış olan bölünme, "hakiki" kilise ile "sahte" kilise arasındadır. Mesihçilik dönemlerinde ve bu dönemlerin verdiği hızla, Luther ve Calvin reformlarıyla yeniden canlanan ikiye bölünme, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, cemaatlere ait olsun ya da olmasın, mezheplerin canlanmasına varır.

Çağımızda, "Mühlmann'laşma", yani Hristiyan hareketin kehânetinin yenilgisi tamamlanalı uzun süre oldu, ama bu durum, yeni mezheplerle marjinal ve protestocu eğilimlerin doğmasını engellemiyor. Fakat, işlevi bakımından Roma Kilisesi'ne çok yakın olan yeni bir uluslararası kurum modern devrimci hareketi "Mühlman'laştırdı": Enternasyonal (1864'ten 1943'e); Enternasyonal kaynaklı ulusal parti ve sendikalar, Doğu Kilisesi ile Batı Kilisesi arasındaki ayrımlar (Çin / SSCB, ya da SSCB / Avrupa Komünizmi)...

Modern tarih, tıpkı eski tarih gibi, devletin dengeleyici ilkesinin etkisiyle toplumsal hareketlerin kurumlaşma tarihidir. Ben bu kitapta birkaç örnekle yetineceğim: reform geçiren Kilise, 1848 Devrimi, anarşist-sendikalizm, Sovyetler ve faşist hareket... Çok daha "sıcak" örnekler de verilebilirdi. Fakat, kuramsal eleştiri yapmakla ve diğer "radikal eleştiriler"le yetinilmediğinde ve egemen toplumsal biçimlere saldırıldığında, bu biçimlerle özdeşleşmiş kişilerin kalıcı düşmanlığıyla karşı karşıya gelinir. Mutlak monarşi döneminde La Bruyère şöyle diyordu: "Hıristiyan ve Fransız olarak doğmuş biri, hiciv alanında kendini kısıtlanmış [rahatsız] hisseder; büyük konular ona yasaktır." Mutlak politikanın egemenliği döneminde, Hıristiyan, Fransız doğmuş ve solcu biri, Kilise'nin şimşeklerinden çok, Fransız devletinden ve bu devletin solcu ya da sağcı kurumlarından çekinmelidir.

Öyle ya da böyle, ben "Hıristiyan ve Fransız" doğdum. Dini, papaz karşısında gösterilen dört nezaketin –vaftiz, komünyon, evlilik ve son yağlama– toplamı olarak algılayan, daha ziyade ateist bir işçi ailesinin ortamında aldığım "Katolik eğitim" dolayısıyla Hıristiyan'ım. Yeniyetmelik döneminde kiliseyle yaşanan kopmaya, kiliseler ve din sorunu karşısında duyduğum büyülenme eşlik etti. Beyaz ırkın yarattığı tüm toplumsal biçimlerin ana kurumu olan Roma Kilisesi, yaşlanıyor olmakla birlikte kaslarını kullanmayı hâ-

lâ bilen panayır atleti gibi, iki bin yıldan beri güçlü kurumlaşma kaynaklarını kullanmaktadır. Kilise, biçimler keşfetmeye ve yeniden yaratmaya yönelik tamamen sosyolojik bu eğilimi sayesinde, kapitalizmden çok önceden beri ve çok sonra da, beyaz emperyalizmin politik aygıtıdır; bu emperyalizmin sınırları ise ancak algılanmaya başlanmıştır. Kilise, yalnızca doğrudan doğruya ondan kaynaklanan kurumların (okul, hastane, mahkeme, vs.) değil, nüfuzuna karşı koymak için onu kopya eden (birlikler, sendikal örgütler, politik örgütler) ya da ideolojilerini kısmen değiştirerek ondan ödünç alan (bürokrasi, endüstriyel işletme, vs.) biçimlerin de ana örneğidir. Bu eksiksiz kurumlar soyu içerisinde orduyu da saymamız gerekir; ordunun Kilise'yle sıkı ilişkisi, faşizm ve komünizm gibi dinle güçlü biçimde rekabet eden ideolojilerin, bu karşı-kiliselerin yükseliş göstermesiyle kısmen parçalanmaya başlamıştır. Son olarak –ve özellikle–, Hristiyanlığın uzun başarısının gerçek sırrı, din ile devlet fikri arasındaki tamamlayıcılığın ve birbirini özümsemenin, Hıristiyanlık'ta diğer modern dinlerden çok daha derin olarak, fakat örneğin Yahudilik'ten de kimi zaman daha az aşikâr olarak yaşanmasından kaynaklanır. Montanist sapkınlığın bastırılması sırasında Hıristiyan hareket ile Roma imparatorluğu arasında yaşanan ilk evlilikten itibaren, Roma Kilisesi'nin üstüne inşa edildiği –ve havari Pavrus'un imparatorluk başkentindeki ilk "Canossa'ya yolculuk"unun neredeyse çok nobranca sembolize ettiği– "temel"in görünüşteki ezeli sağlamlığı, modern devletin toplumsal ve kuramsal doğuşunda yaşanan evrime Hıristiyan dininin gelişiminin eşlik ettiğini gösterir. Demek ki, kilisenin kurumlaşma kapasitesinde, ne bir ihlal ne de tanrısal bir lütuf vardır. Dinin çürük toprağından yavaş yavaş ortaya çıkan şey devletin özüdür ve bu öz, sonuç olarak, kapitalizm çağında, devletin hükümranlığını açıkça gün ışığına çıkaracaktır.

"Hıristiyan doğmuş ve Fransız" Fransız devletinin denetimindeki toprağın tarihinde pek tesadüfi olmayan bir olayın sonucunda Fransız'ım. XIII. Louis'nin babası VI. Henri, sağlığında, benim de ülkem olan doğduğu ülkeye, Béarn'a, belli bir özerklik tanımıştı ama XIII. Louis'nin burayı tahta bağlamasının nedeni, el-

bette kötü bir evlat olması değildi. O, özel olarak kendi hanedanlığının ve genel olarak monarşi kurumunun tarihsel yöneliminin bilincinde olan, "iyi" bir kraldı. Aynı şekilde, iki yüz yıldan az bir süre sonra, devrimciler, Béarn'ı kuzeydeki Bask ülkesiyle birleştirip bir eyalet yaptılarsa bu da kötü niyetlerinin, kinlerinin ürünü değildi elbette. Onlar, bundan böyle, Fransız devletinin diğer yüzlerce idari alt birimi arasında eşit olarak yer alacak bir toprak parçasını tümele –yani devlete– dahil etmekten ibaret basit bir işi tamamlamışlardı yalnızca. Fransız Devrimi sırasında, eşitlik ilkesini toplumsal yaşamın birçok öğesi arasında genelleştiren ve bu öğeler arasındaki mesafeleri de eşitleyen (uzamın, ağırlığın, zamanın, vs. ölçümlerinde ondalık sistem) rasyonalite çılgınlığı, devletin tarihinde belirleyici bir evreyi başlatır. Oldukça olağanüstü bu yenilik duygusu –devlet topraklarının o zamana kadar karmakarışık ya da değişken olan haritasını artık doğrudan doğruya felsefe çizer–; her yıl 14 Temmuz'da Hegel'in yeni bir şişe açıp içme arzusuna yol açan budur.

Bir diğer Béarn'lının, Henri Lefebvre'in belirttiği gibi, periferik kökenler, devlete dair algıyı oldukça marazileştirir. Merkezin gücü –ışınını elli kilometreye de sekiz yüz kilometreye de aynı rahatlıkla yansıttığından– periferide başka yerlerde olduğundan daha fazla hissedilir. Buna karşılık, doğum yerimiz olan eski Oksitanya'nın bu köşesi ile "Kuzey" (Merkez'in alışılmış tercümesi) arasındaki coğrafi, ekonomik, kültürel mesafenin yarattığı kısıtlama, keyfiyet ya da saçmalık duygusu periferide hissedilir; orada doğulmuştur, çocukluk orada geçirilmiştir, kimi zaman da gençliğin bir bölümü, sonra da iş bulma zorunluluğu nedeniyle Normandiya'daki bir öğretmen okuluna, Lorrain'deki bir gara, Poitiers idaresindeki bir mevkiye ya da Bordeaux banliyösünde bir PTT bürosuna... doğru "yükselmeye" mecbur kalınmıştır. Kendi kimliğinden kopma duygusu, geçmişin hiç de mitik olmayan bir döneminde devlete bağlanma duygusu, hiç kuşkusuz, kuzeye doğru göç etmenin ekonomik zorunluluğuyla beslenir: Yeni kopmalar, eski sömürgelerden gelenlerin çok daha güçlü hissettikleri ve devlete ilişkin görünümü somutlaştırırken doğulan bölgeye duyulan bağlılığı bulanıklaştıran

ikili köksüzleşme. Devletin üstüne titrediği zengin bölgelerin periferilerinde yaşayanlar bu ruh halini genellikle bilmezler.

Hıristiyan doğmuş, Fransız ve solcu. Hiçbir zaman militan olmamış babam, köylü kuzenlerinin savaş öncesi pro-faşist birliklerde yer aldıklarını hatırlar, Halk Cephesi'ne dair de hayranlık dolu anıları vardır. Küçük bir işletmede işçi olan babam, savaş dönüşü yıllarca uğraştığı halde, bir C.G.T. seksiyonu kurmayı asla başaramadı. Tercihleri radikalizm, sonra da sosyalizm arasında gitti geldi. Annem, kurumsal politikaya karşı her zaman Jansenist bir küçümseme sergiledi. Dogmatizmden de tamamen yoksun olduğundan, bu tavır beni çok etkiledi. Ancak kocasının kaderinden (İkinci Dünya Savaşı sırasında), büyük oğlunun kaderinden (Kore Savaşı sırasında askere alınmıştı) ve küçük oğlunun kaderinden (Cezayir Savaşı sırasında askerliğimi yaptım) endişe ettiği dönemlerde radyonun yanından ayrılmadığını gördüm. Bu üç tarihi vesile nedeniyle annemin döktüğü gözyaşları, politik eğitimini bir partiden değil, kısmen sendikadan, kısmen de Cezayir Savaşı'na ve faşist tehdide karşı sürdürdüğü militanlıktan alan benim için, tüm bir politik eğitime değer. Resmi olarak "Mendés'ci" militanlık: Aslında, genç komünistlerin yoldaşıydım. Bu döneme dair çok güzel anılarım var, özellikle komünist solun dayanıksız pratiğini somut olarak anlamamı sağlayan anılar: Gündüzleri, partideki dostlarımla birlikte mitinglerin, afiş asmaların, önergelerin, gösterilerin ortasındaydım. Geceleri ise, F.L.N.'ye* destek ağına mütevazı da olsa katılmak için Hıristiyan dostlarla birlikte oluyordum. Genç komünistlerle olan bağlarımın sıkılığına rağmen, Cezayir yanlısı yasadışı faaliyetlerimden onlara hiç söz etmemiştim. K.P., tıpkı Budapeşte sorununda olduğu gibi, bu sorunda da devletçi-emperyalist kalıyordu...

Bağlı olduğum S.N.E. Sup. sendikasını 1968'den hemen sonra, yönetimi komünistlerin ve onların yoldaşlarının eline geçtiğinde terk ettim. 1968-69 yıllarında, Cezayir halkından yana yasadışı eylem içinde tanıdığım Hıristiyan dostlarım, doğal olarak, Mayıs ayı olaylarından kaynaklanan harekette komünistlerden çok daha ra-

* F.L.N.: Front de libération nationale (Cezayir'deki "Ulusal Kurtuluş Cephesi") (ç.n.)

hattılar. Olaylarda etkin bir rol oynayan birçok coşkulu –ve kuşkusuz naif– kişinin fikrince, geri dönüşsüz bir süreci başlatması gereken bu olaylar, benim gibi, önceki dönemde "pedagojik devrim"i denemiş, sömürgecilik karşıtı ve anti-faşist militanlık içinde kendini geliştirmiş insanlar üzerinde her halükârda belirleyici olmuştu. Meslek içinde militanlık, sınıfta militanlık, kurum içinde ve özyönetime katılmış eğitimcilerin küçük çevresi içinde militanlık. İlkokulda ya da lisede küçük Cezayir'ler ya da küçük Yugoslavya'lar yaratma iddiasında değildik. Fakat, küçük bir grup olan "Sosyalizm ya da Barbarlık" grubu ile bizler, yani "Kurumsal Pedagoji Grubu" üyeleri arasında kurulan ilişki, en azından, 68 Mayısı'nın tumturaklı söylevlerini dinlemeye uygun bir imkân sağlamıştı. 1966'da Nanterre'in sosyoloji bölümüne girmemi sağlamış olan nesnel rastlantı da, işin geri kalanını tamamlayacaktı.

Biriken bu çeşitli deneyimler beni kararlı bir "partisiz" yaptı, aşırı solun, muhaliflerin, parti karşıtlarının, liberterlerin ve marjinallerin bazı kuramlaştırmalarına ve deneyimlerine daha fazla duyarlık kazanmaya başladım. Kitaplarımın, bu evrime tanıklık ettiği kanısındayım. Pedagojik pratiğim de buna tanıktır: 1972'den beri yönettiğim Poitiers'deki sosyoloji bölümüne karşı sürdürülen bir kampanyanın ardından üniversite yetkilileriyle ve bakanlıkla karşı karşıya geldiğim 1974 yılında, Michel Grandjean gibi ben de devleti, tamamen çıplak ve ayyaş bir halde, mutlak iktidar dansı yaparken gördüğüm kanısındayım. O zamandan beri, kendi mesleki alanımda, bu göbek dansının kimi zaman resmi ve sağcı müziklerle, kimi zaman solcu ezgilerle sürdüğünü sürekli fark etmekteyim.

II

Toplumsal alanın politik eğimi

"Eğil, küstah Sicambre!" Tahakkümün tarihi burada, Hıristiyan vaftizini bekleyen Frankların kralı Clovis'in efsanesiyle başlar. Bizim bugünkü halimizden farklı olan köpekler *ad hoc* koleksiyonlarda ya da cep kitabı koleksiyonlarında bu şekilde anlatılır. Omurgalı hayvan, tüylü, zırhlı, önce silahlı sonra silahsız, sonunda da, en iyi şekilde itaat duruşunda durmak için çırılçıplak kalan hayvan. İtaat duruşuna uygun bu ünlü eğimi, daha sonra, bir Yahudi köpeği kuramlaştıracaktır, Küstah Sicambre, ırkına uygun bir tavırla, başı eğik, sırtı kambur, kıçı kalkık durur.

Politik fantasmalar ile libidinal fantasmalar iç içe geçmiştir: "Götveren": Küstah Sicambre'nin eğik duruşu, iktidarın argo diline eğretilemeli malzeme olarak hizmet eden "hayvanlarla ilişki"nin

politik örgütlenişini ve hem suçlu hem güçlü halini ifade eder.

İnsan, bu politik hayvan! Hayvan, bu apolitik insan! İt, defol! Ravensbrucks ve Gulag'ı kapalı güvenlik bölgelerine ayırmak için harcanması gereken hayal gücünü ve rasyonaliteyi anlamasan da olur! Uyutun şunu, hem de çabuk! Artık gaz odasının yerini iğne aldı. "Köpeğim öldürüldü," demeyin, "Köpeğime iğne yapıldı" deyin. "Bir kez daha boyun eğdim" demeyin, "Oy kullandım" deyin!

İktidar için ya da egemenlik biçimlerini sürdürmek için mücadele hem son derece evrenseldir, hem de doğal olduğuna inandığımız şeye biraz, hatta tamamen yabancı tuhaflıklara öylesine indirgenebilir ki, bu mücadelenin rasyonel olan veya olmayan tüm perspektifler üzerindeki etkisini, onların yerini değiştirdiğini, eğdiğini neredeyse hiç görmeyiz. Çünkü, toplumsal, politik, doğal, fiziksel bilimler tarafından bilimsel adı altında kurumlaştırılmış temsiller de dahil olmak üzere –ve öncelikle bunları–, bizim tüm temsillerimiz politik olan tarafından eğiliyorsa eğer, bunun nedeni, iktidar figürlerini doğallaştırmak, nötralize etmektir: Bu figürler hakkında hiçbir şey söylenemesin diye, dilin kodları çözme gücünün bunlar üzerinde etkisiz olduğu görülsün diye... Rousseau'nun *L'Essai sur l'origine des langues*'ının (*Dillerin Kökeni Üzerine Deneme*) son cümlesinde, şu itiraf kendini gösterir: "Fanatizm bize her zaman gülünç gelir, çünkü bizim işitilebileceğimiz bir sesi yoktur onun: Bizim fanatiklerimiz gerçek fanatik değildir; onlar yalnızca hinoğluhin ya da delidirler. Bizim dillerimiz, esinlilcr için bükünlü dilken, ruhunu şeytana satmışlar için çığlıktır yalnızca."

"İnsan doğası"nın eğimi, hayvanların evcilleştirilmesi sorunu hakkındaki çalışmanın ortasında (boğaya saplanan kurdeleli şişin duruşu nasıl ki boğa güreşçisinin görevinin bir parçasıysa, buradaki tırnak işaretinin duruşu da bu çalışmanın parçasıdır) birdenbire karşımıza çıkar. Kısaca değineceğim. Durkheim'ın Bordeaux'daki önceli olan ve bir sosyoloji tezini ilk savunan kişi olduğuna kuşku duymadığımız Espinas, *Des sociétés animales -1878-* (*Hayvan Toplulukları Üzerine*) adlı tezinde, bazı insan topluluklarında ya da kişilerde kimi zaman rastlanan az ya da çok dehşetli ya da "hayvanca" (insan / hayvan çiftleşmesi, vd.) gelenekler konusundaki şu şa-

şırtıcı olguyu özellikle belirtir: "Elbette, bu tür olguların asla normal görülmediğine inanmamıza yol açacak hiçbir şey yoktur; fakat bu durum, insanların hayvanlarla hangi yaşam ortaklığı pahasına onlara kendi nüfuzunu kabul ettirebildiğini belirtir." Ve Espinas, yine insandan söz ederek, sözlerine şöyle devam eder: "İnsan, zaten kendi topluluğunun yanında var olan hayvan topluluğunu yönetmeyi başarmışsa, *bunun koşulu kendisinin de bu topluluğa baskın üye olarak girmesidir.*" (Altını ben çizdim.)

Espinas, hayvansallığın bu entegrasyonu ya da içselleştirilmesi kavramını, daha doğrusu tahakkümle hayvanlık ilişkisi kavramını oluşturmuşken, on dokuzuncu yüzyılda, kurum teorisi de büyük bir adım atmıştı. Yine de, Espinas kendi saptamasında "insan doğası"nın bir eğimini hatırlatır: Efendinin kölesi karşısındaki eğimi; kusursuz bir Hegelci diyalektik. Hayvanlar üzerindeki tahakkümüyle betimlenen insan, hayvandan ayrı olarak, rahat bir ikilik çerçevesinde tanımlanan bir Varlık değildir artık. Doğa/kültür üzerine sözüm ona tartışmalar, tavan arasına!

Espinas'ın sözünü ettiği türsel insan soyut bir figür olarak kalır. Kuşkusuz, onun insanlığı hayvanlık üzerindeki tahakküm gücünü saklı tutar. Fakat, ancak politik edim sayesinde kendini bu şekilde oluşturabilir. Başka deyişle, bu edimden önce, insan yoktur, kimse yoktur, bir hayvan vardır yalnızca, ötekiler kadar berbat, çünkü "baskın üye" olmayı henüz başaramamıştır.

Fakat, iki ayağı üzerinde doğrulmak üzere olan bu türsel insanın yerine, tarihsel süreç olarak evcilleşme yoluyla insanlığın evcilleşme-kurumsallaşma süreci geçirilirse (böylelikle, bir çölün ortasında keşfedilen kafatasına her zaman bağlı olarak, insanın "kökenleri"ne dair sorulacak antropolojik-felsefi sorular ortadan kalkmış olur), söz konusu eğim, tırnak içi ifade edildiğinden bu tırnakların hiç durmadan hafifçe gıdıkladığı bir "insan doğası"nı değil, toplumun kendisini etkiler.

Hayvanlar üzerindeki insan tahakkümünün biçimleri geliştikçe –sürecin şiddeti içinde adım adım bir ilerlemeyi izlersek, ortak yaşarlık, evcilleştirme, topluluğa alıştırma, yola getirme, av, kökünü kazıma–, bizim saptadığımız tarzda yavaş yavaş yapılanan şey,

toplumsal uzam-zamandır:

Bu zincirin bir ucuna, günümüzde kediyle ilişkilerde görüldüğü gibi, hayvana dayatılan can yoldaşlığının oluşturduğu alt-evcilleştirmeyi de eklemek gerekir. Ve, zincirin öteki ucunda ise, köle olmaya en az müsait hayvanların –bitten fareye kadar, periyodik olarak faunayı, florayı ya da ekinleri "tehdit" etmeye (kendine mal etmeye) gelen falanca ya da filanca parazit de dahil olmak üzere, büyük vahşi hayvanlar, parazitler, zararlı hayvanlar, vs.– insan toplumuna dayattığı geri çekilmeyi ya da silahlı barışı belirtmek gerekir. Bu düşmanlar tarafından işgalin insan toplumu açısından panik yaratıcı bir yanı vardır. 1940-44 Alman işgali sırasında Fransa'da ortaya çıkan ve anında işgalcilerle bir tutulan doriforlar, Espinas'ın anımsattığı büyük dramın üçüncü perdesini, patates yaprakları üzerinde yeniden oynadılar: "İki ayaklı davetsiz misafire direniş." Bu anlamda, virüsleri ve mikropları insanların tam olarak sömürgeleştiremediği bir gezegenin yerlileri olarak görebilirdik –hem de yalnızca bilimkurguda değil– ve veba ile koleradan modern esrarengiz hastalıklara kadar, tek tek ya da salgın halinde, ani ya da yerleşik saldırılar, bizi düzene davet eder, cehennemi-doğal bir düzene –insanın doğa üzerindeki ya da üretici güçler üzerindeki tahakkümü şeklindeki, Marksizm'in naif bir biçimde ele aldığı mitle hiç ilgisi olmayan bir düzene...

Mineralleri ve enerji kaynaklarıyla birlikte toprağın derinlerindeki bazı kategorileri olduğu kadar primatların ve başka hayvanların "sözsüz toplumlar"ını da (Serge Moscovici, *La société contre nature,* 1972 *–Doğaya Karşı Toplum)* içeren bu doğa nedir? Doğanın insan tarafından "fethi", "doğa"yı dışsallaştırarak hemen dışlar, onu, insana tabi olmaya yönelik olsa da, aşkın bir öz haline getirir: teolojinin günahkâr doğasından da ekonomi politiğin üretici güçlerinden de kendini hoş bir şekilde ayıran öz, yani, her iki durumda da, fabl ya da çizgi roman hayvanları kadar antropomorfik bir arketip. Bir kadın ya da bir Zenci gibi, erkeğe hizmet edecek biçimde teleolojik olarak tasarlanmış, erekleştirilmiş doğa.

Egemen devrimci kuramın mitolojisi üzerine açtığımız bu parantez, Marksist sosyolojinin konusunun son derece Newtoncu, li-

neer olduğunu ve insanın "hâkimiyeti" etrafında, yani bir metafizik etrafında döndüğünü gösterir. Üretici güçlerin –en başta insan bedeni olmak üzere– kapitalist ya da sosyalist sömürüsü evcilleştirme eğiminin yenilenmesi değil midir? Büyük endüstri aynı zamanda emekçiyi "eğer" ve onun Parti'nin katı hücrelerine girmesini kolaylaştırır.

"Eğim" sözcüğünü ilk kez Rosa Luxembourg üzerine yazdığı, *Le marxisme et son ombre (Marksizm ve Gölgesi)* [Balland, 1970] adlı kitabında kullanan André Nataf'tır. "Lenin'in bakış açısında," der, "Enternasyonal'in çöküşü 'Tarihin Anlamı'nı geçersiz kılmaz. Çekim merkezini Doğu'ya doğru kaydırarak onu *güncelleştirir*." Ve devam eder: "Lenin, bunu yaparken, olayın kapsamını küçümsemiş olmuyor muydu? Lenin'in yaptığı, tarihsel sorunların yeniden kelime yorumuna tabi tutulmasına çağrı yapmak değil midir? Çekim merkezlerinin bir yerden bir yere taşındığı her seferinde, başlangıçtaki olayların farklı bir profil çizmesi, (farklı bir profile dahil olması) "uzam içinde bir eğim" ortaya çıkmış olmaz mı?"

Devrimin çekim merkezi, Marksizme göre, İngiltere'den Fransa'ya, sonra Almanya'ya ve nihayet (uff!) Rusya'ya doğru yer değiştirdi. Ve, hep Doğu'ya doğru gitti, en azından bazı Marksistler için, ta Çin'e kadar; ve hep, daima Doğu'ya... Kaliforniya'ya! Ve daha sonra Doğu sahiline, ve yeniden Avrupa'ya. Bu seksen yılda ve toz duman içinde devriâlem sırasında, Phileas Phog'un Devrim'e bir yıl kazandırmadığını kim söyleyebilir? Nataf şöyle diyor: "Devrimci tarihsel gerçekliğin Almanya'dan Rusya'ya doğru yer değiştirmesi, Marksistleri besin kaynağı olan başlangıçtaki arketiplerini sorgulamaya yöneltmeliydi. Eğer bunu yapmış olsalardı, *okumaları farklı olurdu.* Örneğin, 'proletarya diktatörlüğü' kavramı bir başka 'içerik' edinirdi. Öte yandan, tıpkı Einstein'cı aktarımın sonsuzun yeni bir "parça"sını ortaya çıkarması (ya da dahil etmesi) gibi, devrimin çekim merkezinin yer değiştirmesi de yeni bir politik sonsuz yükünü, yani Anarşi'yi ortaya çıkarır." Ve daha ilerde, bu sonsuz konusunda şöyle der: "Devrimin çekim merkezinin yer de-

ğiştirmesi (Fransa'da, Rusya'da, vs.) Marksisti *çokmerkezli* bir bakış benimsemeye yöneltir. Bununla birlikte, bu girişim (Togliatti'ninki) yalnızca bir bölünmeye varır. Bu, 'sürekli devrim'in (Troçki) yeni ve daha az lirik bir biçimidir. (...) 'Eğim'in bilincine varmadığından, eğimi başlatan sonsuzluk parçasının bütünlüğünü bozar."

Bu girişimin evcilleştirme değirmenine su taşıdığını şu saptamadan çıkarıyorum: "*Marksist sistemin 'merkez'i Marx'ın kendisidir, yani bir özdeşleşme sürecidir* (...) diye belirtirsek, bu 'eğim' sorunu biraz aydınlanır."

Jean-Pierre Faye'ın *Langages totalitaires*'de (*Totaliter Diller*) [Hermann, 1972] yeniden tasarlamaya çalıştığı politik partilerin "nal"ı, toplumsal uzam-zamanın politika tarafından eğilmesini gayet iyi açıklar. Weimar Cumhuriyeti Almanyası'nda, birbirine en karşıt ideolojiler arasında, sağın ve solun aşırı uçları arasında kısa devre biçiminde bir karşılaşmaya tanık olunur. Uzmanların uzun yıllar gülüp geçtiği bir hareket olan ve sosyal-demokrat ve komünist solun güçlü örgütlerini günün birinde gerçekten kaygılandırmayı nasıl başaracağı kolay kolay anlaşılamayan Nazizmin yükselişi ve zaferi olgusunun açıklamasını, Faye, toplumsal-dilsel düzlemde, burada görmektedir.

Politik yelpazenin ya da partiler gamının iki ucu olarak düşünebileceğimiz at nalının iki ucunu iki güçlü elin kavradığını hayalimizde canlandırabiliriz, bükme edimi onları birbirine hafifçe dokunacak kadar yaklaştırır. Bu tuhaflık, bükülme yoluyla iki yüzeyi tek yüzeye indirgenen ünlü Moebius halkasından daha kayda değerdir. "Partilerden oluşan at nalı"nın eğilmesi, –yalnızca partiler aracılığıyla hareket etmeyen– politik güçlerin tümünü temsil etmekten uzak olsa da, bir anlamda, iki eski karşıt kenar arasında ani bir süreklilik sağlayan bir bükülmeye eşlik eder.

Elbette, kişisel kılık kıyafetin birdenbire değişmesi, "ideolojik parçalayıcılık" etkisiyle ancak uzaktan bir ilişki içinde olabilir (duruma bağlı bir ilişkidir bu; çünkü, sıcak ya da soğuk, herhangi bir

dönemde cereyan etmiştir bu değişiklikler ve kitlesel bir olgu halini aldıklarında ise bir başka boyut edinirler). Bu "ideolojik parçalayıcılık" etkisi, bazı kavramların diğerleri tarafından kirletilmesidir ve sonunda anlamın tamamen değişmesine kadar varır. "Devrim", "ulusal", "halk", "sosyalizm", "planlama", "demokrasi" kavramlarında bu durumla karşılaşılır; elbette, at nalının iki ucunun temas ettiği bölgedeki en iletken sözcükleri belirttik yalnızca, kıvılcım bu bölgede görülür ve "ideolojik parçalayıcılık" etkisi, örneğin, "nasyonal-sosyalizm", "ulusal devrim", "halk demokrasisi" ya da "demokratik planlama" görünümleri altında meydana gelir. Faye'nin ortaya attığı şekliyle sorun, Reich'ın ya da Adorno'nun klasik sorunu değildir artık. Onların klasik sorusu şuydu: Daha birkaç yıl önce darmadağınık olan ve günün birinde nispeten bağdaşık bir sistem içinde –1933 ilkbaharında Heidegger'in Alman Üniversitesi'nin yeniden doğuşunun esin kaynağı ve örneği gibi göreceği kadar bağdaşık bir sistem içinde– birleşeccekleri insanın aklına gelmeyen kitleler, onca güçsüzlükleriyle ("doğal"?) bir fikirler sisteminin etkisi altına girmeyi nasıl kabul ettiler?

Faye'nin açıklamasına göre, bundan böyle olaylar dil düzeyinde cereyan etmektedir. Çılgın enflasyon, devasa işsizlik, askeri bozgun, bir hanedanlığın yok oluşu, toplumsal sınıflar arasında şiddetli çarpışmalar, devrimin birdenbire ortaya çıkışı ve devrimci teorisyenlerin uzun süre pek sevgili çocuğu olarak kalmış sosyal-demokrasi tarafından ezilmesi gibi travmatik olaylar toplumsal bellekte, toplumsal bilgide, aniden dev delikler açmıştır. Finansal değerlerin, banka kâğıtlarının çöküşüyle birlikte tüm takas simgeleri de çöker.

Sözcüklerin içi boşalır, herhangi bir biçimde ve herhangi bir şeyle yeniden doldurulur. Bazı sözcüklerde bu durum diğerlerinden daha çok görülür: Bunlar politika düzeni içinde partilere ağır silah olarak hizmet edenlerdir. Ve, bankaların yalnızca aracı olduklarını, sistemin enerji santralları olmadıklarını deneyim gösterir. Enerji, sözcüklerin düzeyindedir. Bankaların –ve bankalarla birlikte paranın– belini doğrultması, kendi mantıkları sayesinde değil, ideolojik parçalayıcının ateşiyle oynayan yeraltındaki politik güçlerinin ka-

ranlık oyunu sayesinde mümkün olacaktır. En tehdit edici politik güçlerin uzamı-zamanı eğme ve bükme çalışmasını, binaların sert ve neo-klasik cephesi ve politik seremoniler hiç bu kadar iyi gizleyememişlerdir, hatta toplama kampları döneminde bile...

Biçimsel bile olsa, en ufak demokratik denetimden yoksun olan Nazi rejimi, parçalanmış söylemin devasa yarığından akan, serbest kalmış çılgın enerjilerin evrenine gömülür. Hitler'in, Goebbels'in, Rosenberg'in söylevlerinin liberal ve parlamenter Batı'yı şaşırtmasında anormal hiçbir şey yoktur. Bu söylevler, Alman toplumunu, sözcüğün her anlamında eğen yoğun çalışmanın su yüzüne çıkmış halidir. Hitlerci metnin burma biçimli bezemesi barok mudur? Sözcük, makam ve ritim eğimi, sözel malzeme düzeyinde, Nazi eğim üslubunun zorunlu türdeşidir. Bu eğim, Stalinci, faşist (Mussolini), korporatist-askeri (Salazar) ya da bonapartist-ruhban (Franco) eğimden farklıdır.

Özet olarak: Nataf'da, toplumsal uzam-zaman eğimi, çeşitli revizyonizmlerin Marx'tan yola çıkarak oluşturduğu sapmayı içeren merkezilik sorunuyla, merkezlerin yer değiştirmesi sorunuyla açıkça eklemlenmiştir. Eğim kavramının kullanımı sonuçta sorunsuzdur: Merkezlerin sapması politikayı (devrimci politikayı) etkiler, politikanın değdiği toplumsal alanı ise dolaylı olarak etkiler.

Politikanın alanına girmeyen Espinas'ta, *politikacının* yol açtığı eğimin temel momentlerinden birinin analiziyle karşılaşılır: İnsanın, hayvan toplumu üzerindeki tahakkümünün, oluşum halindeki insan toplumuna geri dönüşünün yarattığı şok. Eğimin içselleşmesi ve gizlenmesi, (haklı olarak) Freud'çu olmayan ama belirgin terimlerle açığa çıkarılır: Bedenin kurumlaşması, insan denen bu ilişkiler paketi içindeki ayrıcalıklı bir ilişkiden yola çıkarak belirtilir. Marksizm içinde merkezlerin kurumlaşması gibi, burada da, bir tahakküm kurumlaşır ve öyle bir noktaya varır ki doğal ve kısmen metafizik olarak görülür artık.

Faye'ye gelince, o kurumsal politika alanına kasıtlı olarak yerleşmektedir. Partilerden oluşan at nalı, politika tarafından toplum-

salın eğilmesini gerektirir, parti hâkimiyetinin toplumsal ilişkileri imha etmesini, kurumsal politikanın kolektif temsilleri imha etmesini, modern zamanların hegemonik kurumu olan devletin ise insanları evcilleştirmesini gerektirir.

Evcil insan, kendi keşfi olan evcilleştirmenin devasa ve bulanık tarihi içinde, bu keşfinin en başarılı ürünlerinden biri olarak ortaya çıkar, eğimin hem failidir hem de uygulandığı yerdir. Makine hayvanlar üzerine ya da Lorentz ormanındaki sahte anne ördek üzerine laf salatalarıyla hayvanlara yakıştırmada bulunmaya gerek yok. İğrenç hayvan uyumlu adımlarla yürür, hazırolda durur, kolunu eğik fallus gibi havaya kaldırır, bitmek tükenmek bilmeyen geçit törenlerinden yorulan Mussolini'nin kendine yapay bir kol yaptırdığı söylenir. Hayvanın, kendine daha az sert, daha *cool* ya da daha rahat bir üslup bulma şansı hâlâ vardır: Fakat, Nuremberg'den Kızıl Meydan'a ya da Göksel Barış meydanına, elde edilen sonuç, üslup farklılıklarını silmektedir. Her yerde, gamalı haç ya da kızıl yıldızla süslü koca kaputlar içindeki ya da koyu renk gömlekli ilkel tanrılar önünde Küstah Sicambre yerlere eğilmektedir.

Evcil insan, gayet iyi evcilleştirilmiş: Tasmasız ve zincirsiz bir gelecek yine de imkânsız değildir. Evcilleşmenin kökenleri üzerine en son araştırmalar (bkz. Eric S. Higgs, *La Recherche,* no 66), yine bu son yıllarda yaygınlaşan bakış açılarının aksine, türlerin, tarih boyunca, hem evcilleşme hem de evcilleşmeme evrelerinden geçebileceğini göstermektedir. Bir toplama kampı ya da büyük bir stattaki politik miting kadar "hayvanca" durumların halkların belleğinden yok olacağını hâlâ ümit edebiliriz. Akkor haline gelmeye müsait toplumsal ilişkiler, politikanın vahşi çekiç darbelerinin altında eğilmiştir. İsyan, onları yeniden ayağa kaldırabilir. Küstah Sicambre, direnişin sesine daima sağır kalamaz, karşı-osuruk biçimindeki direniş, en alttan itibaren varlığını düzeltmesini önerir: "Dimdik dur, eğilirsen küstahsın!"

III

Devrimin kurumlaşması

A. CALVİN'İN "HIRİSTİYAN KURUMU"

On üçüncü yüzyıldaki Thomas'cı büyük istikrar döneminin görünüşte kesin olarak belirlediği kurum kavramının kuramsal doğuşu, Calvin döneminde, Aziz Thomas'nın aklının ucundan bile geçmeyen toplumsal altüst oluşlara maruz kaldı. Dolayısıyla, kavramın toplumsal doğuşu kuramsal doğuşunu mayalandırdı ve mayalandırmaya devam ediyor. Calvin'in miras aldığı kavram, altüst edilecek ya da yeni gerekliliklere uyarlanacak bir kazanımdan çok, kriz içinde, sorunsallı bir kavramdır. Bu durum her filozof için geçerlidir, fakat aynı zamanda bir devrimci de olan bir filozof için, güç ilişkilerine katılan ve mevcut düzeni değiştirmeye çalışan biri için özellikle geçerlidir.

Tarihçiler, sosyologlar, geleneksel olarak, kapitalizmin kökenleri ile reform geçiren dinin gelişimini ilişki içinde ele alır. Başka tarihçiler ve teologlar, Reform gibi olayların ardından bazı kavramların nasıl değişimler geçirdiklerini göstererek özellikle kuramsal doğuşa bağlı kalmışlardır. Zincirin iki ucunu tutmaya çalışan kurumsal analiz açısından, çeşitli disiplinlerin ele aldıkları bu devasa malzeme içinde, falanca dönemde, kurumları duraksatma noktasına varacak kadar çalıştıran canlı hareketi, egemen toplumsal ilişkilerin üretim ve yeniden üretimini, toplumsal bağın içeriğini, kısacası, insanların, grupların, kategorilerin ve toplumsal sınıfların, toplumsal varlığın tümlüğü olarak kurumlarla sürdürdüğü ilişkilerin yataylığına yeniden kavuşmak önem taşır.

Protestan hareketten uluslararası bir hareket olarak söz edildiğinde, herhangi bir ülkenin, herhangi bir devletin koşullarını özel olarak belirtmekte güçlük çekilir: Oysa bu hareket, uluslararası karakter taşısa da, ülkelere göre, kimi zaman bölgelere, hatta komşu şehirlere göre çok özel biçimde gelişmiştir. Calvin'in Cenevre'si bu özellikleri taşır, ekonomik, politik, toplumsal belirlenimleri Fransa'nınkinden, Almanya'nınkinden, hatta genel olarak İsviçre'ninkinden farklıdır. Cenevre, Reform'un kalesi olmuş diğer bazı şehirler (Zürih, Strasbourg, vs.) gibi, imparatorla feodal bağını koparmış ve Reform öncesi yüzyılları karakterize eden komünal kurtuluş sürecine dahil olmuş şehirlerin özelliğini taşır. İmparatorların ve çökmekte olan imparatorluğun kurbanı olan Almanya'da Reform'un yazgısı, ya da aşırı merkezileşmeye doğru dev adımlarla yürüyen monarşik Fransa'daki yazgısı, Cenevre'deki Kalvenci reformun yazgısıyla karşılaştırıldığında, reformdan geçirilen proje ile sitede mevcut politik demokrasiye dair eski projenin çakışması insana çarpıcı gelir. Feodal bağın kopması, hükümdar karşısındaki dolaylı ya da dolaysız bağımlılık ilişkisinin kesin olarak kopması, Calvin'in reformdan geçirdiği din kurumunun önsel koşullarından biridir. Peşi sıra başka toplumsal hareketleri getiren (örneğin emekçilerin korporasyonlardan bağımsızlaşması) komünal hareketi içinde Kalvenci reform, laik yanıtlarından birini bulur: Dolayısıyla, istese de istemese de, bilincinde olsa da olmasa da, Fransızca konuşulan

bölgede ancak 1789'da, hatta on dokuzuncu yüzyıl sonunda tamamlanacak olan kurumların laikleşmesi sürecine dahil olur.

Kasaba yönetimlerinin özgürlük hareketinden hem önce hem de sonra var olan ve bu hareketle kuşkusuz ilişki içinde olan bir diğer hareket ise, Hıristiyanlığı mesihçi ütopyalara doğru yönelten harekettir; bu hareket, krizin her aşamasında, mesihçiliği, peygamberliği, Tanrı'nın yeryüzündeki krallığı adına her alanda devrim fanatizmini yeniden güncelleştirir. Farklı yazgılarla karşılaşmış olan bu hareket, her fırsatta, ya mistik kanalın, ya Ortodoksluk adına uygulanan baskının, ya da monarşinin paralel kurumlaşmasının büyük ölçüde yönlendiriciliğine girmiş, hareketi bu güçler ele geçirmiş, kurumlaştırmıştır. Mesihçi peygamberciliğin eksiksiz ve acilen gerçekleşmesini istediği şey olan şeytansı dünyadan kopma, monarşi tarafından yolundan saptırılmışa benzemektedir, monarşi bu kopmayı sembolik düzeye indirgeyerek, manastıra kapanma ve manastır kurallarına uymayla sınırlamıştır. Maddi ve tensel varoluşun meşruiyetini oluşturan dünyevi kurumlardan, örneğin evlilik ve mirastan kopma; işte monarşizm açısından, o yüzyılın yaşamı içinde bu kurumları dokunulmadan bırakmanın yolu budur. Sapkınların ya da kısmi sapkınların yazgısı, ya söz ve kılıç yoluyla baskı altına alınmaktır (özellikle Kathar Krizi'nden itibaren), ya da, Montségur veya Mont-Thabor gibi, bir manastır kuralını ve/ya da bir manastır duvarlarını kabul ederek "başarıya ulaşmak"tır: Fransisken hareketinin eğimi bu yöndedir.

Özellikle Bourdieu'nün vurguladığı ve gayet iyi bildiği gibi, dini sektör için baskı ve kurumlaşmanın birbirinin yerine geçmesi ve birbirine dönüşmesi ("Din Alanının Doğuşu ve Yapısı", *Revue française de sociologie,* XII, 3, 1971), toplumsal hareketin yasasıdır. Elbette, hareketin karşı-kurumlaşmaya, karşı-iktidara vardığı; hareketi kemiren ve egemen kurumlarla bir hizaya girmeye, egemen toplumsal ilişkileri yeniden üretmeye sürükleyen dış engellere ve olumsuzluğa rağmen sürmeyi başardığı az sayıdaki durumu göz ardı etmemek gerek. Kalvenci kurumun konumunu ve kendini kalıcı biçimde teorik aklayışını, *L'institution chrétienne* (*Hıristiyan Kurumu*) adlı kitabı da bu bağlam içerisinde değerlendirmek gerekir:

Baskı ve baskıya direniş, mevcut düzen tarafından ele geçirilme, mevcut düzene karşı mücadelenin karşı-kurumlarının yerleşmesi gibi kavramlarla ilişkili olarak değerlendirilmelidir.

"Baskı", "düzenin ele geçirmesi", "karşı-kurum" gibi terimler, daha az politik bir söz dağarına alışkın tarihçiyi şaşırtabilir. Bunlar, toplumsal bilimler kavramlarının bugünkü yetersizliği dışında, araştırmacıların konularına dahil olmalarını gizlememe iradesinin ifadesidir. Genellemelerin, bilgiççe nüansların ve yargıda tereddütlerin sık sık görüldüğü yerde, ben kendi açımdan, imgelemde, geçmişi yeniden oluşturma ve yorumlama çabasının her yeniden denenişinde gerçekleşen tercihi belirtebilirim ancak. Günümüzdeki devrimci hareketin bazı eğilimlerinin damgasını taşıyan ya da yaygın olarak kullandığı terimlerin kullanılıyor olması, hangi türden olursa olsun, bir toplumsal hareketi değerlendirmenin kalıcı ölçütlerinin her zaman için şu ya da bu kamptan seçilmesinden kaynaklanır. Düzenden, istikrardan, hatta süreklilik içindeki ağır ilerlemelerden yana olmak ile hareketten, geri döndürülemez değişimden yana olmak arasında, tarihçi yansızlığına pek az yer vardır: Bu yansızlık, bilinçli ya da bilinçsiz, hangi politik konuma denk düşüyordu? Tarihin hangi anında olunursa olunsun, politik güçler dengesi içinde, sonuçta en aşırıların tavrı kadar yanlı bir tavra denk düşen, aracı, "merkezci" bir konuma kesinlikle değil.

Araştırmacının kendi araştırmasına dahil olmasını ifade eden bu kavram, –doğrusu, tanımlaması daha az kolay bir durum olan– pratisyenin kendi pratiği içine dahil olması kavramının yalnızca bir durumudur. Aşırı solda olduğu kadar başka yerdeki bazı kuramcı ya da aydınların da bilim adına araştırmanın dışında kalınabileceğine duydukları inanç bir yanılsamadan başka bir şey değildir; devrimcilik damgasını pek az yemiş olan Max Weber gibi araştırmacılar bu yanılsamayı gözler önüne sermiştir ("Sosyolojik ve Ekonomik Bilimlerde 'Aksiyolojik Yansızlık'ın Anlamı Üzerine Deneme", *Essais sur le théorie de la science*, Plon, 1965). Fakat bu durum, dahil olmanın, yalnızca politik bir proje, bir ideoloji ve bir pratikle sınırlı kalmadığını unutturmamalıdır: Öncelikle, konunun –ki bu, politik projeden, araştırmacının ideoloji ve pratiğinden çok uzak

olabilir– seçiminde bu görülür. Niçin Calvin ve genel olarak din beni ilgilendirsin? Hemen cevap vereyim: Çünkü devrimci hareket, tarih boyunca ve henüz tamamen bitmemiş yakın bir döneme kadar, dinsel ya da dini biçimde bir hareket olmuştur.

Calvin'in *Hıristiyan Kurumu*'nda ortaya attığı sorun karşısında, dört yüzyıl önce ortaya atılan sorunun güncelleşmesi, soruna dahil olma kaygısı, kurum kavramının kuramsal doğuşu ile toplumsal doğuşu arasındaki ilişkilerin dikkate alınmasına üstünlük sağlama kaygısıyla birlikte iki misli artar. Çünkü bu ilişkiler, kuramsal olarak sarsılmaz, sabit bir referans noktasından kaynaklanarak değil, Calvin dönemindeki toplumsal kozların değerlendirilebileceği hareketin bağrından yola çıkarak değişmeye devam etmektedir. Bilim felsefesinin, gözde temalarından biri haline getirdiği görecelilik ilkeleri, yalnızca kuramsal sunumlara değil, araştırma pratiğine de uygulanmalıdır. Sonuçta, ben, şu anda toplumu canlı kılan hareketin içinde, değişken ve pek az aydınlık olarak değerlendirdiğim kendi konumumdan yola çıkarak, kendisi de hareket halinde olan bir konuyu: *Hıristiyan Kurumu*'nun ilk baskısının yapıldığı ve Calvin'in Cenevre'ye yerleştiği yıl olan 1536 ile Calvin'in ortadan kaybolduğu ve politik ve dini eserinin tamamlandığı yıl olan 1560 arasında Calvin (ve temsil ettiği güçler) tarafından Protestan isyanın kurumlaşma sürecini gözlemlemeye çalışıyorum.

2. Calvin'in hem kuramsal hem de pratik eserinde çarpıcı olan şey, Calvin'in, ilk bakışta, Katolik rakibinden ziyade, Reform hareketinin bağrındaki sapmalara, merkezkaç kuvvetlere karşı yönelmiş olmasıdır. Bunun nedeni, *Hıristiyan Kurumu*'nun, büyük ölçüde, Roma dogmasına karşı, Papa karşıtlığını eksen alan yeni bir dogma kurmak için yazılmış olması değildir yalnızca: Reforma tabi tutulan teolojinin ve polemiğin bu devasa yığını, yaratıcısının praksisi içinde sınanırsa; Roma'yı merkez alan bu teolojik eserin toplumsal doğuşu ile kuramsal doğuşu –benim yöntembilimsel ilkeme uygun olarak– ilişkiye sokulmaya çalışılırsa, o zaman anlaşılır ki, Calvin için, Cenevre'de iktidarı korumanın esas kozu, "Ya ben ya da Katolikler"den çok, "Ya ben ya da hareketimin sol kanadı"dır.

On beş yıla yayılan kuramsal ve polemik bir üretim olan *Hıris-*

tiyan Kurumu incelendiğinde, Calvin'in mücadele ettiği temel cephenin –hatta, ikinci ve kesin olarak iktidarı ele geçirdiği 1541'den itibaren biricik cephenin–, Reform'un büyük liderlerinin ve özellikle Calvin'in dokunulmaz kabul ettiği sabit fikirleri ve dengeleri, düzenin ele geçirdiklerini ve kurumlaşmaları aşmaya çabalayan eğilimler olduğu görülür.

Amatör bir ilahiyatçı ve de sosyolog olan biri için çarpıcı olan diğer bir yan ise, Kalvenci sorunsalda, karizma ile kutsallaştırma arasındaki, ya da peygamberlik ile kurum arasındaki çatışmanın yeniden canlanmasıdır. Hıristiyanlığın başlangıcından 1535 yılında Müntzer'in ele geçirilmesiyle birlikte geçici olarak yok olan ya da Reform'a toslayan mesihçi hareketlere kadarki süre içinde peygamberliğin, Hıristiyanlığı kurumlaştıran kutup olduğu kabul edilirse; devrimci hareketin doğal olarak dini biçim aldığı uzun tarihsel dönem boyunca bu hareketin özünün de peygamberlik olduğu kabul edilirse, başarıya ulaşmış tüm büyük reformcuların eserinde olduğu gibi, Calvin'in eserinde de peygamberliğin bastırılmış olması şaşırtıcı bir durumdur. Sosyolojik bir yasa olmasa da, genel bir eğilim oluşturmaya layık türdeşlik: Hıristiyanlığın başlangıcında, herhangi bir kopma ve dönüşüm evresinde olduğu gibi, kurum, karşıt ve tamamlayıcı kutbuyla şiddetli bir mücadele içinde kurulmuş ya da yeniden kurulmuştur; kriz, aygıtın oluşmasına ya da yeniden oluşmasına imkân tanır, hareketin kendiliğindenliği, geri alma süreci sayesinde, örgütlenme güçlerini besler ve sonuçta kurum ancak bu çatışma içinde, döngüsel ve düzenli krizler içinde var olur; bu krizler ise kurumu ortadan kaldıracak ya da en azından altüst edecek gibi gözüküyordu.

Nihayet, bir başka saptama da akla gelmektedir: Luther'inkinden daha az açık, fakat bir o kadar yaygın olan Calvin'in mücadelesi, eski kuvvetlerin imhasından çok, egemen toplumsal ilişkilerin kısmen yeni biçimlerinin, kısmen de yeniden üretici biçimlerinin kurumlaşmasını hedefler. Papalık kurumuna karşı mücadele, Kalvenci dönemden önce ve sonra, enerjileri kuşkusuz seferber etti; on altıncı yüzyılın ikinci yarısındaki Protestanlığın bilançosu, baskı yoluyla canlı kalan bir hareketin bilançosudur kuşkusuz, fa-

kat kuruma karşı mücadele ile sonuçta kurumsal sisteme entegre olacak ve kurum karşıtı niteliğini kaybedecek bir karşı-kilisenin kurumlaşması için mücadele arasındaki çelişki, daha o dönemde gün gibi ortadadır.

Dahası, çelişkinin içeriğinin tarih boyunca aynı olmadığını da iyice belirtmek gerekir. Calvin döneminde, belirttiğim iki özellik bu içeriği tanımlamıştır: bir yanda, mücadelenin sapkınlara, merkezkaç kuvvetlerine karşı yönelmesi, dolayısıyla, –analitik güç kaybı bir yana– bu sapkınların, sürekli aşma halinde olmak için dokunulmadan korunmasına çalıştıkları kurumlaştırıcı enerjinin adım adım yok olması. Benim bundan anladığım şudur: Analizörlere kulak tıkamak, çelişkileri analiz etmeyi, hareketin yıkıntıları üzerinde donan kurumu analiz etmeyi reddetmekle eşanlamlıdır; diğer yandan, peygamberliğin reddi ve bastırılması, kuramsal düzlemde, devrimci atılım döneminin ardından yerine yerleşmekte olan istikrarlı ve istikrarlaştırıcı normların içine, kurumsal olanın içine adım adım dahil olmaya işarettir. Calvin, diğer reformcu teologlar gibi, kilisenin kutsal faaliyetlerinin bir bölümünü reddetmiştir, ama yine onlar gibi bu faaliyetlerden ikisini korumuştur. Bunlar, simgesel kapsamlarının ötesinde, dinin politik iktidarını korumaya yaramıştır: kiliseye aidiyet ve referans ölçütleri belirlenmiş, aynı zamanda da, Kiliseye aidiyeti İncil'e gönüllü, saf katılım üzerinde temellendiren birey ya·da gruplar dışlanmıştır –Hıristiyanlığın kurucu gücü olarak peygamberliği kesin olarak öldürmeye yönelik diğer sonuçlardan söz etmiyoruz.

Papalık karşıtı "birleşik cephe"nin reddi, peygamberliğin reddiyle ilişki içerisindedir; ve bu iki reddin bileşkesi, kurumun (Roma) inkârı ile bir karşı-kilisenin kurulması arasındaki çelişkinin aşılmasının imkânsızlığıdır. Cenevre'de Reform'un kurumlaştığına, yani bu kurumlaşmanın koşullarını yaratmış olan hareketin geçici ve kimi zaman kesin ölümüne tanık olan on beş yıl boyunca Kalvenciliğin seyir defteri olmuş *Hıristiyan Kurumu* adlı eser bu bakış açısından incelenebilir.

3. Hıristiyan Kurumu'nun (Latince) birinci baskısı 1536'da çıktığında, yüzyıllardır Avrupa'yı kasıp kavurmuş olan olağanüstü

devrimci hareket Müntzer'de yenilgiye uğramıştı. Baptistler kuşkusuz "Fransız Devrimi'nin baldırı çıplakları" değillerdi; Guy Debord'un *La société du spectacle*'da (*Gösteri Toplumu*) belirttiği gibi, bu hareket, tarihsel olma bilincine sahip olmayan, devrimciliğin kıyısından bile geçmeyen bir hareketti; yeryüzünde bir Tanrı Krallığı'na duyulan inanç, iyimser bir *teodice* fikri, hareketin devindirici gücüydü –Avrupa'da son kez yaşanan durum. Daha sonra, radikal bir kuramsal altüst oluş gerçekleştiren devrimci hareket, toplumsal değişimin araçları olarak insanları ve yalnızca insanları görecektir –bu durum, hareketin hâlâ tamamen dini bir karakterde yeniden ortaya çıkmasını engellemeyecektir. Dolayısıyla 1535, kurum kavramının toplumsal doğuşu ile kuramsal doğuşu arasındaki ilişkilerin incelenmesinde temel önem taşıyan bir tarihtir. Bundan böyle –ve Calvin benzeri devrimcilerin mesajlarını büründürecekleri metafizik görünüm ne olursa olsun– kavram laikleştirilmiştir ya da laikleşme yolundadır.

Hıristiyan Kurumu'nun çıktığı bu dönem aynı zamanda reform geçiren kiliseler arasındaki çatışmaların istikrara kavuştuğu bir dönemdir: gerçekleşmekte olan yakınlaşma 1537 yılında tamamlanacaktır –elbette, vaftizci kiliselerin yakınlaşmasıdır bu. Reformcu "din kitabı"nın, –ki aslında, yalnızca ilk altı bölümüyle, kitabın ilk baskısıdır bu– özellikle Farel'e uygunluğu ve yazarının, 1535 yılında başlayan "pratik çalışmalar"ına, yani Cenevre'deki havariliğine yönelmesi bu koşullarda anlaşılır.

1539'da çıkan ikinci baskı, on bir bölümle genişletilmiştir. Bu baskı, Calvin ve Farel'in Strasbourg'a sürülmesiyle aynı zamana denk düşer. Şehrin belediye kurumu tarafından Calvin'in Cenevre'den uzaklaştırıldığı bu dönem boyunca (1537-1541), *Hıristiyan Kurumu*'nun yazarı, iki farklı şehirdeki kurumsal atılımların karşılaştırmalı bir incelemesine girişebilmiştir. Sonraki baskılar merkezi doktrinin, kilise doktrininin, yani kurum teorisinin derinleştirilmesine tanıklık edecektir.

1541'deki Fransızca birinci baskıda bu durum gözlemlenir. Calvin ve Farel, Cenevre'ye muzaffer olarak geri dönmektedirler. Bu arada, Ratisbonne Diyet Meclisi'nin başarısızlığı, Reformcular ile

Katolikler arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Her iki tarafta da, uzlaşma, yerini ideolojik mücadeleye bırakacaktır. Calvin, "Kutsal Kitap'tan alınma politika" olan ve Cenevre şehrinin yaşamını yönetecek olan *Ordonnances ecclésiastiques*'ini (*Dini Buyruklar*) yayımlarken, papalık, Cizvitlerin tarikatını tanır (1541).

"Gerçek iman"a aidiyetin kesin ölçütlerine sahip olmak istendiğinden yeniden tanımlanması kaçınılmaz olan kilise kavramı, "Efendimiz'in kelamına ve kutsal faaliyetlerine koyduğu emir"e doğrudan doğruya bağlıdır. Böylece her grubun, "kilise adını kullanan her tarikat topluluğu"nun kutsal metne ve Calvin'in yorumcu açıklamasına sadakati sınanır (1541 eki, c. IV, s. 22. Burada Jean-Daniel Benoît'nın hazırladığı baskıdan yararlanılmaktadır, Vrin 1957-1961). İşte, yeni otoritenin (metnin otoritesinin, ama öncelikle iktidardaki yorumcunun otoritesinin) ilkesi sayesinde, temel nokta saptanmış olur. Yine de, hareketin kuruma nüfuz etmesi ve kurumu beslemesi fikri varlığını sürdürür. Şunu okuruz (c. IV, s. 29): "Kilise son derece kutsaldır, bu kutsallığa her gün sahip çıkar ama henüz mükemmel değildir."

Teolojiyi olduğu kadar politikayı da ilgilendiren tanımların ve büyük tezlerin bütünü olan *Hıristiyan Kurumu*, "sivil yönetim"e geniş bir yer ayırır (IV. Kısım, Bölüm 20). "İki rejim"in ayrımı (bir yanda vicdan, diğer yanda sivil adalet), Calvin'in "sosyoloji"sinin sarsılmaz temelidir. Teologların tekrar tekrar işledikleri Augustinus'cu bu ikilik, "tinsel özgürlüğün sivil kölelikle pekâlâ bağdaşabileceği"ni elbette kabul eder (IV, s. 506). Ve, doğal olarak, iki rejim arasındaki ayrım, bunların işbirliğini kesinlikle dışlamaz... Calvin, "gemi azıya almış bir sefahat peşinde koşan" ve "bu dünyanın işleri"ni ve yasalarını reddetme suçu işleyen "fanatiklere karşı" verip veriştirir – kitabın sonraki baskılarında da bunu yapmaya devam edecektir. Hareketin "solcuları", elbette, bu noktada ve birçok başka noktada, Calvin'e Papacılardan daha uzaktır. Bu nedenle, "polis" (düzen, toplumsal örgütlenme) yalnızca maddi yaşam için değil, dine saldırıları bastırmak için de gereklidir (IV, s. 507). Bir yıl sonra, 1542'de, Roma, Engizisyon'u kurar ve yaygınlaştırır.

1543 baskısı özellikle gözden geçirilmiş baskıdır; Latince'deki

üçüncü baskıdır bu, iki yıl sonra (1545 yılında) yine Latince bir diğer baskı buna eklenir. Buradaki eklemelerin taşıdığı tüm anlamlar, Calvin'in Cenevre'de sürdürdüğü politikadan ve Otuzlar Konsili'nin açılışıyla (1545) kendini gösteren büyük Karşı-Reform teşebbüsünden kaynaklanır. Calvin, *Hıristiyan Kurumu*'nda yaptığı değişiklik (daha doğrusu güçlendirme) çalışmasına paralel olarak, yeni dogmanın birliğini tehdit eden sapmalara karşı da risaleler yazar. Doğal olarak, ilk hedef vaftizcilerdir, ardından Nikodemitler (1544) ve "tinsel libertenler" (1545) gelir. 1543'ten 1546'ya uzanan bu dönem boyunca, yetmiş altı kişi Calvin tarafından Cenevre'den kovulur. Temizleme harekâtı iyi işlemektedir.

"Kilisenin dışında kalmış çok sayıda mümin var, içerde de çok kurt var," der 1545 tarihinde yaptığı bir ekte (IV, s. 19). Kurum kavramı giderek daha sorunsallı bir hal almaktadır. "Tanrı'nın yerlere ya da kişilere bu kadar bağlı olduğunu sanmayın, Tanrı, dış seremonilere, kilise sıfatını ya da görünümünü taşıyan seremonilere de bağlı değildir." (IV, s. 42). Dolayısıyla, sözün ve kutsamanın tezahürü olarak kilisenin kesin tanımı (ilk baskılardaki tanım) ile gerçek kilisenin işleyişi arasındaki mesafe büyük olabilir. Birinci tanım, kişisel yoruma, dolayısıyla, bir anlamda, peygamberliğe, öznel inisiyatife kapıyı aralık bırakıyordu. Sürdürülen iki ayin, Roma Kilisesi'nin kurumlaştırdığı ayinler arasından seçilmiş bir veya iki ayine dayalı kilisenin tümünü kesin olarak reddetmeyi yasaklar. Kilisenin kelâmı değil, kelâmın kiliseyi oluşturulduğu andan itibaren, peygamberlik, nihai meşrulaştırıcı olarak varlığını sürdürür. Calvin, papalıktan kendini ayırt etmek için, kontrol edilmeyen kurucu bir gücü, kendiliğindenlik riskini sürdürmek zorundadır. Aynı şekilde, ancak Tanrı'nın çağrısı, dış emarelerle (halkın tümünün ya da bir bölümünün seçimi) ve tamamen öznel bir Tanrı lütfuyla tanımlandığında karizma tamamen bastırılmış olur. Bununla birlikte, Calvin 1545 yılında, "Zamanımızda hiç peygamber yok" diye ilan ederek, peygamberlik kavramını kesin olarak reddeder. Gerçekten de, peygamber, "tüm vahiylerin üstündeki tekil bir vahiy"le tarif edilir (IV, s. 58), bu da, Hıristiyanlığın başlangıcındaki karizma ile ayin arasındaki çatışmada görüldüğü gibi, hiyerarşi kavramını, ge-

leneksel işlemsel iktidar kavramını yok eder.

Calvin, dogma konusundaki kurucu enerjilerin karşısına dikmeye çalıştığı barajı politika alanında da diker –aslında söz konusu olan aynı şeydir. İnsanın mükemmellikten uzaklığı, karşı-devrimci düşüncede her zaman olduğu gibi, köleliğini doğrulamak için hatırlatılır. Calvin'in tavır alışı, genç bir adamın tavrıyla çağdaştır. Montaigne'in müstakbel yakın dostu La Boétie, 1543'te, elden düşürülmeyen liberter bir kitapçık yazar: *De la servitude volontaire* (*Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*). Bu kitap, kurumlaşmış ve içselleştirilmiş tahakküm ilişkilerine karşı şiddetli bir protestodur. Calvin'in, kitabına yaptığı 1545 tarihli eklerle birlikte, sivil yönetim üzerine bölümde, aristokratik rejimi kesin olarak benimsediği görülür. Calvin, kitabın sonraki baskılarında bu tercih üzerinde ısrarla duracaktır, fakat 1541'den itibaren fizikle (hatta termodinamikle de diyebiliriz) bir karşılaştırmadan yola çıkan argümanlar ileri sürecektir: "Nasıl ki elementler eşitsiz bir oran ve ısıda varlıklarını sürdüremiyorsa, yönetimler de yetersizlik durumunda varlıklarını sürdüremezler" (IV, s. 513). "Çok ölçülü bir özgürlük" (IV, s. 513), Calvin'in 1545'teki ideali budur. Birkaç yıl sonra, pratiği ve kuramı bu ılımlı inancını hissedilir ölçüde değiştirecektir.

Kitabın bazı baskıları üzerinde durmadan geçip, 1551 tarihli Fransızca üçüncü baskıda durabiliriz. Ardından 1553 yılında yeni bir Latince ve Fransızca baskı gelmiştir. Literatürümüzün ilk sanatsal-politik manifestosu olan ve ulusal birlik ideolojisinin içerdiği politik merkezileşme projesini açıkça ve şiddetle ifade eden Du Bellay'ın ünlü *Défense et illustration de la langue française*'le (*Fransız Dilinin Savunulması ve Açıklanması*-1549) zamandaş olan 1551 baskısı, idam cezalarının infaz tablolarıyla resimlendirilmiştir. Michel Servet"in baskısı 1553 tarihlidir. Calvin'in *Hıristiyan Kurumu* kitabına karşı yazdığı *Christianisme restitué* (*Düzene Sokulan Hıristiyanlık*) ya da *Restitution chrétienne*'in (*Hıristiyanlığın Islahı*) yazarı olan Servet, bir başka "liberten"in, on altıncı yüzyıl Avrupası'nda antik bilginin "onarımı"nı savunmuş olan Rabelais'nin mükemmel bir şekilde tanımladığı yolda gider. Sözcük oyununun ötesinde, onarma ile kurumlaşma arasındaki antitez, bir baş-

ka karşıtlığın ifadesidir: Arzudan kopma isteği (Calvin ve asetik akımın tümü, ki Kalvencilik de bir anlamda bu akıma dahildir) ile insanlık durumunu tamamen üstlenme ve arzu ile uzlaşma, Hıristiyanlık-öncesi antik yaşam idealinin onarılmasında simgelenen uzlaşma isteği arasındaki karşıtlık. Sosiniyenler (İncil'in bağlamına taşınmış otorite ilkesini sonuna kadar götüren ideolojik sapkınlar) ve özellikle vaftizciler (toplumu İncil adına tartışma konusu eden politik, örgütsel sapkınlar) Calvin'in kinine maruz kalmışlarsa da (onları Romalı yetkililere ihbar etmeye kadar işi vardırmıştır), Cenevre diktatörünün tepkilerinden yola çıkarak değerlendirme yapacak olursak, en ağır tehdidi muhtemelen Servet'nin tinsel libertenliği oluşturmaktadır. Diğer sapkınların inkârları, Reform'un kendi çelişkilerinin aşılması, gerektiğinde katlanılır ya da en azından teolojik olarak mücadele edilebilir türdendir. Önemli bir ihlal tezahürü olan Servet'nin libidinal sapmasının durumu böyle değildir. Reform patlaması sayesinde, Reform'un sahte otoritelere karşı mücadelesi sayesinde, insanın sözünün Tanrı'nınkiyle aynı zamanda serbest kaldığını düşünen birileri olsa da, bunlar kısa sürede yelkenleri suya indireceklerdi. Calvin'in (ya da Luther'in) anladığı anlamda özgürlüğün anlamı ile Michel Servet gibi, Protestanlığa özgü çelişkileri azami oranda aşanlar için özgürlüğün anlamı arasında bir uçurum vardır. Ve Büyük Engizisyoncu Calvin, rakibini fiziksel olarak ortadan kaldırdıktan sonra, ona karşı *Défense de la foi orthodoxe contre les erreurs de Michel Servet*'yi (*Michel Servet'nin Hatalarına Karşı Ortodoks İnancının Savunulması*) yazar. Halka tamamlanmıştır: Yıkılacağı iddia edilen eski düzen, yeniden üretim yoluna girmiştir.

Calvin'in kitabının 1551 baskısı ve sonraki baskılar, yeni versiyonlar olmaktan çok revizyonlardır. 1559 (Latince) ve 1560 (Fransızca) baskıları Calvin'in yaşamında ve eserinde kurum kavramının toplumsal ve teorik doğuşunun doruk noktalarıdır. Bu arada Augsbourg Barışı (1555) imzalanmıştır ve Cenevre'de, halkın bir bölümü ve yerel yönetimdeki yüksek memurlar diktatöre karşı ayaklanma teşebbüsünde bulunmuştur –bu durum, Calvin'i doğrudan doğruya ilgilendirmektedir. Ayaklanma yenilgiye uğrar ve sert bir şe-

kilde bastırılır. Calvin, 1564'teki ölümüne dek, mutlak hâkimdir, politik ve teolojik mirasını öncü şair Théodore de Bèze'e aktaracaktır.

Kitabın kalıcı baskıları, papacı "sahte kilise"ye karşı sürdürdüğü mücadeleden çok, kendi hareketinin olumsuzluğuna karşı yürüttüğü sert –ve ne yazık ki her zaman muzaffer– mücadelelerin damgasını taşır. 1560 yılında, "Zamanımızda papazlığın etkisini kısıtlayan büyük mücadeleler cereyan etti" der Calvin (IV, s. 17). Geleceğe dair tahminlerle ilgili teolojik tartışmalar, "politikayı" daha dolaysız biçimde ilgilendiren bu kaygılar nedeniyle arka plana itilir. Benim dayandığım temel belge olan IV. Kısım XVI. Bölüm'e Calvin, Michel Servet'yle ilgili uzun bir paragraf ekler (metnin geri kalanı esas olarak vaftizcilere yöneliktir). Tüm muhaliflere karşı, "Sorbonne Doktorları"na olduğu kadar Protestanlık sapkınlarına da karşı sert bir mücadele sürdürür. Sivil yönetim üzerine olan 20. Bölüm'e gelince, bu bölümün Katolik teolojinin en klasik tezlerine giderek daha fazla dayandığı açıkça görülür. Daha ilk paragrafında Calvin, "iman teolojisinden ve doktrininden" uzak bir konuyu ele aldığı için kendini savunan (kime karşı?) bir not ekler. Siyaset felsefesinde savunduğu tezlerden yana geliştirdiği temel argümanı, "Günümüzde, her çeşit düzeni, bunlar Tanrı tarafından kurulmuş bile olsa, yıkmak isteyen çılgınlar ve barbarlar var" şeklindedir (IV, s. 505). İlk baskılarda titiz bir şekilde birbirinden ayırt edilen dünyevi ve tinsel iki rejim şimdi neredeyse eksiksiz bir biçimde kaynaşmıştır: "Bu dünyevi rejimin amacı," diye açıklar, "Tanrı'nın dışardan yapacağı hizmeti, katışıksız doktrini ve dini besleyip sürdürmektir, *devleti ve kiliseyi bütünlüğü içinde korumaktır*" (IV, s. 507, a.b.ç.). Devrimci proje tutucu projeye dönüşmüştür, aristokratik rejim en iyi dünyevi rejimdir ve erdemlerinden biri, "kötüleri yeryüzünden silmek"tir (IV, s. 516). Yasa öldürmeyi yasaklar, "fakat Tanrı papazlarının eline kılıç verir" (IV, s. 516).

4. Hıristiyan Kurumu'nun tamamen teolojik düşünce ve polemikler yığını arasında, Kalvenci doktrininin tamamen kurumsal bölümünü ele alan Dördüncü Kitap, analizimizde yer almıyor diye eleştirilebilir. Fakat bu kurumsal bölüm, aslında, daha metafizik

olan öteki bölümlere sıkı sıkıya bağlıdır. Kutsamalardan, kilisenin örgütlenme sorunlarından söz etmek ve nihayet, eseri tamamlayacak şekilde, genel olarak toplumsal örgütlenme sorununu ayrıntılı olarak ele almanın, konuları karıştırmak ya da özgüllüğünden çıkarmak olmadığını Calvin de belirtir. Bu düşüncenin tüm hedefi, Hıristiyan Kurumu'yla, yani kısacası Kurum'la ilgili yeni kavramın (toplumsal ve kuramsal olarak) iki şekilde oluşumunu birleştirerek, bu düşünceyi önceleyen, ona eşlik eden ve onu devam ettiren eylemin totaliter hedefine denk düşmektedir. Calvin'in özgünlüğü, on beş, yirmi yıllık bir araştırma süresince kuruma dair tutarlı bir kuram üretme şansına sahip olması ve bu kuramın görgül doğrulamasını *a posteriori* olarak deneme ya da kullanma fırsatını sürekli olarak bulmasıdır. Bu anlamda, Calvin, toplumsal bilimlerdeki araştırmanın en eski ve en saygın şahsiyetlerinden biridir. Voltaire ya da Diderot, Prusya kralına ya da Rusya kraliçesine "danışmanlık" yaparlarken, Rousseau Cenevre örneğinden esinlenir ve Polonya ya da Korsika için projeler üretirken, Marx devasa kuramlaştırma çalışmasıyla Enternasyonal'i kurma, denetleme, örgütleme yönündeki ağır projesini birlikte yürütmeye çalışırken, pratik çalışmalarda bu kadar uzağa gidememişlerdi. Calvin örneğine yakın olarak Lenin akla gelir: Kuramsal araştırma ve eleştirel yazıyı devrimci eylemle ve nihayet, politik istikrarlılaştırma ve normalleştirme eylemiyle dönüşümlü olarak kullanan Lenin. Eflatun'un öğretisiyle yetişmiş Site yöneticisi Bilge'nin çelişkisi, burada trajik bir açıklama bulur: İktidara gelen (niçin?) ve iktidarı korumak için her şeyi yapan (niçin?) Bilge, delirmekte gecikmez.

Bu saptama, Calvin'in politik ve kutsal kitapla ilgili eserinin, kurum kavramının doğuşuna yaptığı katkıyı bize unutturmamalıdır. Kurtarıcı, farkında olmasa da, aslında, kendini iktidara taşıyan hareketi bloke etmek için enerjisini en açık biçimde harcamış olan kişi olarak ortaya çıkar. Onun temsil ettiği çelişkiler Reform'un ve genel olarak döneminin çelişkileridir. Kurumlaşmanın kurumsallık karşıtı enerjiler üzerindeki bu zaferinden çok net bir şekilde ortaya çıkan şey, düzenin yeniden kazanmasının ve normalleştirmenin kaçınılmaz karakteri olmadığı gibi, devrimci bir hareketin, kendi ana-

lizörlerini tanımazlıktan geldiği ve reddettiği anda ortaya çıkan, aşma konusundaki radikal yetersizliği de değildir.

Analizörden benim anladığım, sistemin çelişkilerini en etkili bir şekilde gösteren toplumsal gerçeklik öğeleridir. Analizörler, toplum içinde, Hegel'in pek sevdiği, ama aynı zamanda da tanımadığı negativite kavramını gerçekleştirir –Hegel bunları kendi toplumbilim kuramından dışlamıştır; ama yalnızca kâğıt üzerinde... Çok daha sonraları, alt-proletarya, kendiliğinden isyan, "nedensizlik", suça eğilimlilik ile yıkıcılık ilişkisi, vs. sorunlar sayesinde, bazı dönemlerde Marksizm, özellikle de liberter akım analizörler sorunsalının bilincine varmıştır. Protestan hareketin sapkınları karşısında Calvin, tıpkı Luther ve isyanın diğer liderleri gibi, politikacı olarak, iktidarın yegâne sahibi olarak tepki göstermiştir. Bunu yaparken de, bu liderler, yalnızca Katolik teolojinin karşısına çıkarmayı denedikleri yeni teolojinin özünü yadsımakla kalmamışlar, aynı zamanda ve özellikle, hareketi de yadsımışlardır –ki bu hareketin yokluğunda kendileri de olmayacaktır.

Analizörler imha edilmiş, yenilmiş, düzen tarafından geri alınmış olsalar da, kısa ömürleri boyunca, toplumsal hareketin ileriki evrelerinde yeniden ele alınacak deneyimler ve projeler üretmekten geri kalmamışlardır. Kalvencilikten sapmış olanlar, Calvin'in teokratik ve çılgınca fantasmasının çöküşünü ve daha genel olarak da, kurumsallık karşıtı güç olarak Protestan atılımının çöküşünü öngörmekle ("peygamberlik yapmakla" diyebiliriz) yetinmemişlerdir. Dini ya da görünüşte dini nedenlerle sonraki yüzyıllarda Avrupa'dan kovulan ve okyanusun öte tarafında henüz boş alanları fethetmek zorunda bırakılan nüfus akımları içinde de onların bir mirası vardır. Buralarda, Protestan doktrinin kapsadığı ya da doğruladığı toplumsal kuramları geniş bir ölçekte deneme fırsatı bulacaklardır. Nihayet, mezheplere, felsefi hareketlere, toplumsal düzeni sorgulama teşebbüslerine giren radikal Protestanlığın ruhu, toplumsal entegrasyonu hedeflemeyen ya da reddeden hareketin tüm kesimlerinde vücut bularak, 1789'daki devrimci esinin kaynağında ve de sosyalizmin kaynağında yer alacaktır. Calvin'in projesinden ne kalmıştır geriye? Kurumlar tarihi için bir anıt; kurum kavramının

kuramsal doğuşunu on altıncı yüzyılda ikiye bölmüş büyük fay kırığı üzerine kuramsal düzlemde temel bir tanıklık –bu ikiye bölünmeyle, bir yanda, kurumlaşanın savunucuları, kuralın, toplumsal dengenin, rasyonalite kılığına girmiş istikrarın metafizikçileri açığa çıkmıştır, diğer yanda ise, kurumlaştıranın yandaşları, negatifin emekçileri, bu dünyanın kurumlarının bir eldiven gibi tersyüz edilebileceğine ve edilmesi gerektiğine inananlar kalmıştır...

B. DEVRİMCİ KULÜPLER ÜZERİNE YASAMA, 1848-1851

1848 Şubat Devrimi'nden hükümdar-başkan Louis-Napoléon Bonaparte'ın hükümet darbesine giden dönemde devrimci kulüpler üzerine yasama, toplumsal hareketin yadsınması olarak kurumlaşmanın en güzel hukuki eğimlerinden birinin ifadesidir.

Eğim, devrimci gerçekliği fiilen tanıma sürecini, yeni söylem adına ilgaya kadar götürür. Bu, Bastille'in alınmasından 18 Brumaire hükümet darbesine götüren on yıllık sürecin dört yıl içindeki eşdeğeridir. Asla kendini tekrarlamayan fakat gevelemekle yetinen tarih üzerine, amcasının ciddi dramını fars türünde tekrarlayan Napoléon-le-Petit üzerine boş yere yakıştırmalarda bulunuyoruz, benzerlikler, doğrudan etkilenme ya da gönüllü taklit olgularının çok ötesinde, çarpıcıdır.

Alıntılarını daha ilerde okuyacağımız ciddi bir yazı olan *Recueil des lois et arrêts*'nin (*Yasa ve Kararnameler Derlemesi)* önsözünde, *Recueil Sirey*'in redaktörleri, "Fransa için (...) belki de tüm dünya için yeni bir çağ açıldı", diye ilan etmekten çekinmezler. Pek uzun sürmeyecek yeni bir çağ...

Eğimin başlangıcı, 22-23-24 Şubat 1848'de, Meclis'in fırtınalı oturumlarına dair *Journal officiel*'in (*Resmi Gazete)* coşkulu tutanakları ve geçici hükümetin Belediye'ye yerleşmesine yol açan karışıklıklardır. Kalabalığın istilası altındaki Mebuslar Meclisi'nde alkışlarla hükümetin seçildiği oturum, tarihin büyük dönemeçlerinde görülen devrimci genel meclislerden farklı değildir: Halkın baskısı altında, alışılmış kurallar askıya alınır. Bu en disiplinsiz kulüp-

tür, hatta kitlelerin sevgilisi ve etkili bir hatip olan Lamartine bile defalarca susmak zorunda kalır.

Bu tür toplantılar, birinci Fransız devrimi sırasında görüldüğü gibi, kulüplerin işleyişi için model görevi görecektir. Dolayısıyla kulüpler Ulusal Meclis'in tabandaki, Paris mahallelerindeki, ülkenin şehir ve komünlerindeki uzantıları olarak görülür.

Mebuslar Meclisi'nin resmi iktidarı ile kulüplerin karşı-iktidarı iç içe girmiş olmasaydı, yeni iktidar bu olguya bir süre hoşgörü gösterebilirdi. Politik inisiyatifin kulüplerden geldiği her seferinde, Meclis ve geçici hükümet tepki gösterir.

İlkinde, tepki lütufkâr ve himayecidir. Krallığın düşüşünden üç hafta sonra, 17 Mart'ta işçilerin belediyedeki gösterisi hükümet tarafından "mükemmel gösteri" diye nitelenerek tebriklerle karşılanır. Fakat, işçiler, 16 Nisan'da, insanın insan tarafından sömürülmesine son verilmesi ve çalışmanın birlik tarafından örgütlenmesi gibi politik talepler ileri sürmek için geçici hükümetin merkezini yeniden işgal ettiklerinde, hükümet, halkı yine tebrik ederken ve orduyla ulusal muhafızı bir araya getiren 20 Nisan'ı bir gün öncesinden bayram diye ilan ederken şu bildiriyi yayımlamaktan da geri durmaz:

> Yurttaşlar,
>
> Cumhuriyeti yaşatacak olan şey, özgürlük ve tartışmadır. Kulüpler, Cumhuriyet için bir zorunluluk, yurttaşlar için bir haktır.
>
> Geçici hükümet, başşehrin çeşitli noktalarında, yurttaşların, en yüksek politik sorunlar üzerine, Cumhuriyet'e enerjik, güçlü ve verimli bir atılım kazandırma gerekliliği üzerine kendi aralarında görüşüp konuşmak amacıyla bir araya gelmelerinden hoşnuttur.
>
> Geçici hükümet, kulüpleri korumaktadır.
>
> Fakat, yurttaşlar, özgürlüğün, devrimin muzaffer yürüyüşünün hiç durmaması için, kamuoyunda ciddi ve kalıcı endişelere yol açacak şeylerden sakınmamız gerekir; unutmayalım ki, bu tür endişeler, karşı-devrimci iftiraları beslemeye ve gericilik ruhunu silahlandırmaya hizmet eder; dolayısıyla, kamu güvenliğini koruyarak, tehlikeli dedikoduları, tehlike işareti taşıyan iftiraları ortadan kaldıran önlemler düşünelim. Eğer özgür tartışma bir hak ve ödevse, silahlı tartışma da bir tehlikedir: Baskı halini alabilir. Kulüplerin özgürlüğü devrimin en do-

kunulmaz kazanımlarından biri olmakla birlikte, tartışmayı silahlarla sürdüren kulüpler özgürlüğü tehlikeye atabilir, tutkuların mücadelesini teşvik edebilir ve iç savaş çıkartabilir.

...

Özgürlüğün en iyi silahı, özgürlüktür.

15 Mayıs'ta, parçalanma tehdidi altındaki Poloya'dan yana bir gösteri sırasında, bu kez hükümet merkezi değil, Ulusal Meclis işgal edilir. İsyancılar, tıpkı 24 Şubat'ta olduğu gibi, yeni bir geçici hükümet ilan eder. Yöneticiler ve yasa koyucular öfkelenir: Devrimci pratik ve kuramda kalıcı azledilebilirlik ilkesi olarak adlandırılan görevlerin rotasyonuna karşıdırlar. 22 Mayıs'ta, en devrimci iki kulüp, Blanqui ve Raspail kulübü feshedilir. Baskı başlar.

Ardından haziran günleri gelir, halk mahallelerinde patlayan isyan, "cumhuriyetçi" iktidar tarafından ve onun Cezayir'de ellerini kana bulamış olan generalleri tarafından kanla bastırılır. Üç bin sürgün. Parlamento soruşturması korku senaryosunu yeniden hazırlar: 17 Mart gösterileri henüz "halk gösterileri"ydi; 16 Nisan'daki gösteriler ise artık bir "komplo"ya dönüşmüştür (yine de halk tarafından coşkuyla karşılanmıştı!); 15 Mayıs'takiler ise "suikast" olarak nitelenir; ve, hepsi birden, sonuçta 23-24-25 Haziran günlerine varıldı, yani "iç savaş"a. İşte, burjuvazinin politik devrimi ile toplumsal devrim arasındaki teğetsi ya da kavuşmaz (Şubat-Mart) kısa birlikten sonra, burjuvazinin politik devrimine karşıt olarak toplumsal devrimin sapması bu şekilde açıklanır.

28 Temmuz 1848 kararnamesinin birinci maddesinde şu belirtilir: "Yurttaşlar, aşağıdaki hükümlere uyarak toplanma hakkına sahiptir." Bu on sekiz koşul arasında şunlar vardır:

– Kurucuların ad ve ikâmet bildirimiyle birlikte, toplantı gün ve saatlerinin önceden bildirilmesi gereklidir;
– Kulüpler kamu binalarında toplanamaz;
– Kadın ve çocuklar kulüplere kabul edilmez;
– İdari ya da hukuki bir görevlinin varlığı şarttır;
– Oturum tutanağı zorunludur;
– Kamu düzenine ve geleneklere karşıt önermelerin tartışılması

ve her türlü özel saldırı yasaktır;

– Bir kulüpte söylenmiş söylev, karşı çıkış ya da tehditler kamusal bir alanda söylenmiş olarak kabul edilir;

– Kulüpler arası iletişim, birbirlerine her türlü katılım yasaktır;

– Bir kulüp üyesi "açık ya da gizli" silah taşıdığında ya da önceki yasakları ihlal ettiğinde (silah taşımanın cezası üç aydan altı aya hapistir) kulüp bürolarının başkan ve üyeleri ceza görür; vs.

Bununla birlikte, Haziran isyanı sırasında ölenlerin cesetleri yığılıp da düzen yeniden kurulduğunda, Anayasa daha az baskıcı bir dile olanak tanır. 4 Kasım 1848 tarihli Anayasa (madde 8) şunu hatırlatır:

> Yurttaşların sakin bir şekilde ve silahsız olarak bir araya gelme, işbirliği yapma, dilekçe verme, basın ya da diğer yollarla düşüncelerini ifade etme hakları vardır. Bu hakların uygulanmasındaki tek sınır, başkasının hakları ya da özgürlüğü ve kamu güvenliğidir.

Fakat, 13 Haziran 1849'da, hükümetin İtalyan cumhuriyetini desteklemeyi reddetmesi üzerine yeni bir isyan patlak verir. Ve o zaman acımasız bir baskı zincirlerinden boşanır. 19 Haziran yasası:

> Madde 1. Bu yasanın yürürlüğe girmesini izleyen yıl boyunca hükümet, kamu güvenliğini tehlikeye düşürecek nitelikteki kulüpleri ve diğer kamu toplantılarını yasaklama yetkisine sahip olacaktır.
>
> Madde 2. Bu sürenin bitiminden önce, kulüpleri yasaklayarak, toplantı hakkının uygulanmasını düzenleyecek bir yasa projesi Ulusal Meclis'e sunulmuş olacaktır.

6 Haziran 1850 yasası, 22 Haziran 1849 yasasının süresini 22 Haziran 1851 tarihine kadar uzatır. Kulüplerin yasaklanması, "kamu güvenliğini tehlikeye düşürecek türdeki" seçim toplantılarına kadar uzanır. Cumhuriyetin başkanı Louis-Napoléon Bonaparte'ın imzası metnin altındadır.

21 Haziran 1851 yasası, yasaklama hükmünü bir sonraki hükme kadar uzatır.

Nihayet, hükümet darbesinin ertesinde, 4 Aralık 1851 tarihli kararname:

Savaş bakanı şu durumlarda tutuklama uygular:

Madde 1. Hükümete karşı herhangi bir direniş örgütlemeye ya da eylemini felç etmeye yönelik bir toplantı, kulüp ya da cemiyet içinde bulunacak her kişi, unvanı ne olursa olsun, isyanın suç ortağı olarak kabul edilecektir.

2. Dolayısıyla, söz konusu kişi hemen tutuklanır ve daimi olarak görev yürüten savaş meclislerine teslim edilir.

C. DAHA YAKIN TARİHLİ ÜÇ ÖRNEK.

Sendikanın diğer toplumsal biçimlerin eşdeğeri olarak kabulünden (1884) yirmi yıl sonra, sendikal birlik, Fransa'da, plandan projeye, programa kadar ve sonuç olarak eylem biçimlerine, gündelik politik tavra kadar uzanan kesin bir kurumlaşmayla kendini gösterir. Kuşkusuz, Amiens Sözleşmesi, komünist hareketin temel talebi olan, ücretli emeğin ilgası projesini hâlâ içerecektir. Fakat bu proje şimdiden kâğıt üstünde kalmış bir yazıdan başka bir şey değildir, birkaç on yıl içinde ise hızla silinecektir ve sonunda, bir kongre bu ilk kehânetin rahatsız edici izini kesin olarak ortadan kaldıracaktır. Yaşlı anarşist Malatesta, tüm bunları, yirmi sosyoloji laboratuvarının yapabileceğinden daha iyi hisseder ve yenileceğini bile bile giriştiği mücadelesinde, peygamberlerin sarsılmaz kesinliğine ve gerçekliğine kavuşur. Amsterdam Kongresi sırasında (1904) C.G.T.* "vahşi" anarko-sendikalizmden devrimci ... kurumsal sendikalizme kesin olarak geçer. Monatte'ın yaptığı bir konuşmaya Malatesta şu sözlerle karşılık verir:

> Aslında, sendikalizm, bir işe yaramayan devimci sıfatını taşısa da, çalışma koşullarının iyileştirilmesinden başka, erişilebilir bir hedefi –daha ne olsun!– olmayan, yasallık yanlısı ve tutucu bir hareketten başka bir şey değildir ve asla da olmayacaktır. Kuzey Amerika'daki büyük sendikal birliklerin sunduğu kanıtlar yeterlidir. Henüz güçsüz oldukları dönemlerde radikal bir devrimcilik gösteren bu birlikler, güç ve zenginlik bakımından büyüdükçe, üyelerini fabrikalarda, atölyede ya da madende ayrıcalıklı kişiler yapmaktan ve patronların kapitaliz-

* C.G.T.: "Confédération Générale du Travail" (Fransa'nın ilk işçi sendikası) (ç.n.)

mine düşman olmaktansa, örgütsüz işçilere, sosyal-demokrasinin lekelediği bu çulsuz proletaryaya düşman yapmaktan başka bir şey düşünmeyen, açıkça tutucu örgütler haline geldiler! Aslında sendikalizm için önem taşımayan, daha doğrusu onun için yalnızca engel olarak önem taşıyan ve daima büyümekte olan bu işsiz proletaryayı, biz anarşistler unutamayız, onu savunmalıyız, çünkü en fazla acı çeken odur.

(Aktaran Jean Maitron, *Ravachol et les anarchistes,* Julliard, 1964.)

Şimdi, 1917 devrimci hareketinin kurumlaşmasını onaylayan Lenin'i dinleyelim. Burada da, peygamberliğin ölümü, devrimci hareketi aşırı-sol muhalefete ve anarşizme fırlatıp atmaktadır. Calvin'in peygamberliğin sonunu ilan etmesi gibi, Lenin de kurumsallık karşıtı biçim olarak sovyetlerin* sonunu ilan etmektedir. Devletin çökmesi ileriye ertelenmiştir. Cronstadt Sovyeti, Michel Servet'nin Calvin'e muhalefetine benzemektedir:

İşçi yoldaşlar, kızıl askerler ve denizciler! Burada, Cronstadt'ta, sizlerin, karılarınızın ve çocuklarınızın komünist diktatörlükten ne kadar çektiğini biliyoruz. Biz, komünist sovyeti devirdik ve geçici devrimci komite bugün yeni bir sovyetin seçimlerine başlıyor, özgürce seçilecek bu sovyet, bir avuç çılgın komünistin iradesini değil, tüm emekçi halkın ve garnizonun iradesini yansıtacaktır.

Bizim davamız haklıdır: Biz, partinin iktidarından değil, sovyetlerin iktidarından yanayız, biz emekçi kitlelerin özgürce seçilmiş temsilinden yanayız. Komünist partinin gasp ettiği, içine hile karıştırılmış sovyetler bizim taleplerimize sağır kaldılar ve cevap yerine kurşunlarla karşılaştık.

Cronstadt geçici devrimci komitesi.

Burada Troçki'nin verdiği cevap Calvin'e yakışır türdendir: "Tavşanlar gibi öldürün onları!"

Yalnızca işçi hareketinin direnişiyle değil, "kara gömlekliler"inin aşırı coşkularıyla da mücadele eden, II. Enternasyonal'in eski üyesi Mussolini de bu lafları söyleyebilirdi. "Yasadışılığı Anayasa aracılığıyla eritin": İktidara bir kez geldiğinde ayakta kalmaya çalışan bir diktatörün kaleminden çıkan Machiavelli üzerine bu tez, kurumlaşmanın, iktidarı elinde tutanın bakışından en çarpıcı

* Rusça "meclis" sözcüğünden, "işçi meclisi" anlamında. (ç.n.)

anlatımıdır. 1924'te, Mussolini'yi iktidara taşımış olan Roma yürüyüşünden iki yıldan az bir süre sonra, sözüm ona bir "anti-parti" olan faşist partinin kuruluşundan beş yıl sonra, Mussolini kendini şu terimlerle ifade eder:

> Roma yürüyüşünün ertesinde (...), Anayasa yoluyla yasadışılığı eritmek söz konusuydu: Bentleri yıkmış olan devasa seli, yasallık ırmağının yatağına adım adım, ama sürekli bir şekilde sokuyorduk. (...)
>
> Karşılaştığım sorunların en acili, tepeden tırnağa silahlı olarak Roma'ya gelmiş olan altmış bin genci evlerine geri yollamaktı. (...) Partiye kayıtların durdurulması emrini verdim; bu arada neredeyse her gün bir özel örgüt ya da bir federasyon tasfiye ediliyordu. (...) Toplumsal alanda benim iç politika anlayışımla, disiplini ve çalışmada sürekliliği yeniden tesis ederek, bu gençler arasındaki üretime yararlı olacak güçleri uzlaştırmaya çabaladık ve başardık. Meclis kurallara uygun bir şekilde tasfiye edildiğinden, öngörülen tarihlerde yeni seçimlere gidildi. (...)
>
> 6 Nisan'dan beri tüm bu politik gösteriler doğrudan doğruya şu hedefi amaçlamaktadır: Faşizmin Anayasa'nın yörüngesine kesin olarak girişini hızlandırmak.

Ve, 22 Kasım'da, Matteoti olayına kesin bir son verilir:

> Devrimci kıyametten bu yana (çünkü 1922 yılında bir devrimin olduğu kesindir), küçük sarsıntılar olarak adlandırmak istediğim evreye çoktan gelmiş olduğumuzu saptamaktan mutluyum. İsyan sıçramaları devam ediyor fakat giderek yavaşlamaktadır, öyle ki eksiksiz bir durgunluk döneminin uzak olmadığını umuyor ve buna inanıyoruz (ben kesinlikle inanıyorum).

IV
Genişletilmiş denklik ilkesi

Toplumsal güçleri, bu güçleri yadsıyan biçimler içinde kurumlaştırma, toplumsal bilimlerin kör noktasıdır. Castoriadis'in dediği gibi, kurum, en az daraltılmış anlamı doğa ya da yaşam bilimleri denen dalları da kapsayan toplum bilimleri alanında bilindiği varsayılan şey karşısında toplumsal-tarihsel olanın sürekli olarak genişlemesi anlamına gelir. Kurum ile kurumlaşma arasındaki ilişkiler nelerdir?

Kurum ve kurumlaşma.

Kurum, genellikle hukuksal olarak kodlanmış, belirlenmiş, kurumlaşmış toplumsal biçimleri oluşturan, kurucu toplumsal güçlerin doğduğu süreçtir. Sürecin bütünü, kimi zaman kurumsallaşma,

kimi zaman da kurumsuzlaşma yönünde çalışan çelişkili güçlerin geçmişi, birbirlerini izlemesi, iç içe geçmesi, birbirine karışmasıdır. Bu güçler, bazen biçimlerin kendilerini dayatmaları, pekiştirmeleri, sürdürmeleri; bazen de bu güçlerin yok olması, zayıflaması, ölmesi doğrultusunda etkili olurlar.

Sürecin, kurumlaşma kavramıyla açıklanan bölümü, demek ki, bu biçimlerin "pozitif", yapıcı yüzüdür ve bu biçimlerin meşruiyetini, süresini garanti edecek olan "sözleşme"dir (bkz. Malinowski). Bu, kurumlaştıranın kurumlaşana dönüşmesidir. Ve, istikrara kavuşma, düzene geri dönüş iradesi sayesinde, toplumsal-tarihsel analizörlerin bastırılmasıdır.

Modern politika biliminin ilk pratik çalışmaları sırasında –sözünü etmek istediğim şey Fransız Devrimi'dir– kurumlaştırma ve kurumsuzlaşma evrelerinin birbirini izlemesi, devrimcilerin genel olarak Krallık Dönemi'nin güçlerine ve özel olarak da, aylar ve yıllar içerisinde, ne pahasına olursa olsun kurumlaşmaya çalışan yeni güçlere karşı koydukları direnişe bağlıdır.

Etat Généraux'nun ilk evresinde, Krallık Rejimi'ni yıkma yönünde hareket eden güçler birkaç hafta içinde dalga dalga yayıldı. Bu güçler toplumsal düzeni parçaladılar, soylular, ruhban ve halk sınıflarından oluşan üç "sınıf" (ya da kurumlaşmış toplumsal sınıf) birbirinden ayrıldı; tahtı sarstılar, Bastille'in sembolünü yıktılar, vs. Halk sınıflarından gelen birçok mebusun şahsında nihayet özerkleşmiş olan burjuvazinin iradesi, bu güçlerle iç içe girerek, yeniden tanımlanan toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri düzenleyecek yasa belgesini, Anayasa'yı oluşturmakla görevli Kurucu Meclis'in kuruluşuna faal olarak katılır. Bu evrede parlamentarist burjuvazi, kendisinden başka, halk kitlesini de temsil ettiğini savunur. Ve, saflarını terk edenler (göç toplantısı ya da başlangıcı) nedeniyle kargaşa içindeki eski egemen sınıfın (soylular ve yüksek ruhban) parçalanması için çalışır.

Kurucu Meclis'in ardından gelen Yasama Meclisi, kamusal yaşamın çeşitli alanlarına Anayasa'nın ilan ettiği ilkeleri uygulama eğilimindedir. Yeni egemen sınıfın iç çatışma ve rekabetlerinin, monarşinin en kötü şeyi bekleme ve yapma politikasının, savaşla

yüz yüze gelecek kadar etkilediği bu meclis, (Rousseau'nun mahkûm ettiği) iktidarın temsili karakteri ile (Montesquieu'nün savunduğu) güçler ayrılığı şeklindeki pek kutsal ilkeyi tartışma konusu etmeye başlayan halk hareketiyle karşı karşıya geldiğinde, Valmy, zaferi sayesinde, bir yılın sonunda geçerliliğini kabul ettirince bu durumdan hoşnut kalır. Kurucu Meclis'in eski üyesi olan Robespierre Yasama Meclisi'nde hazır bulunma hakkı olmadığından, Jakobenler kulübünde fırsat kollamaktadır. Saint-Just, kuzeydeki küçük şehrinde, *L'esprit de la Révolution*'u (*Devrimin Ruhu*) yazar. Bu kitap, Lenin'in Şubat-Kasım 1917 arasında verdiği mola sırasında yazacağı *Devlet ve İhtilal* gibi sıçrama tahtası olacak bir kitaptır. Saint-Just, Eylül 1792'de, Konvansiyon'a seçildiğinde yirmi beş yaşındadır. Rousseau öleli on dört yıl olmuştur.

Konvansiyon, kurumsallaşmaktan ve yasa çıkarmaktan çok, yeni rejimin geçici dengesini "istikrarsızlaştırma"yla uğraşacaktır. Kralın ölümü ve veliahtların ülke dışına çıkmasıyla birlikte monarşi sorunu nihayet ortan kalktığından, Konvansiyon'un içerde kralcıların direnişini yenmek ve dışarda da büyük savaşlar yürütmek için artık eli kolu serbesttir. Bu, Terör döneminin egemenliğidir; kendisine engel teşkil eden her şeyi yıkan mutlak politikanın egemenliğidir. Çoğulculuk, parlamentarizm, Condorcet'nin giyotin tarafından yok edilmeden önce matematikteki yeteneklerini uyguladığı temsili sistem yerini tek partinin hegemonyasına bırakır. Devrimin ilk dört yıl boyunca yapıp ettikleri de, monarşinin binlerce yıldır yaptıkları kadar mahkûm edilmiş gözükmektedir. Bu sonucu arzulamamış olan Voltaire'ci, Montesquieu'cü ve hatta Rousseau'cu aydınlar ya giyotine gönderilmiş (Condorcet, Chénier) ya intihar etmiş (Chamfort) ya da Devrim'le çıktıkları hapishaneye geri dönmüşlerdir (Sade) veya sürgün edilmişlerdir (Chateaubriand). Hükümet, parlamentodaki tabanının küçüldüğünü ve halk içindeki tabanının yıprandığını görür: Hükümet, politik sınıfın en az kabul edebileceği bir hayali –daha büyük bir ekonomik adalet, daha demokratik bir seçim sistemi, hem *Contrat social*'daki (*Toplumsal Sözleşme*) ve *L'Emile*'deki (*Emil*) kuramları hem de *Mösyö Malesherbes'e Mektuplar*'daki romantik düşleri fiili kılan devlet dini yö-

nündeki önlemler– kurumlaştırmaya çalışırken, genelleşmiş yıkım baskın çıkacaktır.

Sonraki evre (1794-1799), Jakobenizmden ayakta kalanların (Babeuf) son ve nafile kurumlaşma çabalarıyla ve büyük bir istikrar isteğiyle doludur. Dış ve iç savaş açısından az veya çok dengeli olan bu ortamda, Bonaparte kendini kurumsal devrimin hakemi, garantörü sıfatıyla ortaya atar: düzene geri dönüş, Medeni Yasa ve nihayet İmparatorluğun tesisi.

Mühlmann olayı, kurumlaşmanın çoğu zaman ihmal edilen bir yanını betimler: Başlangıçtaki projenin gerçekleşme simülakrı, ister istemez bu projenin yenilgisine eşlik eder. Simülakrın kabulü ve peygamberlik uzaklaştığı ölçüde simülakrın değer kazanması, bilinçaltının yas çalışmasıdır, peygambersi imgelemin yenilgisinden doğan eksikliği doldurmaya gelen imgelemin bir ürünüdür. "Tatlı umutlarla oyalayıcılık" bakımından peygambersi imgelem, simülakrın imgeleminden etkili değildir, keza; simülakr, peygambersilikten daha "radikal" de değildir. Alışılmış ideoloji açısından, toplumsal hareketteki peygamberlik her zaman bir aldatmacadır ve gerçekçi bir değerler bütünü içinde kavuşulan istikrar her zaman "doğru" olarak kabul edilir. Tersine, belli bir felsefi solculuk, peygamberliğe radikal ve yaratıcı imgelem sıfatı atfeder ve istikrar imgelemini aldatmacaya mahkûm eder. Aslında, devrimci projenin kurumlaşma söylemi içindeki sözde-gerçekleşmesinden simülakr olarak söz ediyor olmam, kurumlaştıranın kurumlaşan içine devrilmesini belirten politik kavram anlamındadır; yoksa, güçsüzleri hipnotize eden falanca sapkınlar tarafından imgelemin kötü kullanımına yönelik ahlâki bir yargı değildir bu. İlk kehanette simülakr zaten vardır: şarlatan peygamberler, megalomanlar, epileptik ya da isterik liderler, naiflikler, fantasmalar ve özellikle eski ya da yeni kurumlaşan adına, kurumlaştırana karşı çalışan –Mirabeau'dan Papaz Gapon'a kadar– manipülatörlerin bilinçli ya da bilinçsiz yaydıkları yalanlar...

Kurumlaşmanın parçası olan imgelem üzerindeki çalışmanın (Aristo'dan Marx'a politik düşüncede sınırlarını belirleyen bu çalışma), toplumsal bir tabanı vardır; sürecin tüm gözlemcilerine gö-

re (örneğin *Cours nouveau*'daki [*Yeni Dersler*] Troçki) bu taban, saflara katılmış ikinci "devrimciler" kuşağı ya da bürokratikleşmiş militan kuşağı tarafından nitelendirilir. Dolayısıyla, hareketin başına ya "ciddi ve etkin" insanlar geçmiştir ya da hareketin en iyi unsurlarının kellesi gitmiştir. Tüm bunlar, kurumlaşmakta olan bir harekete işaret eder. Daha sonra, süreç, yıllara ve kuşaklara yayıldıkça, daha az heyecan uyandırıcı hukuksal dalgalanmalar içinde normalleşir. Altmış yıldan beri kendilerine "devrimci" diyen rejimlere bakın: Rusya'da Komünist Parti'nin hâkimiyeti, Meksika'da Kurumsal(!) Devrimci Parti'nin hâkimiyeti. Fakat, çağımızda, bu süreci ideoloji düzleminde olduğu kadar toplumsal taban düzleminde de yaşam içinde aydınlatan yeni devletlerin doğuşu ya da ani rejim değişiklikleri örnekleri eksik değildir. Toplumsal tabanın, yalnızca yönetici personeli değil, fakat yeni rejime az çok kitlesel olarak katılan toplumsal tabakaları ya da toplumsal sınıflar bütününü de kapsadığını belirtmeye gerek yoktur –nüfusun geri kalanı, sessizliğe, edilgen direnişe, sürgüne, başkaldırıya, toplama kampına, ölüme mahkûmdur.

Yeni toplumsal tabanı, yeni bir üretim tarzı ya da –daha sık olarak– kolektif zenginliğin yeniden paylaşımı, yeni bir "çıkar paylaşımı"na –politik, toplumsal ve sonuçta ekonomik avantajlara–bağlar. Toplumsal ilişkilerin örgütlenimsel tabanı, kurumlaşmanın, zaferi getirmiş gibi gözüken toplumsal taban –"halk", "proletarya", "ezilenler", "ülkenin sağlıklı kesimi",vs.– ve resmi ideoloji düzlemlerinde daha iyi varlık sürdürmek için reform geçirmiş olan eskinin gerçekliğini gizlemekte zorluk çeker. Örgütlenme; toplumsal bilgi, malzeme, donanım ve gelirler üzerinde, takas ilişkileri ve çalışma ilişkileri üzerinde politik iktidarın bıraktığı etkidir. Fakat, her şeyden önce, işbölümüdür.

Modern dönemdeki kurumlaşma evrelerinin çoğu, bu işbölümünün, endüstrinin ve "büyük üretim"in egemenliği yönünde, ya da periferik kapitalizm bölgeleri için, topraküstü ya da toprakaltı zenginliklerin (ve çoğu zaman da el emeğinin) pompalaması yönünde yeniden düzenlenmeye maruz kaldığını gösterir. Tocqueville'in, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki görevi sırasında, endüstrinin

eşitsizliği giderdiğini belirtmesinden bu yana, maddi tabanın modernleşmesine bağlı ilerleme ideolojisi, ekonomi içindeki kurumlaşmanın despotik işletmelerini kapsamakta güçlük çekmektedir. Köylülüğün tasfiyesi ve eski köylü kitlelerinin saflarına katılmasıyla büyüyen proletaryanın zincirleme çalışmasının yaygınlaşması; modern üretim planındaki Mühlmann etkisi budur.

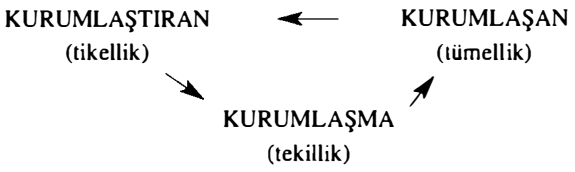
Kurumlaşma kavramının üç momenti –ideolojinin tümelliği, toplumsal tabanın tikelliği, maddi tabanın tekilliği– açıklayıcı bir analizden çok, bir tarife imkân tanır. Marx'ın pek yerinde kullandığı bir ayrımı ele alırsak, diyalektik aygıtın, pek fazla fanteziye ya da riske girmeden, kolaylıkla kullanılabileceği yer, araştırma düzeninden çok sunum düzenidir. Üç moment kuramının kullanımı, kurumlaşmanın bir süreç, bir dönüşüm, toplumsal fenomenin tüm cephelerini ilgilendiren bir mücadele olduğunu gösterir, yoksa, peygamberliğin, projenin, imgelemin kaderini merkez alan sınırlı bir yorumun düşündürdüğü gibi tek bir şey, bir ideoloji değildir. Fakat, bu şekilde elde edilen betimleme ne kadar tüm ya da tümleyici olduğunu düşünse de, açıklama düzleminde, tarihte, hukukta, sosyolojide, ekonomide –hatta toplumsala uygulanan psikanalizde– yaygın olan "açıklamalar"la karşılaştırıldığında, ancak ilave bir yorum düzeyi sağlar. Geriye kalan tek şey, kurumlaşmaya burada atfedilen rolü doğrulayacak yeterli bir bağdaşıklık ve dinamizme bu ilave düzlemin sahip olup olmadığını bilmektir.

Kurumlaşma ne bir "şey"dir (sosyolojici versiyonu) ne de bir fantasmadır (psikolojici versiyonu), bir süreçtir: Biçimleri yapan ve bozan tarihsel güçlerin hareketidir. Üç felsefi momentin –tümellik, tikellik, tekillik– betimlenmesinin oluşturduğu eşleştirme, dinamik bir düzleme kaydırılmalıdır.

Tümellik = kurumlaşan
Tikellik = kurumlaştıran
Tekillik = kurumlaşma

Eğer kurumlaştıranın momentinde her zaman güçlü bir dinamik potansiyellik varsa ve eğer kurumlaşan bir istikrarlaşmanın sonu-

cuna, kolaylıkla tarif edilebilecek nesne olarak kuruma denk düşüyorsa, buna karşılık, kurumlaşmanın momenti, etkin bir istikrarlaşma momentine işaret eder; hem kurumlaşanı yadsıyan kurumlaştıranın faaliyetini, hem de kurumlaşanın hareketsizliğini inkâr eder. Politik olarak, kurumlaşma, reformizmin içeriğidir, hem kurumlaştıranın devrimciliğine hem de kurumlaşanın tutuculuğuna karşıttır. Kurumlaştıran güçlere karşı, reformizm, ne pahasına olursa olsun istikrarlı biçimler bulmak gerektiği düşüncesindedir. Kurumlaşana karşı olarak ise, istikrarın, kurumlaştıran hareketten ödünç alınan şeylerle, hareketin geri alınmasıyla, rötuşlarla, yıpranmış biçimlerin modernleştirilmesiyle beslendiği düşüncesindedir.

Diyalektik denen bu aygıtları tasarlayabilmek ve kullanabilmek için, Hegel'e en empatik tarzda, dolayısıyla en iyi niyetli biçimde ihanet ettiğimi düşündüğüm *L'Analyse institutionnelle* ("Kurumsal Çözümleme"-1970) adlı kitabıma göndermede bulunuyorum.

Yer değiştirme ve tersine dönme süreci, yukarda imada bulunduğum yaygın yorumların konusu olan yadsımanın yoğunluğuyla nitelenebilir. Bu yadsıma figürlerinden bazılarına göre kurumlaşma şudur:

1. iktidarın çürümesi,
2. yöneticilerin ihaneti,
3. bürokratik yozlaşma,
4. tarihin kaçınılmaz düşüşü,
5. düzensizlikten düzenliliğe rasyonel / doğal evrim, vs.

İster soldan gelsin ister sağdan, bu yorumlardan hiçbiri, argümanlara, tarihsel analizlere, yeni ya da az çok gizli kalmış olgulara dayansa bile, biçim değişimine, toplumsal ilişkilerin istikrarlaşma

yönünde dönüşümüne yol açan ya da bu değişime ve dönüşüme izin veren, bunu meşrulaştıran gücün hangisi olduğunu –bu değişim devrimci bir ideoloji tarafından yönetilse bile; ve özellikle bu durumda– bize söylemez. Sağdan gelen yorumlar, kurumlaşma denen sürecin ana momentini politik terimlerle ortaya koymaktan kaçınırlar. Aniden ya da adım adım "vahşi", "örgütsüzleştirici", "işe yaramaz", "düşmana satılmış" halini alan kurumlaştıran ile, aniden ya da adım adım "rasyonel", "gerekli", "ilerici"ye dönüşmüş kurumlaşan, ikili olarak birbirleriyle karşıtlaştırıldığında bu süreç çıkmaza sokulur. Önerdiğim şematik listedeki 4 ve 5 numaralı yorumlar buna örnektir. Solcu yorumlara gelince (1, 2 ve 3), değer yargılarını ya kısmi olarak (örneğin, muhalefete geçen Troçki, Stalin'in politik icraatını kınar, fakat planlamaya ya da köylülerin tasfiyesine karşı çıkmaz), ya da toptan (örneğin, aşırı-sol ya da anarşizm için, Stalinizm Sovyet devriminin mutlak anlamda tersine dönmesidir) ters çevirerek aynı ikiliği işletirler. Ne burada ne de solcu yorumun iki değişkesinde, sürecin ana momenti politik terimlerle konmuştur. Troçki tarzı ılımlı bakış açısında, "doğru" bir ekonomik politikanın, devrime "ihanet etmiş" bir diktatörlükle nasıl birlikte olabildiği söylenememektedir. Ve, saf altının beş para etmez bir kurşuna nasıl dönüştüğünü aşırılıkçı bakış açısı da söylememektedir.

Başlangıçtaki peygamberlik, bir ya da birkaç dâhi düşünürün kuramsal eserine dayanıyor gibi gözüktüğünde, –örneğin Marx ve Engels'e (sonra Lenin'e, sonra Stalin'e, sonra Mao'ya) göndermede bulunan "bilimsel" sosyalizmin durumu budur– yorum ve değer yargıları ikiye bölünür. Dava ya yalnızca partinin huzuruna çıkarılır ya da yalnızca kuramın. Kimi zaman ise hem partinin hem de kuramın huzuruna çıkar. Soru hâlâ tümüyle ortadadır ve en basit şekilde ifade edildiğinde bile cevapsız kalır: Örneğin, 1974 yılında Portekiz'de devrimci dönüşümü meydana getirmiş olan kurumlaştırıcı güçler, iki yıl sonra, nasıl oluyor da, kurumlaşmanın yalnızca M.F.A.'nın askeri-devrimci-kuramcılarının anahtar kavramı haline gelmesi için değil, –dahası ve özellikle– aktif ya da pasif politik güçlerin gerçek hareketi haline gelmesi için davranabiliyorlar?

Durumun dışındaki nedenlere başvuran argüman –bu başvuru çok sayıda analizin ana parçası olduğu ölçüde– çok önemlidir. İleri sürdüğü şey açısından yanlış, gizlediği şey açısından doğrudur. Bu argüman şudur: Rusya'da 1917 devrimi de Portekiz'deki 1974 devrimi de, emperyalizmin, uluslararası kapitalizmin baskısı altına girdi, tıpkı Allende döneminde Şili'deki sosyalist deneyimin, çokuluslulaşmanın müdahalesinin ağırlığı altında ezilmesi gibi. Aynı tür akıl yürütmeler, devrimin Rusya'daki başarı koşulunun devrimin Avrupa'da uluslararasılaşması olduğunu –Bolşeviklerle birlikte– söylemeye yol açar. Oysa, bir yandan, bu uluslararasılaşmanın yokluğu, Rusların ve yandaşlarının devrimi, Bolşeviklerin gerçekleştirdiği bir devlet kapitalizmine geçiş olarak vaftiz etmelerini engellememiştir. Diğer yandan ise, ister çokuluslu tekelci kapitalizmin düşmanca müdahalesi nedeniyle olsun, isterse de devrimci sürecin uluslararasılaşmasını sağlamak için olsun, dünya koşullarına atfedilen bu baskın rolün tüm devrimler için geçerli olmadığını belirtmek konusunda insanlar özenli davranmaz. 1917 öncesi devrimlerde dünya koşullarına böyle bir rol atfedilmemişti: 1789-94'te, iç ve özellikle dışardaki savaş en azından Rusya'daki 1917-20 yıllarındaki savaş kadar tehdit ediciydi; 1848 yılında ise, doğrudan dış tehdit olmamasına rağmen, Avrupa'da devrim uluslararasılaşıyordu, yine de bu durum, Fransa'da ve Avrupa'nın geri kalanında devrimci hareketin çöküşünü engellemez; 1871 yılında Komün, Prusya birlikleri tarafından kuşatılmıştır ve her gün Versaille'lılara karşı savaşmaktadır. Fakat, 1789-94'te olduğu gibi, yenilgi yine esas olarak dış baskıya atfedilmez. Modern devrimlere gelince, bunlar, dış etkenlerin oynadığı rolü sergiliyor olsalar da, bu nedenlerin mutlak baskınlığını "kanıtlamak"tan uzaktırlar. Dış müdahale sorunu İspanya İç Savaşı'nda önem taşımıştır, "demokrasiler" askeri olarak Nazi Almanyası'ndan ve faşist İtalya'dan çok daha az müdahale gördüler, fakat yine de, kolektifleştirme deneylerinin, Paris Komünü hariç, önceki devrimci deneyleri çok geride bırakan bir ölçekte ve yaygınlıkta, 1936-37 döneminde geliştiği görülür. Küba devrimine gelince, "emperyalist baskı" konusundaki tüm rekorları kırdığına kuşku yoktur: Amerikan kartalının yırtıcı pençeleri arasındaki

minnacık ülke, dayanılmaz olmasına rağmen katlanılan kışkırtmalar, –Amerika Birleşik Devletleri'ne yöneltilmiş Rus füzelerinin geri çekilmesine ilişkin kabul gören talep bir yana bırakılırsa– büyük çaptaki tek müdahale, Domuzlar Körfezi'ndeki eksik kalmış gülünç saldırıdır.

Devrimci bir hareketin tamamen çöküşünü ya da kurumlaşmasını açıklamak için, her şeyden önce sözüm ona dış nedenlere başvurmak, devrimci sürecin ancak emperyalist bir gücün ya da emperyalist güçlerin bir blokunun hoşgörüsüyle geliştiğini varsaymak olur; Küba devriminin uzun ömrünü CIA'nın hatalarına borçlu olduğunu ve kısa ama yoğun "Prag Baharı"na imkân tanıyan şeyin –1956'daki daha kısa Macaristan sonbaharından söz bile etmiyoruz– yalnızca KGB'nin hataları olduğunu varsaymak olur. Böyle bir bakış açısı, yalnızca mekanist olmakla kalmaz, aynı zamanda, hem herhangi bir ülkedeki iç politik durumun tekilliğini hem de dünyadaki baskı biçimlerine ve güçlerine karşı asla tamamen durmayan direniş ve mücadele hareketini de göz ardı eder.

Buna karşılık, bu tür açıklamalarda doğru olan şey, devrime karşı bu türden uluslararası komplonun işleyişindeki sürekliliği tanımlama yokluğudur. Kapsamı ve araçları 1815'ten bu yana büyümeye devam eden Kutsal İttifak'ın doğası içinde bile böyle bir tanımla karşılaşılamaz. Tanımlanmamış olan şey, devrimci hareketin küreselleşmesine karşı gericiliğin küreselleşmesidir. Bu tanımı yaptıklarına inanan politologlar, genel olarak, sermayeyi, metanın egemenliğini, çokuluslıların hegemonyasını, kısacası egemen ekonomik sistemin tümelliğini ifade etmekle yetinirler. Bu açıklama, sosyalist ülkeler blokundaki devrimci hareketlerin bastırılmasına genellikle uygulanmamaktadır: Ekonomizmin sınırları vardır, bunlar kapitalist blok ile sosyalist blok arasındaki hudutlardır! Sanki, meta hâkimiyeti Berlin Duvarı'ndan öteye geçmiyor...

Aşina olduğumuz bu yorum, solcu ve sağcı değişkeleriyle birlikte, politik olanı gizlemesiyle tanınır. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da, mevcut kuvvetler, niçin her türlü devrimci girişime karşı mevcut dengeyi yeniden sağlamak için hareket ederler? CIA ile KGB'nin Kutsal-İttifak'ı, bilimkurgu anlayışı içerisinde anıştırılsa

bile, gerçek açıklamadan hâlâ uzaktayızdır. Çünkü, devrimlerin kaynadığı kazanın üzerine her zaman aynı kapağı yerleştirmeyi sağlayan model, evrensel, tüm inançları kapsayan, her türlü tartışmanın dışında, gerçekliğinin köklerini bilinçaltımıza daldıran model, devlet modelidir.

Aşina olduğumuz ekonomist modeller doğruyu hangi anlamda gizlemektedir? Toplumsal biçimlerin bütününü kapsayacak şekilde genişletilmiş denklik ilkesini değil, metayla sınırlı denklik ilkesini öne çıkardıkları ölçüde doğruyu gizlemektedirler.

Denklik ilkesi, Marx tarafından, on sekizinci ve on yedinci yüzyılların ekonomi politiğinden yola çıkarak ortaya kondu. Metaların değeri, metanın üretimi için toplumsal olarak gerekli çalışma zamanıyla ölçülür. Değişim değeridir söz konusu olan, kullanım değeri bir yana bırakılmıştır. Değerin genel biçimi, tüm metaların genel denkliği paradır.

Marx'ın değer yasasını son derece ayrıntılı tarzda ortaya koyduğu *Das Kapital*'in (*Kapital*) ilk bölümleri haklı bir üne sahiptir. Bu açıklamayla ilgili sağcı eleştiriler bizi ilgilendirmiyor. Marx, ihtiyaçlar sistemini yöneten şeyin tüketicilerin kanısı değil, üretimin mantığı olduğunu kanıtladığında, marjinalist okuldan kaynaklanan bu eleştirilerin esasına baştan cevap vermişti. Buna karşılık, çeşitli solcu eleştiriler, Marx'ın çoğu zaman aşırı ekonomizmi nedeniyle yanılgıya düştüğünü göstererek Marksist sentezi göreceli kılmaya katkıda bulundular. Kısıtlı denklik ilkesinden genişletilmiş denklik ilkesine geçişi anlamak için, bu eleştirilerden birkaçını hatırlamamız ve belki de yenilerini eklememiz gerekir.

Marx'ın yazdığı dönemi ve saldırırken de referansta bulunduğu "bilim"in –ekonomi politik– bakış açısının darlığını dikkate alarak, değişim değerinin önceliğine dair bazı tereddütleri bağışlayabiliriz. Örneğin, birinci bölümde, değişim değerinin bulaşmadığı "katışıksız" kullanım değerleri keşfedebileceğine inanır Marx: "Bir şey, değeri yokken de kullanım değeri olabilir. İnsan emeğinin aracılığı olmadan insana yararlı olan şeyler böyledir. Hava, bakir bir toprak, doğal çayırlar, özgürce büyüyen orman bu kategoriye girer." Doğanın, insanın "üretici güç" yapması için tecavüz etmesini sabırla

bekleyen bu yansız şey olmadığını gösteren ve artık klasik bir hal almış olan ekolojik türdeki analizler bir yana, ne havanın, ne bakir toprakların, ne doğal çayırların, ne hersiniyen ormanların ya da bunların "gelişmiş" ülkelerdeki kalıntılarının değer yasasından kaçamayacağını hatırlayabiliriz. Marx'ın şiirsel biçimde saydığı şeyler arasında tuhaf bir şekilde unutulmuş olan suyun lafı bile edilmez. Marx'tan Lenin'e, Kruçhev'e kadar, Amerika'da toprakları tarıma açan ilk öncü hep aynı şekilde idealleştirilir: O, "bakir" iş gücüdür; Yaratıcı'nın bir tepside sunduğu doğa önündedir ve yapacağı tek şey, değer yasasından kurtulmuş püriten bir atmosfer içinde bundan yararlanmaktır! Bu saf öncüleri en dalavereli rekabete teslim olmuş gösteren Ret Kit tarzı çizgi romanlar, yukardaki Robinsonlaştırmadan çok daha Marksisttir.

Marx'ta, ihtiyaçlar sisteminin eleştirisini, emeği tüm değerlerin ölçüsü olarak gördüğü doktrin sınırlandırır. Kişisel bir ihtiyacı tatmin etmek, Marx'a göre, değer yasasından kurtulmayı sağlar, çünkü bu şekilde elde edilmiş bir üretim başkasına hizmet edemez, toplumsal değildir. Fakat insanın hangi kişisel üretimi, teri ya da sümüğü de dahil, her türlü toplumsal özellikten bu şekilde azade olabilir? *Satisfaire un besoin personel* ("kişisel ihtiyacı karşılamak") şeklindeki Fransızca deyimin anlattığı şeye bile kimi zaman toplumsallık son derece güçlü bir biçimde sızar; bu "ihtiyaç" küçük çocuğun kaka eğitimi, görgü kuralları, sağlık, kira bedelleri ve günün, çalışma zamanı, serbest zaman, zorunlu zaman olarak parçalanmasıyla fizyolojik ihtiyaçların kodlanması düzeyinde bile olsa bu böyledir...

Marksist değer anlayışının bu tür eleştirisi, değer-gösterge kavramına yöneltir, yani toplumsalın izini, Marx'ın savunduğu sözüm ona kişisel ya da "bakir toprak" alanının en büyük bölümüne kadar yayarız. Tüketim, göstergelerin tüketimidir ve üretim, satılabilir olmaya yatkın, meta olarak sunulabilir göstergeleri sonsuza dek çoğaltabilecek şekilde yapılır – aynı zamanda tüm metalar gösterge halini alır (Baudrillard). Oysa, Marx, *Kapital*'in ilk satırlarından itibaren, *marketing*'in doğuşunu öngörmüşse de –"metaların kullanım değeri, özel bir bilimin konusunu oluşturur: metaların bi-

linmesi"– ve "burjuva toplumunda, her insanın, alıcı olduğu andan itibaren, metalar hakkında ansiklopedik bir bilgiye sahip olduğuna dair hukuksal bir kurgu egemendir" diyerek, bu durumu çok incelikli bir biçimde not etmişse de, buna karşılık, *merchandising* olasılığını, yani, "ürünün verimliliğini optimalleştirmek için, sergileniş biçimi ve çevresi dolayısıyla ürüne aktif bir satış rolü vermeye katkıda bulunan yöntemler ve teknikler bütünü"nü (Alain Wellhoff, *Lexique du commerce moderne,* 1977 [*Modern Ticaret Sözlüğü*]) tamamen göz ardı eder. Gösterge olarak meta ve nihai değer olarak gösterge hakkındaki tüm kuram, bu *merchandising* tanımında içerilmiştir ve onunla birlikte Marksist kuramın sınırları da içerilmiş olur.

Marx'ın kullanım değeri ile değişim değeri arasında saptadığı yeterince kesin olmayan ilişkiler, kuşkusuz onun ihtiyaçlar hakkındaki belirsiz kuramına bağlıdır: Bu ihtiyaçlar tüketime değil üretime tabi olsa da (özellikle *Grundrisse*'de), Marx bunların bir bölümünü, toplumsal olmayana, "kişisel" olana dahil eder. Ekonomi (ev içi tüketim amacıyla ev içi üretim) ile krematistik (ticari mübadele, dolayısıyla artıdeğer için üretim) arasında Aristo'nun yaptığı ayrımın netliğine sahip olmayan yetersiz bir ayrım. Aristo dönemindeki üretimin toplumsal durumundan yola çıkan Marx, Aristocu değer kuramını, "tarihsel sınırları"nı açıklayarak eleştirebilir, buna karşın, ekonomi ile krematistik arasındaki ayrım kişisel ihtiyaçlar ile toplumsal ihtiyaçlar arasındaki ayrımdan daha belirgin bir ayrımdır. Çünkü, Marksçı ayrım değer yasasını göreceli kılmaya zorlasa da, Aristo'nun ayrımı değer yasasını kesinlikle değiştirmez: Ev içinde karşılanan ev içi ihtiyaçlar ile ticarileştirilebilir bir artıdeğer üretimi; bunların her ikisi de değerin, toplumsalın hâkimiyet alanına dahildir.

Ekolojist ideoloji ile bu akımdan kaynaklanan bazı düşünceler burada sunulan sava çok sayıda kanıt getirir. Ekolojistlerin "doğa"sı ne toplumsaldan ne de metadan kaçar, "biyo" besine duyulan "kişisel ihtiyaçlar" kültürün ve toplumsal ortamın dolayımını taşır, tıpkı "kitlesel ihtiyaçlar"ın pille yetiştirilen hormonlu piliçler tarafından karşılanması gibi. Doğal kirliliğin, hatta daha ziyade toplumsal kirliliğin radikal eleştirisi görünümü altındaki ekolojik mü-

cadele, Marx'ın "materyalist" ve üretimci idealizmi karşısında çok daha aydınlık bir bilinçlenme gösterir. Doğa, tahakküm altına alınsın, sömürülsün, dengelerinden yoksun bırakılsın, çokbiçimli artıdeğer tarafından olduğu kadar endüstriyel kirlilik tarafından da inkâr edilsin diye bir tepsi üzerinde sunulmuş değildir. Büyük endüstri ile doğal-toplumsal ortam arasındaki çarpışmaların yarattığı giderek artan kazalar bunu açıkça göstermektedir.

Aynı şekilde, ekonominin karşıtı olan krematistik üzerine Aristocu savın, çoğu zaman ekolojist ideolojiye bağlı olan kısmen kendine yeterli cemaat teşebbüslerinde doğrulandığı da görülebilir: Bunun nedeni, Aristocu anlamdaki ekonominin, kurumlaşmış üretim ve tüketim tarzı olarak krematistikle yüz yüze mücadele edebilmesi değil, burjuvazinin ve Marksizmin, "doğanın sömürülmesi" şeklindeki birleşik sorunsalına kısmen kendine yeterli cemaatin olası bir alternatif sunabilmesi, bu alternatifin habercisi olabilmesidir. Dahası, cemaat deneyimi, toplumsal kirlilik diye adlandırdığım şeyle doğal kirlilik arasındaki bağı da büyük ölçüde kanıtlar. Kapitalist endüstri (tekelci ya da devlet kapitalizmi) doğal kirlenmenin kökeninde yatıyor olsa da, toplumsal ilişkilerin kirlenmesinin kökeninde hem doğal kirlilik hem de kurumlaşmış politika düzeninin bizim tüm temsillerimize, tüm ilişkilerimize, tüm eylemlerimize dayattığı eğim yatar. Devlet sistemi ve büyük endüstri sistemi, bir yüzyıldan biraz fazla bir süredir eşzamanlı olarak gelişmektedir; bunlar radikal eleştirinin hedefi olarak da birbirinden ayrılmaz bir hal almaktadır. Çağımızın sosyo-politik sorunsalı, aşmış olduğu geleneksel aile hücresinden daha geniş ailevi cemaatlerin mikrososyal bağlamı içinde somut olarak denenir; bu sorunsal, gündelik yaşamın bu karşı-kurumları dışında, ideolojik kılıfından kolay kolay kurtulamaz. Bunlar, genellikle yenilgiye mahkûm olan kahramansı mücadelelerdir; cemaatçi kurumlaşmaya direniş, kurumlaşmış politikanın ve bunun maddi içeriğinin –ticari ekonomi– eğimine teslim olmanın haklı nedenlerinden oluşan fırtınaya çarptığında yenilgi elbette kaçınılmazdır.

Metayla sınırlanmış denklik ilkesi, Marx'ın yenilediği ekonomi

politik için ne kadar önemli olursa olsun, bu ilke, tarihsel ve diyalektik materyalizmin işlettiği felsefi ve yöntemsel altüst oluşun sınırlarını gösterir.

Egemen idealizme karşı, materyalizmden yana Marksçı altüst oluş, kimi koşullarda, felsefi olarak belli bir polemik gücüne sahipti ve hâlâ da sahip olabilir. Aynı zamanda, egemen ideolojinin hemen hemen tüm önermelerini altüst etmeyi sağlayan felsefi bir "hile" olarak da kalabilir. Bu oyunun tehlikesi, beyazla siyahı karşı karşıya getiren, gri sentezleri pek kafaya takmayan, şimdiki zamanın (Lassale) ve geleceğin (Kautsky, Bernstein, Jaurès, Lenin, Troçki, Stalin, Mao, vs.) enerjik pratisyenlerinin ellerine bırakılmış, diyalektik temel düşüncesini yavaş yavaş uzaklaştırmasıdır. Dostu Karl'dan daha fazla diyalektikle meşgul olmuş Engels'in inatçı teşebbüslerini ve komünist ülkelerdeki öğrencileri sıkıntıdan esneten dayanılmaz "diyalektik materyalizm" dersleri dışında, diyalektikten geri kalan şeyi saptamak gerekir.

Hegelci diyalektiği "ayakları üzerine" oturtma olgusu, yöntemsel olarak, tam bir yanlış yorumdur, çünkü bu işlem ikili, biçimsel mantığa gönderme yapar ve Hegelci diyalektiği biçimsel mantığa indirgemekten ibarettir. Yine de, felsefi altüst etme yöntemsel düzeyde önemli bir yenilik getirir: Hegel'in yöntemsel olarak İdea'yı öne çıkardığı her durumun analizinde maddi temele öncelik verme. Bu şekilde anlaşılan (felsefi izdüşümlerinden kurtulmuş olan) "materyalist yöntem"in verimliliğinin kanıtlanması gerekmez ve toplumsal bilimler bundan neredeyse yoksun olduklarından "materyalist yöntem" daha fazla gürültü patırtı çıkarır.

Toplumun maddi temelini (sermaye) analiz aygıtı olarak (çelişkilerin tümel analizörü) değil, materyalist bir ekonomi bilimi için analiz konusu olarak (*Kapital* ve diğer ekonomik yazılar) kullanan Marx, inceleme nesnesinden –kapitalist toplum– bin kez daha erişilmez barok bir söylem inşa edebilmiştir ancak. Lenin, "*Kapital* ve özellikle birinci bölümü"nün anlaşılması için Hegelci mantığın bilinmesi gerektirdiğini söylerken yöntemsel baskı yapmamaktadır, o şu sonucu çıkarır: "Bu nedenle, Marx'tan yarım yüzyıl sonra tek bir Marksist bile onu anlamamıştır" (*Cahiers sur la dialectique de He-*

gel [*Hegel Diyalektiği Üzerine Defterler*], Fransızca çev. Guterman ve Lefebvre, Gallimard, 1938). *Kapital*'de ve Marksçı ya da Marksist diğer yazılarda diyalektiğin bir araştırma yöntemi değil bir sunum yöntemi olduğu, bulgusal bir yöntem değil öğretici bir yöntem olduğu, bir soruşturma mantığı değil bir tanıtlama mantığı olduğu şeklindeki varsayım ileri sürülebilir. Kısacası, diyalektik yeni bir pedagojidir, yoksa yeni bir felsefe ya da yeni bir bilim değil.

Marksçı Büyük Eser'in yaratılışı üzerine üretilmiş çeşitli analizlere ve özellikle Roman Rosdolsky'ninkine (*La genèse du "Capital" chez Karl Marx,* Maspero, 1976, [*Karl Marx'ta 'Kapital'in Doğuşu*] dayanırsak, Marx'ın kullandığı araştırma yönteminin, diyalektik akrobasilerle değil, mektuplarla yapılan açıklamalar aracılığıyla, Kautsky ya da Engels gibi Marx'ın ölümünden sonra editörlük yapan kişilerin tereddütleri sayesinde, metnin son halini önceleyen devasa müsveddeler ve farklı plan eskizleri sayesinde ortaya çıktığını fark edebiliriz. Projedeki vazgeçilmiş şeyler belki de izlenen yöntemden daha anlamlıdır. Bu kitabı yazmak için harcadığı on yılın başında, 1857'de, Marx altı bölümden üçünün devlete, dış ticarete, dünya pazarına ve "bunalımlar"a ayrılacağını öngörür. Projenin bu devasa yüzeyinin terk edilmesi, yönelimleri az çok korunmuş bölümlerin art arda geçirdiği altüst oluşlar, Marksçı yordamın, tümel analizörü sermaye olan kapitalist toplum üzerinde değil, en küçük çarklarına varana dek kanıtlanmak üzere, mali aygıt olarak sermaye üzerinde giderek yoğunlaştığını kanıtlamaktadır. İçinden çıkan binlerce telin her tarafını sarıp sarmaladığı, son derece küçük sayısız çarktan oluşan bir aygıtla kuşatılmış elleri ve giysisi makine yağından simsiyah olmuş, Profesör Nimbus, kafasını kaşırken haykırır: "Tüm bunları nasıl yeniden bir araya getirebilirim?" Sonsuz analiz, bitmek bilmeyen analiz. Marx, İngiliz büyük endüstrisinin başlangıcı üzerine okumalarından ya da doğrudan bilgilerinden yola çıkarak araştırmasını, beslediği olağanüstü toplumsal malzemeyi, burjuvaziyi dehşetle büyüleyecek *keşfi* yapabilmek amacıyla bütünüyle tezgâhtan geçirdi: Sır nihayet ortaya çıktı, "bunun nasıl işlediği" nihayet bulundu! Dağınık parçalar ve bölümler yardımıyla yandaşlarının üstünkörü onardığı *Kapital* aygıtı, ender

olarak sermayenin işleyişini kanıtlayan bir aygıt olabilmektedir. Marx'ın mükemmel biçimde ortaya koyduğu kısıtlı denklik ilkesi, diyalektiğin globalleştirici özelliklerine rağmen, toplumsal aygıtın geleceğini ve işleyişini bütün olarak sentezlemeye imkân tanımamaktadır. Dış ticaretin gelişimi dolayısıyla zaten gayet iyi algılanmış olan küreselleşme süreci, sistemi belki de yok olacağı yöne doğru yönelterek düzene sokan bunalımlar, devasa devlet sorunu (Marx'ın yandaşlarının ellerindeki Rusya'da devletin on milyonlarca kurbanı devletle ilgili eksik kitabı kanlarıyla yazacaklardır), modern devlette toplumsal sınıflar ve sınıf mücadelesiyle ilgili daima nazik sorun; tüm bunlar eski bir kutuya atılıp kutu da çivilendi ve bunlar, Marx'ın parçalara ayırdığı aygıtla bugün bile hâlâ yeniden bütünleşemedi. Dahası, günümüzde diyalektik yöntemi kullananların –bunlar az sayıdadır– alçakgönüllülüğünü de dikkate almak gerek. Bu mütevazılık, örneğin Henri Lefebvre'in *Logique formelle, logique dialectique*'inin (*Formel Mantık, Diyalektik Mantık*) [Anthropos] sonuç bölümünde, diyalektiğin kesinlik ve verimliliğinin hatırlatılmasında gelecek zaman kipinin kullanımıyla ortaya çıkar. Lefebvre öyle çekici ve iddialı bir diyalektik betimlemesi yapar ki, şu soruyu sormaktan kendimiz alamayız: Peki ama niçin Marksistler bilgiye götüren bu şahane yolu kullanmayı hiç –ya da hemen hemen hiç– denemediler? Soruya yakından bakarsak, cevap hem basittir hem de trajikomik sonuçlarıyla umut kırıcı: Özne ile bilgi nesnesi arasındaki ilişkilerin analizinde, bilginin "ilişki"leri, "dönüşüm"leri, "hareket"leri, "çelişki"leri açıklanmamışsa ve bir yandan, kurumlaşmış, ayrı, tamamen entelektüalist bilgi yok olup giderken, diğer yandan da, işbölümüne dahil olan seçkinci etkinlik olarak kişisel araştırma kolektif araştırmaya, tek kişinin değil herkesin yaptığı toplumsal bilgi üretimine, kısacası diyalektiğin toplumsallaşmasına yavaş yavaş yer açmıyorsa, Lefebvre'in tarif ettiği mükemmel program kesinlikle uygulanamaz.

İşte yeniden –hem de tesadüfen ya da bir kendini kanıtlama çabası sayesinde değil– toplumsallık boyutuyla karşı karşıyayız; bu toplumsalın değer kuramı içinde hangi noktada yer değiştirdiğini, hatta bilinçdışına atıldığını yukarda görmüştük. Marksizm, gerek-

sinimleri doğal ya da toplumsal olandan daha fazla düşünmez. Hatırlatıldığı haliyle (durumların analizörü olarak maddi taban) "materyalist yöntem", kendisini bir stratejiye, bir politikaya dönüştürecek araçsallığı, dünyayı kavrayış biçimi olarak tarihsel materyalizmin ve diyalektik materyalizmin büyük aygıtlarında bulmaz. Politika, Marx'ın ilk metinlerinden itibaren, ekonomiye tabidir. Burjuvazi, der bize Marx, her şeyi devlete indirger, oysa ki devletle ilgili olanın analizini ekonomik olandan yola çıkarak yapmak gerekir. Görkemli bir varsayım –ne yazık ki, devleti ele alması gereken *Kapital*'in dördüncü bölümüyle birlikte bundan da vazgeçilmiştir. Egemen idealist ideolojinin karşıtına dönüştürülmesi, diyalektik olmaktan çok polemik tarzındaki bu altüst oluş, devlet biçimiyle ilgili olarak denenmemiştir bile. Devlet sorunuyla ilgili kısmi yaklaşımlar, özellikle *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde, *Fransa'da İç Savaş*'ta ve *Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki yaklaşımlar, *Kapital*'in dördüncü kitabının eksikliğini giderme iddiasında bulunamayacak kadar arızidir.

Üstyapıların rolünü geleneksel olarak inkâr eden, kimi zaman ise üstyapıları "altyapı üzerinde etkide bulunmaya" kibarca davet eden "kuramcılar"a rağmen, Marksist politika, Lassalle'dan Brejnev ve Mao'ya kadar, kendi kör noktası olan Devlet sorunu üzerinde parçalanmaya devam etmektedir: İktidardaki bir partinin programı ya da politik çizgisi olarak Marksizm'in tüm pratik çalışmalarını niteleyen şey, yalnızca devlet sorunu hakkındaki gerici düşünceyi değil, özellikle diktatörlük şeklindeki istisnai nitelikteki gerici pratiği de kökten aşma imkânsızlığıdır. "Komünist" politikanın tiranlığa yönelik karşı konulmaz eğilimi, akla gelen, gelmeyen bütün bahanelerden yararlanır. Bu eğilim, devasa bir tarihsel yanılgının kaba gücünü de, ortadan kaldırılamaz bir biçimde gözler önüne serer.

İndirgemeci eleştirinin Stalinizm diye, hatta, kısa bir süreden beri de Gulag diye adlandırdığı şey, radyoda politik söylemin beslediği ses kesilmesi içinde, Marksist politikanın ürettiği açınlayıcı dil sürçmesinin işaretleri olarak doğan, ortaya çıkmaya çalışan şeydir. "Komünistler", bir "işçi devleti"nin kurulduğu, toplumsal sınıf-

ların ortadan kaldırıldığı, dahası sosyalist bolluk ve adaletin egemen olduğu tezini sorgulamayarak, kapitalizmin Rusya'da öldürüldüğüne ve Stalinci tiranlığın (yetenekli olmasına rağmen isterik bir şahsiyetten kaynaklanan) geçici bir kusurdan başka bir şey olmadığına inandıkça, doğal olarak, bu sürçmeyi işitemezdik.

Günümüzde durum aşikâr olduğundan ve Hitler'in gözdesi "halk arabası" ne ölçüde halkın zaferinin kanıtıysa, Rus yöneticilerin ileri sürdüğü "tüm halkın devleti" de o ölçüde halk zaferinin kanıtı olduğundan, Marksçı kurama dahil olan ve sınırlarını pek hızlı bir biçimde yeniden gözler önüne serdiğim eksiklik, politik terimlerle tanımlanabilir. Metaya indirgenmiş denklik ilkesi, toplumsal durumların analizindeki materyalist yöntem içinde anlamını korur ve hatta adamakıllı gelişebilir. Fakat, Marx'ın gün ışığına çıkardığı ekonomist ilkenin tanıklık ettiği denklik ilkesi, bu ilkeyi, ekonomik, ideolojik, politik güçlerin oyunu ve kozu olarak kurumlaşan tüm toplumsal biçimlere yaymaya yöneltmelidir: Özellikle fiyatlardan, işsizlikten, çokuluslulara ve planlamaya kadar bu toplumsal biçimler, klasik ya da eleştirel, ekonomik bir analize genellikle bağlı olduklarında, tüm analizleri sınırlandıran, düşünülmeyen bir şey, bir bilinçaltı, doğal bir meşrulaştırma ortaya çıkar: Devlet sorunu ve daha global olarak kurum sorunu.

Devlet, kurum, bizi "analiz eder", bizim sınırlarımızı, hakiki tercihlerimizi, çelişkilerimizi ortaya serer. En üstün toplumsal analizörler onlardır. Sermayenin, analizör olarak taşıdığı sınırları Marx önceden açıkça gösterdiği için (devlet ve toplumsal sınıflar üzerine "hakikat"i sermayeye doğurtturamadığından) ve Stalinizm, Marksist politika, Marksizm'in bu alanlardaki eksikliğini geniş ölçüde sergilediğinden, sorunu neredeyse sıfırdan başlayarak yeniden ele almak gerekir. Dolayısıyla, burada önerilen yaklaşım, devletsel olanı, kurumsal olanı, hem araştırma konusu olarak hem de araştırma aygıtı olarak ortaya koymaktan ibarettir. Tüm toplumsal biçimlere yayılmış denklik ilkesi, hem kurumu meşrulaştırıcı kuvvet olan, hem de tüm kurumsal meşruiyetlerin vardığı yer olan devletin; değişen, ilerleyen ya da gerileyen, fakat her zaman için, toplumsalın metafizik garantisi olarak bir devletin kutsal varlığıyla tanımlanan

yeni toplumsal güçlerin, mevcut biçimlere denk biçimler yaratması amacıyla, tüm toplumsal yaşamı, tüm yeniliği, tüm devrimci hareketi, hatta çoğu zaman devrimci eylemi yöneten şey olduğu anlamına gelir.

Genişletilmiş denklik ilkesinin içerdiği varsayım, merkezi bir sorunu, toplumsal bilimlerin iki bin yılı aşkın süredir dokunulmadan kalmış muammalarının muammasını –tarihsel hareketin kurumlaşması, bürokratikleşmesi sorunu– aydınlatmaya katkıda bulunan çeşitli araştırma yönlerini içerir: Devletsel bilinçaltı, Mühlmann etkisi, kurumlaşmış politikanın toplumsalı eğmesi. Politikanın, ekonominin ya da ideolojinin ortaya attığı ezeli ya da yeni sorular, parçalı bilimlerin dile getirdiği bu genel sorunun özel tezahürlerinden başka bir şey değildir.

Ölen ve nefrete dönüşen bir aşk gibi, ana babasının sıkıntısını ayakları altında çiğneyerek Negatif'in verimli düzlüklerine giden ve yaşamını orada kuran bir çocuk gibi, bozgun kokan bürolarda can çekişen büyük bir fikir gibi, anı filmlerinin müzesine kuyruğunu kıstırıp giren şu muhteşem isyan günleri gibi, neredeyse her tarihsel hareket, pis alışkanlıklara, bellek yitimine, itiraf edilemez hayallere, en basit arzularımızın imhasına doğru kayıyor gibidir.

Toplumsal bilimlerin, politik bilimlerin yokluğunu çektiği en büyük şey olan kurumlaşma kuramı, toplumsal ve tarihsel pratiğimizin su altında kalmış devasa kitlesini kavramlaştırma, dolayısıyla nesnelleştirme eğilimindedir. Son derece çeşitli kişi ve grupların toplumsal bilgisi büyük ölçüde kurumlaşma olgusuna dayanırken, bu olgunun özel bir söylem tarafından nesnelleşmesi hemen hemen her zaman son derece kısmi ve aldatıcı olmuştur. Bu, kurumlaşmanın kuramsallaştırılmasında tam haklara sahip olarak yer alan bir özelliktir: Kurumlaşmada utanç verici, bastırılmış bir şey vardır ve bu da kısaca toplumsal bilinçaltı diye adlandırılan şeyle ilişkidedir. Ve, kurumlaşma hareketi özellikle kültürel kurumun içine –ister matematik olsun, ister toplumsal bilimler, vs.– gizlendiğinden, bu bastırma etkisi sanki çoğaltılmış ve güçlendirilmiş olur.

Umutlar hızla yıkılmış olsa da, aldatıcı ölçünleştirmeler kafaya

su damlatarak işkence etse de ve tüm bunlar doğal, normal, kaçınılmaz, dolayısıyla politik açıdan önemsiz gibi yaşanmış olsa da (tıpkı teknik denen gelişme açısından, kirliliğin uzun süre kaçınılmaz, hatta doğal görülmesi gibi), bu da, her şeye duyarlı bir diğer karakteristik özelliktir. Ve tarihsel bilim, neredeyse tümüyle, bu yazgısallığı, bu normu, bu doğayı, araştırmasının ipucu olarak, hakikatinin ölçütü olarak kabul eder. Thermidor, yüksek memurların ettiği bağlılık yeminiyle açılan muzaffer yolun sonudur, tıpkı tabutun beşik imgesi üzerine bindirilmesi gibi. Görkemli '89 yazından uğursuz '94 yazına, sanki her şey felakete, entropiye götürüyor gibidir, oysa ki her şey tam da ters yöne, Altın Adalar'a doğru yürümektedir ve Thermidor'u yaratmış olan şey, devrimci hareketin negativitesi, kullanım amacından saptırılmış bu spor salonunda ortaya çıkan umudun tersine dönmesinden başka bir şey değildir: Tüm bir halkın haykırdığı peygamberliğin ağır ağır ölümü. Bu çılgın umuda karşı çıkan her şeyi bu dönemin temel zamansal çizgisi yaparak tarihi yeniden yazmak, canavarca bir nesneleştirmedir. Eski dünyanın güçleriyle mücadele etmiş olan dönemin ana zamansal çizgisinde, mesihçi bir umudun, yaşamı değiştirme arzusunun harekete geçirdiği coşkulu kitleler yer alır. Geleceğe yumurtalarını bırakan şey, olağanüstü toplumsal deneyim niteliğindeki bu hareketin tarihidir, yoksa bu hareketin yadsınmasının tarihi değil. Tarihçinin gözünün, devrimci hareketin kurumlaşma hareketinden başka bir şeyi görmediğini, varlık tarzı olarak, kendini rasyonel ve yetişkin hissetme tarzı olarak hayal kırklığından, bastırmadan, özveriden, tersine dönmüş hareketten başka bir şey görmediğini açıklayabilecek tek şey, beş yılın sonunda devrimci hareketin imhasıyla, bu hareketin çağdaşlarının ve dolaysız ardıllarının başına gelen örselenmedir yalnızca.

Tarihçinin ve tüm egemen ideolojinin öne çıkardığı zamansal bir çizginin varlığını yadsımak söz konusu değildir. Bu çizgi, katışıksız bir keşif değil, katı bir gerçekliktir. Süreklilik kategorisi, kendi deliğini yaşlı köstebek kadar istekle ve ondan daha başarılı bir şekilde kazar. Eski toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini, hatta yeni –fakat eski dünyanın kuvvetler çizgisiyle eksiksiz bir yeral-

tı sürekliliği içindeki– toplumsal ilişkilerin üretimini, Tocqueville, özellikle Krallık Rejimi ve devrim konusunda gayet iyi göstermiştir. Böyle bir veri kurumlaşma kuramına kütlesel olarak dahil olur.

Ne var ki, kurumlaştıran ile kurumlaşan arasındaki mücadelenin sonucunu, hemen hemen her zaman (orta ya da uzun vadede) kurumlaşandan yana olan bu sonucu, mücadelenin kendisiyle ve toplumsal beklentinin en yüksek olduğu kısa ya da çok kısa dönem boyunca değişen şeyle karıştırmamak gerekir. Bu diğer sürekliliği de –Marx'ın hayal ettiği yaşlı devrimci köstebeğin sürekliliğini– daha fazla bilmezden gelmek ya da bastırmak doğru olmaz, bu süreklilik öyle sık ve öyle uzun dönemler boyunca parçalanmış, çökertilmiş, eğilmiş, soluksuz bırakılmıştır ki, tarihsel bilim ve ardından politik ve toplumsal bilimler onu süreksizlik olarak nesnelleştirmişlerdir. Sanki uykudaki düşler ve imgelemin geri kalanı bilinçli yaşamın dokusundaki basit yırtıklarmış gibi cereyan eder her şey, sanki bilinçli yaşam tüm süreklilik kategorisini gasp ediyormuş gibidir, oysa düşçül bir sürekliliğin var olduğu da ileri sürülebilir, uyanık etkinliğin sürekliliğinin, daha doğrusu süreksizliklerinin bu düşçül sürekliliği gün boyunca arka plana atmayı güç bela başarabildiği söylenebilir.

Düşçül bir süreklilik postulası, yerleşik biçimleri rahatsız eden, onları giderek daha akışkan biçimler yönünde ağır ağır ya da aniden yok eden –kısa dönemler boyunca devrimci olan– toplumsal hareketin sürekliliği postulasından daha çılgınca değildir. Bu, "tarihin anlamı"na duyulan inanç değildir, çünkü –özellikle tarihin bir anlamı olduğu şeklindeki postulanın (Hıristiyanlarda dünyanın sonu ya da Marx'ın komünizmi) zamansız duyurularından beri– çok açıktır ki, iki anlam tarih hakkında çekişir ve sırayla ya da eşzamanlı olarak beklentileri öne çıkarır. 1917-18'de Rusya'da cereyan eden olayların anlamının, on yıl sonra, zorunlu kolektifleştirme, kulakların* tasfiyesi, Sibirya'ya sürgünler ve kitlesel katliamlar döneminde cereyan edecek olanlarla hiç ilişkisi yoktur.

Bu iki akımın, tarihin bu iki anlamının varlığı manikeist bir felsefeye başvurmamızı gerektirmez. Yalnızca, iktidardaki ve iktidara

* *Kulak:* Zengin Rus köylüsü. (ç.n.)

özlem duyan sınıf hangisi olursa olsun, kalıcı sınıflar mücadelesine tanıklık eder. Bu iki sınıf kurumlaşmış politika oyununun parçasıdır. Politik olarak egemenlik altında olan, fakat egemen sınıfı kovmak ve onun yerine geçmek için politika oyununu oynayan sınıf, ister Krallık Rejimi koşullarındaki burjuvazi olsun ister on dokuzuncu yüzyıldan beri proletarya olsun, politik kozlardan dışlanmadıkça, devrime karşıdır ve kurumlaşmanın tarihi anlamına dahildir. Devrimci dönemin başlangıcındaki keyifli ortam içerisinde halk sınıfının temsil etme iddiasında olduğu halk kitlelerini muzaffer burjuvazi, aristokrasiyle birlikte bastırır. Sınıf olarak Rus proletaryası (aslında, küçük burjuvazinin ve politize olmuş proletaryanın karışımından çıkan bürokrasi), lümpenleşmiş ve köylü halk kitlelerini, burjuvaziyle ve/ya da aristokrasiyle birlikte bastırır. Bu çeşitli toplumsal katman ve sınıflar arasındaki ilişkiler, zaman içinde ya da kısa süreli devrimci dönemlerde önemli ölçüde değişebilir. '89 burjuvazisi, ulusal mallarla zenginleşmiş, rahat bir köylü tabakasını kendi zaferine yedekler, endüstri proletaryasını ise kendi himayesi ve gözetimi altına alır. Sonraki burjuva devrimleri sırasında bu proletaryadan sakınmaya devam eder: 1830, işçi çevrelerinde görülen sert baskıların ardından gelmiştir; Şubat '48, Haziran katliamlarının ardından gelmiştir. Rusya'da, iktidar işçilerden yana davranmayı ve burjuvazi aristokrasiden nöbeti devralmayı düşünmeden onlarca yıl önce köylüler kölelikten kurtulmuştur. Kerenski hükümetinin birkaç ayı Fransa'daki burjuva devriminin, 1789'dan 1799'a kadarki on yılına denktir, şu farkla ki, Rusya'da Babeuf'ün komplosu ya da Enragé akımı tasfiye edilmemiş, Bolşevizmle birlikte "başarıya ulaşmıştır". Ayrıca, Fransız burjuvazisinin 1789'dan 1870'e uzanan proletarya karşısındaki düşmanlığı ile Rus proletaryasının 1917'den kulakların tasfiyesine ve ötesine uzanan süre içinde köylülük karşısındaki düşmanlığında belli bir benzerlik vardır. Endüstriyel proletarya ile tarım proletaryası arasındaki güç ilişkileriyle ilgili olarak ise, esas olarak köylülüğe zarar vermiş olan Birinci Dünya Savaşı'nın devasa insan kaybından endüstriyel proletaryanın yarar sağladığı şeklinde bir varsayım ileri sürülebilir. Bu avantaj, çeşitli ve hatta çelişik biçimlerde kendini gösterebilir: Rus-

ya'daki devrimi endüstri şehirlerinde mevcut proletarya yönetti, köylüler ise cepheye gönderildiğinden köyler boşaldı: Köylüler yalnızca kurbanlık koyun olmaya yarar, oysa ki uzmanlaşmış işçiler bu "yürüyen devasa fabrika"yı işletmek için cephe gerisinde kullanılır. Fransa'da, ilginç bir biçimde, sol, devrimci akıma dahil sosyalistlerin çoğunluğunun III. Enternasyonal'den yana gösterdiği tercih, "yürüyen fabrika"nın etkilerinden ağır şekilde zarar gören politize köylülere çok şey borçludur, oysa ki bu fabrikayı beslemiş olan, uzmanlaşmış sanayi proleterleri, bütününde, daha ılımlıdır.

Bu, eksik ve oldukça izlenimci, çeşitli tarihsel veriler, bir yandan, belirli bir momentteki kurumlaşmış politikanın işaretini taşıyan tarihsel bir beklenti çerçevesindeki konjonktürel sınıflar mücadelesi ile, diğer yandan, tarihin iki anlamının varlığını gizleyen kalıcı tarih-ötesi sınıflar mücadelesi arasında mevcut ayrımı anlamaya yardım edebilir. Elbette, iç içe giren ve birbiriyle örtüşen çok sayıda şey, bu ayrımı düzeltir: Devrimci Rusya'daki ve özellikle Ukrayna'daki anarşist hareketin sağladığı örnek, duraksamalarla, gidiş gelişlerle, Bolşevikler ve anarşistler arasındaki, sanayi proletaryası ile Ukrayna köylüleri arasındaki ittifak kaymalarıyla birlikte, iç içe giren bu olguyu gayet iyi açıklamaktadır. Lenin ile Ukrayna anarşistlerinin lideri Mahkno arasındaki olağanüstü görüşme bunun görkemli bir kanıtıdır: Beyazların hizmetindeki tehlikeli bir ajitatörle karşılaşacağını sanan Lenin, Bolşevik liderlerin çoğundan daha sahici bir devrimci bulur karşısında...

Günümüz Fransası'nda, sınıflar mücadelesinin bu iki planının varlığı aşikârdır, daha az sanayileşmiş ülkeler de daha çarpıcı örnekler sunar. Soldan sağa tüm politik sınıf, toplumsal göstergelerin kullanımı, zenginliğin ve yoksulluğun sayısallaştırılması konusunda özellikle hemfikirdir. Oysa, sınıflar mücadelesinde çatışan şey yalnızca ödeme kâğıtları değildir ve komünist uzmanlarla hükümet uzmanlarının istatistik tabloları üzerindeki çatışmaları toplumsal bölünmelerin gerçekliğiyle ancak uzaktan ilişkidedir. İş bulmada belirsizlik, işsizlik, işbölümünün gençlere, göçmen emekçilere, kadınlara, hatta lise ve üniversite mezunlarına dayattığı koşullar, coğrafi farklılıklar, yaşlıların bir köşede bırakılması, küçük köylülerin

itiraf edilen tasfiyesi; tüm bunlar, gelirlerin ve "toplumsal avantajlar"ın hesaplanmasıyla doğru dürüst açıklanamayan bir tablo oluşturur. Marjinaller çok sayıdadır. "Sapkın çoğunluk" (Basaglia) "derin Fransa"nın "sağlıklı tabakaları"nı işgal eder. Marjinallerin kural dışı kategorilerini eğen, yaygınlaşan faşizm hem solcu ve sağcı küçük burjuvazi tarafından hem de orta ve büyük burjuvazi tarafından işletilmektedir. "Halk", "adalet", "özgürlükler", "iktidarlar", "özyönetim", "ekoloji" ideolojik parçalayıcılar haline gelmiştir; aşırı sağdan aşırı sola kadar kullanılan ve her şeye egemen kavramlardır bunlar. Sonuç olarak, her düşüncenin yandaşı mafyaların seçim beklentileri için ve bunlar tarafından "temsil edilen" toplumsal sınıfların, kamuoyu yoklamaları sırasında "memnunlar" ile "memnuniyetsizler" arasındaki ritüel karşıtlıkların ya da bir seçim zaferinin gerektirdiğinden başka yoğunluğu yoktur. Ne "derin Fransa" ne de derinlemesine sınıflar mücadelesi, ticari temsilcilerin rakamlara dayalı bu akrobasilerinde yer alır.

Yaygın toplumsal hareket dönemlerinin akışkanlaştırdığı ya da akışkanlaşabilir olarak ortaya çıkardığı toplumsal ilişkiler, gündelik olarak, bürokrasi içinde sertleşmiş, kurumlaşmış, bloke edilmiş, dondurulmuştur, her yerde hazır ve nazır olan devletçilik tarafından tetanozlulaştırılmıştır: Solcu ya da sağcı kişilerin çoğunun toplumsal pratiği budur. Kurumlaşmanın, çoğumuzun yaşadığı haliyle, utanç verici, kaçınılmaz, kendi kendini yeniden üreten karakteri, hem sözüm ona halkın sağduyusu tarafından hem de bilim ve eğitim tarafından günden güne meşrulaştırılmaktadır. Sınırlayan, frenleyen, yasaklayan, kanalize eden her şey, tüm ölüm güçleri rasyoneldir. Bu güçlere direnen her şey şiirle, sorumsuzlukla, delilikle suçlanır. İktidar, sözcüğün tam anlamıyla, "iyi" temsilleri nesnelleştiren, kurumlaştıran şey olduğundan, nesnelleştirmeye direnen her şey, nesneleşmiş olmayı ve başkalarını nesneleştirmeyi reddeden her şey, dışlanma tehdidi altındadır. Biçimleri rahatsız eden harekete yardım etmek ya da bu hareketi kabul etmek "normal" değildir. Buna karşılık, toplumsal ilişkileri giderek daha imkânsız kılan biçimleri donduran güçlere yardım etmek ya da bunları kabul etmek "normal"dir... En katı ve en evrensel biçim, işbölümünün biçi-

mi, tüm diğer biçimlere, tüm kurumlara "işlevsel olarak" nüfuz eder.

Devletin süper-kurumlaşmasının garantisi altındaki yerleşik toplumsal biçim olan kuruma oranla, kurumlaşma, itiraf edilemez, hileli, gizli yaratılışı temsil eder –gömme dolaptaki ceset. Kurum ya kutsaldır ya da şiddetle karşı çıkılır: Utanç verici değildir. Utanç, şu soru sorulduğunda ortaya çıkar: Buraya nasıl vardık? Gömme dolabı açmak ya da parçalamak, analiz yoluyla ve daha da kesin olarak, analizörlerin etkisiyle, bu, aniden, kurumun aşina olduğumuz romanını uyandırmaktır, kurumlaşma sürecini yeniden inşa etmektir, devletin –ya da kilisenin, sermayenin; zaten hepsi aynı anlama gelir– meşrulaştırıcı iktidarı altında her şeyin nasıl yerle bir edildiğini, deforme edildiğini, katledildiğini, gizlendiğini, eğdirildiğini keşfetmektir. En iyi durumda kurumsal bir efsane, en kötü durumda titizlikle kaza süsü verilmiş bir ölüm ve bir yalan; her kurumun aşina olduğumuz romanı böyledir. Yaratılışı gizlemenin, nepahasına olursa olsun unutmanın utanç verici gerekliliği, kurumlaşmışın yazgısallığının, normalliğinin, doğallığının kurumsal nevrozunu üreten şeydir. Süreklilik karakterine, kendi kendine yeniden üretim karakterine gelince, bu, utanca ve yazgısallığa dayanmayı sağlayan koruyucu zırh gibidir, kurumla en eksiksiz biçimde özdeşleşenlerin karakteriyel zırhı.

Bu yaratılışın onur kırıcı, suçlu, olumsuzlayıcı doğasını gizlemek ya da gizlenmek amacıyla, kurumun aşina romanı, kurumsal roman, efsane, yalan, doğrulayıcı söylem, yaratılışın, kurumlaşmanın eğimiyle karşılaştırılabilir. Kurum söyleminde delik açan bu sürçme, kurumun gerçek işlevini ortaya çıkarır: Kendisinin ve devletin hayatta kalmasını sağlamak. Kurumsal analiz projesini belli bir ölçüde bu temellendirir.

İkinci Bölüm

Devlet analiz edilebilir mi?

V
Kurumsal analizde devlet

1. Avrupa işçi sınıfı, II. Enternasyonal'in çöküşüyle birlikte, 1914 yılında tarihsel yenilgiyi tatmamış olsaydı... Ya da, Haziran 1917'de, Soissons'da toplanmış sakatlar alayı Paris üzerine yürüyüşlerini başarmış olsaydı... Ya da Alman işçi konseyleri, 1918 yılında, askerler ve sosyal-demokratlar tarafından bu kadar kolaylıkla parçalanmamış olsaydı... Ya da, 1921 yılında, Cronstadt, Troçki ve Lenin tarafından tasfiye edilmemiş olsaydı... Ya da, 1937 yılında, İspanyol liberter hareketi faşizm, Stalinizm ve anarşist bürokrasi tarafından ezilmemiş olsaydı... Ya da, 1944 yılında, Rus emperyalizminin uzaktan kumanda ettiği Fransız Komünist Partisi Direniş'in silahlarını teslim etmeyi reddetseydi... Ya da, 1968 yılında, Paris ve Prag'daki isyanın sonucu, devletin çöküşü ya da yabancı

işgalin yenilgisi olsaydı... vs.; toplumsal bilimlerin belli belirsiz sınırında, bu bilimlerin çoğunun ve tüm dünyadaki devrimci hareketlerin tarihsel mirasının buluştuğu yerde, toplumsal biçimlerin eleştirel kuramı olarak kurumsal analiz gelişmemiş ya da ortaya çıkmamış olurdu.

2. Kendilerine Marksist diyen örgütlerin stratejisi yalnızca devlet iktidarının alınmasına değil, aynı zamanda ve eşzamanlı olarak, devleti besleyen ve devletin beslendiği tüm toplumsal biçimlerin yok oluşunun sonucunda devletin yok oluşuna yönelmiş olsaydı; sosyalizm ve komünizm kavramları bürokratikleştirilmemiş olsaydı; Marksizm bir devlet dogmatizmi içinde gerilememiş ve devlet pratikte hiç hissedilmeden önce devletin çökmesi kuramı başarısızlığa uğramasaydı, belli bir noktaya dönük olarak, sipariş üzerine müdahale eden kurumsal analizin, sosyo-analizin* ortaya çıkması için ortada bir gerekçe kalmazdı.

* Kurumsal analiz C.E.R.F.I.'nin temsil ettiği psikanalitik yanı en ağır basan eğilimler, Paris kurumsal analiz grubunun temsil ettiği en sosyolojik eğilim gibi çeşitli eğilimleri kapsar. Genellikle psikoterapi, eğitim, yönetim pratiklerine uygulanır. Sosyo-analiz ise, kuram/pratik ayrımını, durum içinde, *hic et nunc* parçalamayı hedefler.

3. Eksik şartların belirtildiği birinci dizi (§ 1) kurumsal analizin toplumsal doğuşuna göndermede bulunur. İkinci dizi (§ 2) kurumsal doğuşuna göndermede bulunur.** Marksizmin, teorik doğuşunda

** *Toplumsal Doğuş:* Toplumsal hareketler ve "kehanetleri" *Kurumsal Doğuş:* Toplumsal hareketleri öldürmek için ortaya çıkan kuramlar, kavramlar, "fikirler tarihi" İki doğuş arasındaki ilişkiler, kuramın ustalıkla gizlediği ilişkiler, tarihsel bir akımın *aşina romanı*'nı oluşturur, bu terim soykütük terimine tercih edilir, çünkü imgelemin ve libidinal olanın payını vurgular.

da, toplumsal doğuşunda da boşlukları vardır, bu boşluklardan çok sayıda pratik ve kuram doluşur Marksizmin içine: bir yanda liberter kuram ve pratikler, diğer yanda nasyonal-Bolşevist, nasyonal-sosyalist, sosyal-emperyalist pratik ve kuramlar. Bu boşluklar aynı zamanda açılımdır, örnek oluşturan deneyimler ve kargaşalardır. Cronstadt'ın, katliam ve sürgünlerin, tasfiyelerin, Berlin'in (1953), Poznan'ın (1956), Budapeşte'nin (1956), Prag'ın (1968), Gdanz'ın (1970), vs. kurumuş kanı içinde, sınıflar mücadelesi, proletarya diktatörlüğü, devletin imhası, maddi temele verilen yöntemsel öncelik, vs. gibi can çekişici kavramların diyalektiğinde tamamen paslanmadıkları ölçüde örnek oluşturan deneyimlerdir bunlar.

Kurumsal analiz, sosyo-analiz ve kurumların genelleşmiş analiz projesi, genel sosyo-analiz, dolayısıyla tüm toplumsal biçimlerin altüst oluş projesi, bu sosyo-tarihsel bağlam içinde gelişebilir. Bir yanda devrimci hareketin başarısızlığı, diğer yanda eleştirel düşünce ile dogmatizm arasındaki gerilim, on dokuzuncu yüzyıl sonunda ve yirminci yüzyıl başında toplumsal bilimlerin iki meme başıdır. Tarihin tamamlamadığı şeyin gediğini toplumsal bilimler kapatmaya çalışırken, devrimci hareketin tarihsel peygamberliğini de unutturmaya çalışıyorlar; aynı zamanda bunlar, "aktörlerin naif bilinci"nin, bilim-olmayanın, devletin yetkisi dahilinde olmayan toplumsal bilginin de müteahhitleridir.

4. Devrimci hareketin yenilgisinden –ve yenilgisi için– doğmuş, kurumlaşan Marksizmin devletçi-dogmatik yöneliminden kaynaklanmış toplumsal bilimler arasında kurumsal analizin yeri nedir? Mevcut tarihsel durumun belli başlı –tek değil– ürünlerinden biri, iletişim ideolojisidir.

Birçok düzeyde ve çok sayıda disiplin aracılığıyla –hukuk, ekonomi, sosyoloji, psikoloji, psikanaliz, antropoloji– uygun bir çok-disiplinlilik görünümü alan bir parçalanma içerisinde devletin ya da süper-devlet tekellerinin (diplomalılara yetki verilmesi, araştırma için özel ya da kamusal krediler) meşruiyet potasında üniversite içinde kurumlaşmış toplumsal bilgi, sınıflar, toplumsal kategoriler, gruplar, bireyler, metalar, fikirler, vs. arasındaki iyi iletişimin tıkanması sorunu içinde yoğunlaşmaya yönelir. "Önemli çatışmalar yok,

dolayısıyla çelişki yok (diyalektik yok), fakat, aşağıdan yukarıya ya da yukarıdan aşağıya giden bilgi akışında tıkanmalar, durmalar var. Sorumlular teselli bulabilir! Çatışmaları özel bir müdahale tekniğinden, bir tür uzmanlaşmış toplumsal hekimlikten kaynaklanan tıkanmalara indirgeyen bu temsil ancak yüksek çevrelerde hoşnutluk yaratabilir." (Henri Lefebvre, *De l'Etat,* 1976) İletişim ideolojisine bağlı kavramlar: Bilgi, insan ilişkileri, entegrasyon, pazarlık, animasyon, formasyon... Tıkanma idcolojisi: "değişime direniş", sömürü ve tahakküm sistemi kullansın diye sosyologların ürettiği kavram. Gerçekten de, "değişime direniş", kurumlaşan şeye, güç ilişkilerine ve kurumlaşmış toplumsal biçimlere direniştir.

5. Ekonomi ve sosyoloji, inceleme konularıyla –psikososyoloji, psikanaliz, deneysel psikoloji–, kimi zaman rakip ve tekelci, kimi zaman tamamlayıcı ve bağdaştırmacı özel müdahale teknikleriyle, uzun zamandır, pek az evrensel olan fakat ekonomik ve politik bir alan içinde bir ülkeden diğerine, hatta bir alandan diğerine nispeten ihraç edilebilen reçeteler önerdiler; tıpkı Amerikan tarzı toplumsal bilimlerin, askeri-ideolojik demir perdenin her yanında genelleştiğinin görülmesi gibi. Bu demir perde, tahakküm bilimini içeren her şeyi içinden geçirecek türden gözeneklidir. Askerlik bilimi, büyük bir farkla en ciddi bilim olarak görülürken, aslında, çok sayıda tikel bilime bölünmeyi gerektirir, çünkü "yoğunlaşmış biçim"i oluşturan yalnızca odur (Peng Teh-huai, 1956); diğer yandan, ulusal-uluslararası-ciddi yetkiler, eksiksiz ve rakipsiz küreselleşme yolundaki evrensel politik biçim olan devlet tarafından, tüm inançları birleştiren spor gibi zaten mükemmel şeyler yardımıyla verilir.

6. Beşeri coğrafya, şehir coğrafyası ya da fiziki coğrafya gibi, hatta dilbilim gibi görünüşte nötr ve kusursuz biçimde kesin olan diğer toplumsal ya da insani bilimler,* devlet tarafından –bilinçli ya

* İnsani bilimler nosyonu, idealist bir nosyondur; şu anlamda ki, yalnızca, maddi güçler demek olan toplumsal dolayımı bilinç alanından bilinçsizce dışlamakla kalmaz, dahası, daha basitçe, hayvansallıkla ilişkinin evcilleştirme şeklindeki kiplerinden –ve diğer kiplerden– oluşan tarihsel olarak temel dolayımı da dışlar. Boğanın hadım edilmesine ya da nükleer enerjinin "evcilleştiril-

mesi"ne yer vermeyen bir bilim, konusunun insanlar arasındaki ilişki olduğunu iddia edemez.

da bilinçsiz– sıkı sıkıya yönlendirilmiş olduklarından, dünya devriminin yenilgisinin utanç verici mirasına katılırlar. Buna karşılık, tarih, "yalanların en cafcaflısı", oldukça tuhaf bir yer işgal eder. Yokluklar üzerine bir söylem olan tarih, genellikle dolambaçlı, sapa yolların sürekli kontrolü altındaki, kısmen düşçül manipülasyonlara elverişlidir. Sansür uygulayan üstben elbette devlettir, yokluğun rejisörüdür devlet ve yalnızca devrimci bilincin yokluğundan ya da yokluklarından yaşam bulur. Bastırma, gizleme, gizemleştirme tekniklerinin bütünü –kurumların doğma ve hayatta kalma koşulu– olan tarih, kurumsal analizin giderek daha çok ilgisini çekmektedir. Gerici ya da ilerici yönelimli "politik bilimler"e gelince, bunlar, ortak noktalarını, bilgi kurumu tarafından verili bir yer ve âna bahşedilen denklikte bulurlar: odadaki bilgi; her türlü pratikten muaf olan ve elitist meslek, kutsal arabulucu politikanın en büyük zaferi için bu ayrılığı hiç durmadan yaratan bilgi.

7. Terapiye ve pedagojiye (kurumsal psikoterapi ve pedagoji) uygulanmış iletişim tekniklerinin buluştuğu noktada doğan kurumsal analiz, devingen alanını sosyoloji, psikososyoloji, psikanaliz aracılığıyla parçalara ayırır. Kuramsal alanını yeniden eklemlemekten çok, parçalara ayırmaya çalışır. İletişimle ilgili önyargıları da büyük ölçüde içinde barındırması kaçınılmazdır. Ve, kurumsal analiz, iliğini emdiği Mayıs '68 hareketinin düşüşünden beri karşı karşıya olduğu durgunluk döneminde, kimi zaman neo-Reich'çı ve Kaliforniya ekolü biçimindeki –potansiyel insan, biyo-enerji, *gestalt therapie, encounter group* ve diğer bedensel ya da "tümcü" teknikler; bağdaştırımcılık, Hint tantrizmiyle Lupasco'yu ve Reich mantığını karıştırmaya kadar varır– iletişimin öksesine yakalanıyor olmaya ses çıkarmaz. Reich'ın, *People in trouble*'da aktör ya da tanık olarak tasvir ettiği Almanya'daki ya da Avusturya'daki devrimci gösterilerde dökülen kanın sebebi iyi iletişim noksanlığı mıdır? Freud ya da Moreno en kötü olasılığı engelleyebilir miydi? Kurumsal analizin doğrudan doğruya politik kavramlarından –analizör, içerim, sipariş ve talep, özyönetim, kurumlaşma– hangisi bu yön-

temlerin ergitici ideolojisi tarafından yok edilmemiştir?

8. Kurumsal analizdeki iletişimsel miras, yalnızca içerdiği pedagojik ve terapik yönelimlerde değil, sosyo-analizin kendisinde de hissedilir. Ve bu da normaldir: Grup yöntemlerini aşma teşebbüsünden doğmuş olan kurumsal analiz, çoğu zaman, iletişimin sözüm ona "her şeyi söyleme" eğilimini korur. Bu eğilim, "küçük gruplar" için geçerli Hıristiyan-teknokratik ütopyadır ve Marksistler uzun süredir bunu teşhir etmektedir (bkz. R. Francès'in *La Pensée*'deki makalesi, no 50, 1953) ve cinsellik, para, iktidar hakkında "her şeyi söyleme"ye karşı politik direnişleri –çünkü, "her şeyi söyleme", bireysel, bireyler arası ve grupsal düzeylerin bu sorunların analizinde yok olmasını gerektirir– analiz ederek, bunun her zaman ve daha çok aşılması söz konusudur. Kurumsal analiz, reformist ve liberal fikirle de flört eder; bu fikre göre, o zamana kadar bilinmeyen ve ilave bir boyutun –-kurumsal boyut– dikkate alınması, daha derin tıkanıklıkları açarak insan ilişkileri yönteminden daha ileriye gitmeyi sağlar. Dolayısıyla, kurumsal analizin olur olmaz vaatleri, grup tekniklerinde bir iyileşmenin habercisi olabilir, yoksa bu tekniklerin çatışma yönünde, her birimizin kurum içindeki çelişkilerinin, içerimlerinin sergilenmesi yönünde aşılmasını değil.

Kurumsal analizin anlamı, özellikle olayın ve krizlerin imkân tanıdığı kuramsal başvuru sisteminin genişlemesi ve krizler sayesinde, iletişimsel teknikler karşısında yavaş yavaş belirginlik kazanır. Bu anlam şudur: Gelecekteki genel bir sosyo-analiz amacıyla, toplumsal krizlerdeki ve sosyo-analitik müdahaleler içinde genellik kazanmasından yola çıkarak sürekli aşma.*

* Dizginlerini devlete özgü bilinçaltının tuttuğu toplumsal imgelem, şu evrelere göre düş görmeyi sağlar: 1) bizim bildiğimiz devrimci evrelerde genelleşmiş kurumsal analiz; 2) devrimci hareketin süreksizliğinin çanı olarak anlık sosyo-analitik müdahaleler, 3) işçi hareketinin ceset-kurumlarının (sendikalar, partiler) kontrolündeki eylem biçimlerinin, orada burada duyurduğu gelecekteki bir altüst oluştan yola çıkarak genel sosyo-analiz ya da iç müdahale (yoksa, dışarda bir müdahil tarafından değil).

9. Tarihsel veri olan kurumsal analizin genelleşmesi, yakın ya da uzak gelecekteki bir ufka karışmış değildir ve genel sosyo-analiz, genelleşmiş kurumsal analiz momentlerinin bir yayılımıdır, sonuç olarak, dışsal, anlık ve özelleşmiş etkinlik olarak sosyo-analizin yadsınmasına eşlik eder. Bu, ortadan kaldırılamaz bir politik tabandır. Kurumsal analiz, mesihçiliğin (Engels'e göre "ilk Alman devrimi" olan Almanya'daki köylü savaşları) ya da modern devrimci hareketin (Paris Komünü) en ileri devrimci deneyimlerinde kırılma ve indirgeme olarak kendini gösterdiğinde, bu analizin yerleştirdiği şey, geriye dönük bir dekor değil, tarihsel analizörler olarak kuramlaştırdığı tarihin bir dizi niteliksel sıçramasıdır; bu sıçramaları, entropi olarak, hatanın içine döngüsel düşüş olarak, baskı, bürokrasi olarak –kabaca, Machiavelli'ci denen bakış açısı– çizgisel ve sürekli bir tarih kavramının karşısına çıkarır. Tarihsel analizörler derken anlaşılması gereken şey, bir dönemin çelişkilerini ortaya çıkaran ve kurumlaşmış bilginin –toplumsal bilginin yadsınması olarak kurumlaşmış bilginin– yetersiz kaldığı eylem içinde analiz üreten olaylardır.

10. Tarihsel analizörlerin gerçek büyüklükleriyle ortaya çıkardığı şeyi, müdahale yapılan yerdeki kurumsal analiz, sosyo-analiz, mütevazı bir ölçekte ortaya çıkarmaya çalışır; doğal analizörleri (kendi dışında, hatta kendisine karşı ortaya çıkan çelişkileri) ya da imal edilmiş analizörleri (kendisi tarafından, çelişkileri çıplak olarak ortaya koyan düzenek olarak imal edilmiş analizörleri) dinlemeye koyulur. Kurumla ilişki, kurumlaşmış politikanın gizli yüzüdür; işlevlilik, hizmetler, sözüm ona sözleşmeler, "doğal olarak" eşitsiz ilişkiler, meşum ve rasyonel baskı, vs. biçiminde tersine dönmüş devletin eylemidir. Bu gizli yüzü ortaya çıkarmak, kurumsal analizin sosyoloğu, kuramcısı, pratisyeni olma statüsünün gizlediği her şeyi kolektif analiz yoluyla açığa çıkarmaktır.

11. Araştırmacının içerilmesinin analizi, toplumsal siparişin ve talebin analiziyle birlikte, kurumsal analizin göbeğinde yer alır. Yumuşak fenomenolojik eleştirinin ve pozitivist sosyolojinin aşılmasını sağlayan şey budur. Ve, psikanalize olan borcun kabulüdür bu ('60-65 yıllarında La Verrière ekibi tarafından kurumsal aktarım ve

karşı-aktarım kavramlarının oluşturulması). Gözlenen nesne ile gözlemcinin iç içe girmesinin oluşturduğu engel, çok sayıda yoruma yol açtı: Bu engel bundan böyle analizin konusudur, yoksa ufak bir ayrıntı ya da doğa bilimleri karşısında toplumsal bilimlerin kesinliğindeki bir kusur değildir.* Aydının rolüne dair yeni anlayış, tü-

* Araştırmacının içerilmesi, kendisiyle nesnesi arasında, duruma göre, özdeşlik, benzerlik ya da karşılıklılık var anlamına gelir (bkz. Castoriadis, *L'Institution imaginaire de la société (Toplumun İmgesel Kuruluşu),* Le Seuil, 1975; Michel Authier, "Le concept d'analyseur: un analyseur de la situation théorique" ve diğer yayımlanmamış metinleri. Ayrıca bkz. *La socianalyse (Sosyal-analiz),* Rémi Hess, Ed. Universitaires).

müyle, içerimin analizine yapılan vurgudan kaynaklanır.

12. "Güdümlü" aydını (Sartre) bir dava, bir tez, bir doktrin karşısındaki gönüllü bağıyla tanımlarsak; ve "organik" aydını da (Gramsci), nesnel olarak, kuramsal boyutu kişisel zekâsını aşan tarihsel bir girişime katılma imkânını gerçek ya da hayali olarak sağlayan politik bir örgütlenmeye aleni katılımıyla tanımlarsak eğer; bu durumda, "içerilmiş" aydın hem kendi kurumsal aidiyet ve referanslarının içerimlerini sonuna kadar analiz etme yönündeki öznel iradeyle, hem de bu belirlenimler bütününün nesnel karakteriyle tanımlanır. Gerçekten de, bu şekilde öznel olarak yaşanan ya da bastırılan içerimler ancak kolektif analiz yoluyla, analizörlerin etkisiyle, pratiğin ölçütüyle açığa çıkar –tüm nesneleştirme işlemleri. Güdümlü aydının katışıksız niyetiyle ya da organik aydının politik bir aygıta resmi itaatiyle –ki bu, büyülü bir şekilde, "doğru" bir sınıf tavrına aktarımı anlamına gelir- karıştırılması mümkün değildir.

13. İçerimin analizi bir ayrıcalık değildir, tersine, aydının, işbölümü içinde işgal ettiği yerin ürettiği katı bir zorunluluktur; aydın bu işbölümünün az ya da çok bilinçli bir meşrulaştırıcısıdır. İçerilmiş olmak (kendi içerimlerimin analizini yapmak ya da bu analizi kabul etmek), sonuçta, benim, nesneleştirmek istediğim şey tarafından –görüngüler, olaylar, gruplar, fikirler, vs.– nesneleştirildiğimi

kabul etmektir. Ne kolla ne de zekâyla ilgisi olmayan çalışmanın çeşitli katmanları (iktidardan ve kurumlaşmış bilgiden yoksun üçüncü tabakanın büyüyen kitlesi) ve kol emeği, üretimle ya da yeniden üretimle doğrudan ilişki sayesinde, katı bir toplumsal analiz okulunu, tahakkümün güçleriyle ve bilimiyle doğrudan bir yüzleşmeyi içinde barındırır. Kadınlar, çocuklar ve deliler gibi kategorilerin toplumsal bilgisi geçersiz kılınmış, ehliyetsiz kılınmış ve suçlu ya da aşağı görülerek, artan oranda bastırılmıştır. Bilginin diline sahip olan aydın ise, kurumlaşmış söylemi kullanması ya da gösteriş amacıyla tüketmesiyle ve çeşitli yorumların, "bakış açıları"nın, iç içe geçen "analiz düzeyleri"nin oyunu yoluyla, politik gerçeklik ile kendisi arasındaki dolayım perdesinin arkasına saklanır. Aydın, kuram ile pratik arasındaki ayrımı ilan eder: Seni daha iyi yemek için, küçüğüm. Bu yeni İsa giysisinin yırtık iki eteğini kaynaştırma zorunluluğu üzerine bitmek tükenmek bilmeyecek bir söylemde bulunmak için. Fakat bu ayrımın, bu yırtığın varlığını ileri sürecek tek kişinin kendisi olduğunu unutuyor.

Aydınların proletaryaya devrimci bilinç taşımalarına dair Kautsky'ci –Lenin'ci kuram, bu durumun güçlenmesinin bir sonucudur.

14. Bağımlı aydınlar (örneğin, cinsel özgürlük hareketinde yer alanlar) ve organik aydınlar (örneğin, FKP'liler ya da Troçkistler) kurumsal analize ve bunun gerektirdiği yeni aydın tipine, içerilmiş aydına çoğu zaman karşıdırlar. İdeolojik, bilimsel ya da "eleştirel" yapıları içerisinde ele alınan birinciler, iyi birer estet olarak, "kurumcular"ın maddi içerimlerini dikkate alma yönünde her söylemi geçersiz kılmakta gösterdikleri inadı, folklor olarak görürler. İkinciler, küçümsemelerini öfkeye bularlar: Burjuvazinin kurumlaştırdığı hiyerarşik modelleri yeniden üreten partileri, sendikaları ve diğer aygıtları analiz etmek mi? İşte buna katlanılamaz! "Parti" ya da "politik örgütlenme" şeklindeki toplumsal biçim, onlar tarafından doğallaştırılmış, nötralize edilmiştir, bu biçim yatay toplumsal ilişkilere, güçler ve biçimler düzeneğine kapalı, katışıksız araçsallık halini almıştır: Tıpkı patronların "endüstriyel ya da ticari işletme" şeklindeki toplumsal biçimi verimlilik mabedi olarak nötralize et-

meleri ve doğallaştırmaları gibi... Kurumcuları anti-komünizmle, anti-Marksizmle bir tutarak kendi rahatsızlıklarının öcünü alırlar. Onlara göre, egemen sınıfın kurumlaştırdığı sıkıntı verici politika düzenine katılımlarını kınamak gericiliktir. Ne var ki, kurumsal analiz, politik örgütlenmelerin biçimdoğuşunu, diğer kurumlaşma fenomenlerinden daha fazla kutsallaştırıp saygı değer kılmaz. Toplumsal bir hareketin kurumlaşması olarak parti, bu hareketin "örgütlü" bir şekilde yadsınmasıdır. Bu yine Mühlmann etkisidir; analizör etkiye direnişler, korkunç oranlardaki jeolojik bir fenomeni andırır, tıpkı dördüncü zamanda buzulların istilasına benzer, fakat aslında politik sorunun merkezini oluşturur. Bir iktidar, kurumlaşmak için donanıma ihtiyaç duyar. Kurumlaşmak, diye belirtiyordu Engels, maddi bir biçim almaktır. Niteliksel altüst oluşun, kurumlaşmış biçimlerin toplumsal güçleri katletmesine ne ölçüde öncülük ettiği görüldüğünde, diyalektik uzmanlarının diyalektiği münasebetsizliklerin ve aldatmacaların ambarında çürümeye niçin bıraktıkları anlaşılır: Oynamaya gelmeyecek kadar tehlikelidir! Ve biz bu tasfiyecilerden daha cesur değiliz.

15. İntihal, yazısı silinerek üstüne başka yazılar yazılmış parşömen, öykünme, parodi, açımlama, bir patronun, bir programın, bir partinin, vatanın hizmetindeki aydınların söylemi. Bağımlı aydın organik aydından daha az kirli olduğunu düşünürken, organik aydın da bağımlı aydından daha yararlı olduğunu düşünürken, biz de, kendi içerimlerimizi analiz etmeye çalıştığımız bahanesini ileri sürerek, kürek kemiklerimiz üzerinde kanatlar çıktığını söyleyemeyiz. Devlet hepimize nüfuz ediyor; tesadüfen doğduğumuz bu dönemde, tarihin nihayet doğurabildiği hegemonik ve evrensel bu biçimin içerimleri bize nüfuz ediyor.* Bu sabah yeni bir devlet doğdu

*Devlet biçimi, kendi mükemmelliğine –somut tümellik– doğru ilerleyen soyut tümelliğin hâkimiyeti altındadır hâlâ. Bunun anlamı, yüzden fazla yeni devletin parçalanması ve çoğalması yoluyla devletin güncel küreselleşmesidir: Yeryüzünün her yerinde devlet vardır, fakat henüz tek bir devlet yoktur. Soyut tümellikten somut tümelliğe, devlet biçiminin hegemonyasından devletin bir-

liğine geçiş, yine de, somut tümelleştirmeler tarafından duyurulmuş ve hazırlanmıştır, kurumlaşmış biçimlerin denklik ilkesinin basit uygulamasını aşan bütünlüklü birleşmelerle olmuştur bu, soyut tümellik buna tanıktır: Sporun durumu budur, onun evrensel birleştiriciliği ancak devlet bloklarının düşmanlığıyla sınırlıdır. Bu blokların sağlamlaştırılması kuşkusuz soyut tümellik ile somut tümellik arasında zorunlu bir aracıdır; ve bunun bayağılığını ve kaçınılmaz karakterini sadece bilimkurgu önceden kaydeder. Tez konusu: Dünya devleti ile dünya devrimi arasında hangi diyalektik ilişki vardır?

(Haziran 76): Seyşeller. Doğum nasıl cereyan etti? Bir süper-devletle ilgisi olmayan fakat karşılıklı minnettarlık belirten bir kulübün sevimli rolünü oynayan BM'nin bir kabulüyle mi? Mutlak Ruh'un yaptığı bu yeni düşüğü ilk önce kim selamladı? Halkçı Çin –tüm devletlerin en büyüğü.

En genel içerim, dolayısıyla en az görünür ve en güçlü olan, tüm diğerlerini üstbelirleyen, yalnızca benzerlikleri değil, güncel politik karşıtlıkları da bir bütün içerisinde düşünen içerim, en çılgınca tasarımlarımızdan en eleştirellerine kadar tüm tasarımlarımızın ana tanrıçası olan devlet biçiminin kapsadığı yoğun bilinçaltı içerimidir.

16. Kurumlaşmış politika olan devlet, yeni kutsallık olarak, kurumsal analize direnişlerin aldığı en korkunç biçimdir. Devlet, küreselleştiği ölçüde biçim verir, kendi biçimini verir; ve yalnızca devletin hegemonyasından önceki dönemden devralınan tavırlara, ideolojilere ve kurumlara değil, aynı zamanda arzulara da biçim verir, yolları kolaylıkla devlete çıkan, devletin emirlerine boyun eğen, böylelikle, devletin büyüyen güçlenmesi ve süper-gerçekliği yönünde politik uzamın eğilmesine katkıda bulunan arzulara da biçim vermiş olur.

Bilinçaltının içeriği bile küreselleşme eğilimindedir. Bir süre sonra, Freud-Malinowski tartışması bile Ortaçağ'daki tümellerin tartışmasından çok daha folklorik gelecektir. Gezegen çapındaki üstben, "devlet" biçiminde birleşmeye yöneldikçe, insanlık da düş-

lerini birleştirmeye yönelir, devlet ile din arasındaki ayrıcalıklı ittifak döneminin kutsama törenleri ve diğer ritüelleri gibi medya da bilinmezden haber getirmeye biraz fazla gönüllü bir aygıttır. Bayağı, gözle görülmeyen süreç; Orwell tarzı totaliter denetimin bakışı nerdeyse eskimiş aylar mezarlığına gönderilir. Roma Kilisesi'nin yaptığı gibi, Büyük Birader de, insanları belli bir tarzda düş görmeye, devletin olmadığı yerde şeytanı görmeye, devleti görmezden geldiğini sanırken yalnızca onu düşünmeye zorlayabildiğine göre, yasadışı mikrofonlarının, sırsız aynalarının ve oturma odasına yerleştirilen hipnotik gözün ardında niçin uğursuz Fantoma'lar oyunu oynamaktadır?

17. Temsillerin ve rüyaların efendisi devlet, ürkütücü olmak istemez. İndirgenemez olmak istemez. Devlet güçlerinin nüfuz ettiği her toplumsal biçimden, kurumsal analiz yoluyla, sonsuza dek kurtulduğuna inandıktan sonra neo-pozitivizme düşmek saçma olur. Küreselleşme, "gezegensel düşünce"nin (Axelos) ve devletin gezegensel biçiminin birliği, kendi yolunda gider. Bizim sevgili ölülerimiz bilinçaltımızı şekillendirebileceklerine inandılar ve bunu yaptılar. Bu mirastan yakamızı kurtaralım, tümlüğe doğru yürüyüşün, kaçınılmaz olarak dehşet verici olan totaliter bölümleri da dahil olmak üzere, mezarlığa doğru bir yürüyüş olduğunu bilelim: tümel tahakkümü elde ettiğini sanan imparatorlukların, sınıfların, doktrinlerin mezarlığı. Yüce pozitif tümlükler karşısında üslü bir gelişim gösteren negativite, çok eskilerden beri kendini göstermektedir ve devletin küreselleşmesi süreci –rakip bloklar ve birlikler halinde devletin soyut ve çelişik tümelliği– hukuksal olarak kısmen tamamlanma yolundayken bu negativite kendini daha da belli eder. Devlet biçimi, soyut evrensellik içinde gerçekleşirken, küresel bir devletin "mutlak" Mühlman'laşmanın asemptotik projesi içinde kendini inkâr eder; bunun temel çelişkisi ancak dünya devrimiyle gezegen çapındaki canavara karşı dünya çapında ret, yalnızca emperyalist blokların sağlamlaşması (basit yadsıma) yoluyla değil, devletin yıkımını amaçlayan devrimci hareket yoluyla (mutlak yadsıma) beslenebilir.

18. Yalnızca kuramın katışıksız zevki için bile olsa, gelecek yıllardaki ya da gelecek on yıllardaki devrimin gelişiminin en genel, dünya çapındaki herhangi bir ekonomik konjonktürün ardından gelecek değişime en az tabi koşulları önceden belirtilmek istenirse, devletin bu evrenselleşmesi fenomenini ön plana koymak zorunludur. Bu tür öncüller bir kez ortaya atıldığında diyalektiğin küçük ve büyük sırları da kendini gösterir. Varsayımlardan biri şudur: Devrimci hareket, yine genel olarak ele alındığında ve her bir yerel (ulusal ya da kıtasal) durum içindeki mevcut düzeyi bir yana bırakıldığında, yukarda belirtilen nesnel veriyle giderek daha anlamlı bir ilişki içinde olacaktır. Başka deyişle, bir yandan, devletin soyut, ardından da somut tümelleşmesi ile diğer yandan, merkezi ya da temel olma riski taşıyan devletin zayıflaması ve yok olması arasındaki mücadeledir bu. Bu durumda, tamamlayıcı bir varsayım da, kurum kavramının bu kütlesel belirlenim tarafından eğileceğidir.

19. Bu aşırı jeopolitik gözlemler karşısında kurumsal analiz neyi temsil eder? Üstüne çok bol gelen bir palto giymiş toplumsal bir müdahale yöntemi mi? Gündeliğin içine dalan, mutfaktaki, yatak odasındaki, okuldaki, hastanedeki, fabrikadaki toplumsal güç ve biçimlerle, toplumsal ilişkilerle ilgilenen, doyumsuz bir praksis mi? Kendine özgü uygulama alanlarını buralardan bulmaya mahkûmken, üniversiteye ve toplumsal çalışmaya katılmakta güçlük çeken yeni bir psiko-sosyolojik kilise mi? Sosyo-analizi profesyonel bir faaliyet yapmak için boş yere müşteri arayan ve patronları korkutan, hiç de bilimsel olmayan, militan bir şey mi? O, bunların hepsidir ve başka bir şey daha vardır: Temsillere, düşlere, projelere, söylemlere, sessizliklere serbestlik tanır.

Ah, keşke Marksizm bir devlet felsefesi olmasaydı! Keşke II. Enternasyonal, Titanic'in batması ve Lusitania'nın torpillenmesi arasındaki dönemde, 1914 yılında, canıyla ve malıyla batmamış olsaydı! Aynı dönemde de, aktif enternasyonalizm devlet biçiminin ve sonuç olarak kurumlaşmış tüm toplumsal biçimlerin hegemonyasını parçalamış olsaydı keşke, o zaman, kurumsal analiz, paralel bir zamansallığın arafında kalmış olurdu, çünkü gerçek zamansal-

lıkta gerçekleşmiş olurdu.

Fakat, gerçekte, 1914 Ağustosu'ndan (ya da dilediğiniz herhangi bir tarihten) beri, Hıristiyan ya da Marksist peygamberliklerin vaat ettikleri ya da öngördükleri büyük harfli Tarih karşısında, paralel bir zamansallık içinde, düşük yapmış, kendi eğimi içine büzülmüş bir evrende yaşamıyor muyuz?

VI
Devletin içinde kurumsal analiz

1. Statüleri sosyolog, psikolog, psikososyolog, sosyo-analist olan, herhangi bir toplumsal müdahale yönteminin –örneğin, kurumsal analiz– uzmanı olan kişiler, bir ya da birkaç gün boyunca, toplumsal pratiğin herhangi bir kurumuna ya da başka bir yerine –okul, hastane, işyeri, büro, dernek, vs.– müdahale emri alırlar. Bu durumda, bu dışardan müdahil statüsünü belirleyen kimdir, kendisini ilgilendirmeyen şeye karışan kimdir? Elbette, müdahale edeceği kişiler nezdinde "temsilci" ya da "sorumlu" olan ve genellikle azınlığı oluşturan küçük bir bölümü onu çağırmış ve ondan belirli bir rol oynamasını istemişlerdir.

Herhangi bir toplumsal bütün içine yapılan müdahale, statüyü, işbölümündeki rolü sorgular. Biçimi, yöntemi, stratejisi ne olursa

olsun, teknik bir üretim ve dağıtım aygıtı düzeyindeki ya da çeşitli faaliyetlere (eğitim, eğlence, vs.) hizmet eden teknik bir aygıt düzeyindeki teknik müdahalelerden ayırt edilmek için haklı olarak sosyolojik diye adlandırılan müdahale, toplumsal güçlerin içinde maddileştikleri biçimi, yani kurumu doğrudan doğruya sorgular. Sosyolojik müdahalenin sosyolojisi, varlıklarının toplumsal koşullarından kopmuş bir tekniklik, felsefecilik ya da bilimcilik adına ideolojik bir kamuflaj olmak istemeyen, müdahale hakkındaki her şunuşun zorunlu olarak geçmesi gereken bir evredir.

Başka deyişle: Müşteri grubunun yok olan *nomos*'unun yerine kendi bilgi ve becerisini geçirmeye muktedir bir "uzman"ın dışardan otoritesine çağrı yapıldığı andan itibaren, kurumlaşmış işbölümünün anlık, geçici ve ritüel bu sıkışıklığını aklayan nedir? Hangi değer adına buna izin vermek gerek?

Soruna bu şekilde yaklaşım, sosyolojik müdahaleyi politik bir sorun haline getiriyorsa, bunun nedeni, sipariş inisiyatifini üstlenmekte kendini meşru hisseden bir alt-grubun (teknisyen-müşteri) yerine getirdiği sipariş içinde, bir iktidar ilişkisinin başlangıçtan beri varmış gibi ortaya çıkmasıdır; dahası, bu iktidar sahipliği, müdahilin verdiği kabulle en azından geçici olarak aşırı-meşrulaşır; son olarak da, müdahalenin kendisi, ya bu şekilde başlamış süreci güçlendirir, ya da bu süreci dönüştürür ve bu dönüşümü de, teknisyen-müşteriyi tamamen veya bir bölümüyle tecrit ederek, müdahil ile müşteri grubunun tümü veya bir bölümü arasındaki geçmiş ittifakların ve müşteri grubunun baskısı altında gerçekleştirir.

Bu şekilde özetlenen sosyolojik müdahalenin sosyo-politik sorunsalı, ya stajı ya da çeşitli konsültasyonları, veya psiko-sosyoloji ya da sosyo-analitik müdahaleleri öne çıkaran müdahale eğilimlerinin ve okullarının çoğunda edinilmiş bir deneyimdir. Kuzey Amerika'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve belki de daha açık ve net olarak Kanada'da, hatta Batı Avrupa'da ve politik koşulların uzmanların öz-analizinde belli bir muafiyete izin verdiği ölçüler içerisinde Güney Amerika ya da Afrika'da gözlenen şey budur.

2. Müdahale yönteminin hakiki epistemolojik bağlamını oluşturan şey, sosyolojik müdahale olasılığının politik koşullarıdır. Eğer

Brezilyalı psiko-sosyolog, kendi çalışması üzerine Fransız ya da Kanadalı psiko-sosyolog ya da sosyo-analistle aynı şeyi söyleyemiyorsa, bunun nedeni okul farklılıkları değil (bu farklılıklar ancak liberal rejimin olduğu ülkelerde vardır ve buralarda gelişebilir), farklı genel politik belirlenimler, farklı politik içerimler, müdahalenin olasılık koşullarındaki büyük çeşitliliktir.

Genel olarak kurumsal analizin, özel olarak sosyo-analitik müdahalenin olasılık koşulları, yöntemsel ve kuramsal farklılıklar (örneğin, akademik soruşturma sosyolojisi ile sosyo-analiz arasındaki farklılıklar) sorunsalına, herhangi bir ulusal oluşum içinde devletin dilediği ya da imkân tanıdığı şeyin –öznel etkene ve kişisel politik bağlanmaya daha az tabi olan– ortak sorunsalını ekler.

Bir uzmanın nesnel duruma dair yaptığı değerlendirmeyle ilgili olarak ve değerlendirmesinin ardından aldığı ya da aldığını sandığı riskle ilgili olarak öznel etkenin getirdiği ayırtılar üzerinde durulması kaydıyla böyle bir postulat kolaylıkla doğrulanır. Gerçekten de, burada postulatın gücünü azaltan ayırtılardan çok, postulatın bileşenleri önemlidir: Amatör ya da profesyonel herhangi bir politolog gibi, sosyolojik müdahalenin uzmanı da, kendi pratiğinin olasılık koşulları üzerine mutlak ve önsel bir bilgiye sahip değildir. Konuyla ilgili algısının değişkenleri kişisel olabildiği gibi (özellikle politik analiz kapasitesiyle ilgili olarak), kolektif de olabilir (özellikle bir müdahaleyle elde edilen sonuçların değerlendirilmesi, daha açıkçası, özellikle, kendi toplumsal ilişkilerini kalıcı bir biçimde değiştirme olasılıkları üzerine müşteri grubunun üyelerinin kendi yerlerinde gerçekleştirdikleri değerlendirmelere bağlı olarak, bu müşteri grubu üzerinde etkili olmak için yapabileceklerinin ya da yapamayacaklarının değerlendirilmesi hakkında).

Tamamen şeffaf, mutlak anlamda özgür ve her türlü müdahaleye elverişli politik bir bağlam hayal etsek bile, müdahalelerin katışıksız bir *artefact* ya da basit bir plasebo oluşturmadığı söylenebilir: Her müdahale kuşkusuz egemen ilişkileri yeniden üretir fakat aynı zamanda, anlık, kısmi bile olsa, yeni ilişkiler de üretir. Çünkü, bilinçli olsun ya da olmasın bir "çalışma" gerçekleştirilmiştir. Bukharin'in belirttiği şey de budur: "Bu temel bağ [toplumsal bağ], ça-

lışmanın bağıdır; öncelikle toplumsal çalışmada kendini ifade eder, yani bir insanın bir başkası yararına bilinçli ya da bilinçsiz olarak çalışmasında." (*La théorie du materialisme historique*).

Elbette, toplumsal ilişkilerin tamamen şeffaflığı şeklindeki kurgusal durum bir paradokstur, terimlerdeki bir çelişkidir. Müdahale komutunun ortaya çıktığının görüldüğü çeşitli durumları niteleyen şey, mücadeleler ya da –en istikrarlı vakalarda– az veya çok gayriresmi ve örtük direnişlerdir, ilişkilerin "bilinçli ya da bilinçsiz çalışma"sı, jeolojik "çalışma"sıdır. Müdahaleyi kuramsal olarak doğrulayan şey, mevcut güç ilişkilerinin sahnesine giren yeni güçtür. Fakat, en global, en belirleyici güç ilişkileri sistemini tıkayan ve aynı zamanda en yüksek meşrulaştırmaya özgü gücü ekleyen şey, ulusal ve (devletlerarası güç ilişkilerinden oluşan) uluslararası devlet biçimidir: Bir müdahale kipinin olasılık koşulları, belli bir devlet biçiminden yayılan akışkanlık ya da sertlik derecesi tarafından her an aşırı-belirlenir.

3. Politik güçlerin ürettiği ve yeniden ürettiği biçim anlamında kurumun dikkate alınmasını, kullandığı yöntemin merkezine koyan kurumsal analiz, kendi olasılık koşullarının politik analizine dayanmasaydı, tüm diğer müdahale kiplerinden daha fazla eleştirilebilirdi. Geleneksel sosyolog, küçük grupların psiko-sosyoloğu, epistemolojik davul tozuyla (alanımı canımın istediği gibi bölüyorum!) bu buyruğun, başka yerdeki, herhangi bir yerdeki varlığını zorunlu olarak, büyülü bir şekilde yadsımakta olmasa da, en azından, politikanın yerleşik analiz alanı karşısındaki yataylığını ve aynı zamanda analiz alanını oluşturan tüm kavramların politik üst-belirlenimini yadsımakta serbesttir. Kurumsal analizin böyle bir lüksü yoktur.

Devlet analiz alanındadır, çünkü pedagojik ya da sosyolojik pratiklerimizin sınırlı ve anlık müdahale alanında çoğu zaman güçlükle görünür ya da gönüllü olarak gizlenmiştir –ya da böyle olmasına rağmen, analiz alanındadır. Dahası, devletin rolünü belirlemek de kolay değildir. Soyut devlet kavramıyla ve aynı zamanda kapıcının ya da gece bekçisinin maymuncuğu gibi işe yarayan başka soyut kavramlarla oynayan politologların işi iyidir. Kendilerini göstermek için, her şeyi yapan aletlere taptıklarından, ulusal, uluslarara-

sı, gezegensel büyük olguları komplekssizce analiz etmekten kendilerini mahrum bırakmazlar. Yalnızca, çoğu durumda, devletin gücünün, kendini gizlemekten, gösterişli biçimler altında kendi gücünü tersine çevirmekten ibaret olduğunu unuturlar. Devlet kavramıyla birlikte, tüm sorunların mükemmel bir analizörüne sahip olduklarına inanırlar: Fakat devlet, gerçekte, açığa çıkarılmak için analizörlere gerek duyar. İşte, bu nedenle, politik bilim astrolojiyle aynı yöntemleri kullanır ve bu bilimin yıldızsal etkiler hakkında elde ettiğinden daha ciddi sonuçlar elde etmez.

Yukarda kullandığım, "devletin dilediği ya da imkân tanıdığı şey" formülünü ayrıntılandırmak gerekir. Gerçekten de bu kişileştirme bir tehlike içerir: İnsanlığın keşfettiği en büyük nesnelleştirme gücünü hayali olarak nesnelleştirmek. Çünkü, politologların ve toplumsal bilimlerdeki diğer uzmanların kendilerini kaptırdıkları bir yanılsamaysa eğer bu, olası en büyük bilinç açıklığıyla devleti analiz etme iddiasında oldukları anda sanki devlet onlara söz vermiyormuş ya da el uzatmıyormuş gibi yapmaktan ibaret bir yanılsamadır bu.

Kurumsal analizin olasılık koşullarının analizinde ilerlemeyi denemek için, keşfedilecek ölçütlerin bizzat devletin kulağıma fısıldadıkları sayesinde keşfedileceğini unutmamak gerekir. İçinde yaşadığım ülkenin devleti, yaşadığım andaki devlet, üstüme bindirdiği ağırlığın izlenimini yazmaya çalıştığım devlet. Başka deyişle, bu sorunlar üzerine mümkün olan en fazla sayıda kişiyle iletişim gerekliliği ve arzusu beni yazılı söylemi kullanmaya zorluyorsa eğer, devletin gücünü ve bu gücün uygulanma kipliklerini ortaya çıkarmaya elverişli, en mütevazı eylemlerin, kâğıdın sergileyebileceği her şeyden çok daha açık ve bilimsel bir bilgi üreteceği de bir o kadar aşikârdır.

Benim yerleştiğim bakış açısı, şu anki toplumsal durumum, kullanabildiğimi düşündüğüm analiz araçları, bana ait olan kuramsal referanslar, devleti ortaya seren kişisel deneyimler ya da büyük tarihsel deneyimler, tüm bunlar ve çok sayıda başka şey daha, kısmen sempatik denebilecek bir mürekkeple bedenimize kaydedilen devlet metninin bize bıraktığı özgürlük marjına dayandırdığım değer-

lendirmeleri belirler, bunu yaparken de karşılıklı olarak birbirlerini belirler ve aşırı-belirlerler.

4. Bugün, kırk yaşını geçmiş, evli, küçük iki çocuk babası (yedi ve iki yaşında) olan ben, benim yaşımdaki insanların çoğu –baba olmuşlarsa eğer– çoktan büyümüş ve başının çaresine bakabilecek çocuklara sahipken, ben, ayda yedi bin franklık sosyoloji doçenti maaşımla hangi riske girmeye hazırım? Sorunun konuluş biçimlerinden biri budur.

Politik bir örgütlenmeye dahil olmayan, kurumsal politika oyunları karşısında, geçici olarak bile olsa, sol bir partinin göbek dansından kışkırtılamayacak kadar eleştirel olan benim kullanımımda, organik bir aydının tarihsel perspektifi yoktur. Sol karşısındaki her eleştirinin sağcı bir tavırla özdeşleştirildiği ve seçim sürelerinin kutsal karakterini tanımamanın küfre denk düştüğü bir dönemde bu durumun mahzurları elbette vardır.

Kendi ideolojik referanslarımı tanımlamam çok güçtür. Böyle olmakla birlikte, burada da, nesnelleştirme temelinde işleyen bir şey nasıl nesnelleştirilebilir? Bir bireyin gücünden son derece daha büyük güçler ikili bir dizi görüntü içinde –ben ve kurumlar, ben ve devlet, ben ve politika, ben ve cinsellik, vs.– bireyi nesnelleştirmek amacıyla örgütlendiğinde, kişi kendi yerine yerleştiğini nasıl iddia edebilir?

Olguların bu durumunun en küçük düşüncelerimize bile dayattığı tüm sınır ve eğimlerle birlikte, duygusal olarak, içimin derinliklerinde (eskilerin deyişiyle "rad-soc"), aşırı-solda ve kısmen de liberter hareket içinde yer aldığımı söyleyebilirim, yani 1968'de ortaya çıkan fakat kamunun ideolojik yelpazesi içine bu olay tarafından kabul ettirilmeden çok önce de var olan bir etki alanı içindeyim.

Devrimci hareketin ilk çelişkilerinden ve ilk kopmalarından doğan, özellikle Rusya ve Almanya'da ortaya çıkan aşırı sol hareketten benimsediğim şey, bürokrasi eleştirisi, değerin ve devletin yok olmasıyla ilgili olarak Marksizmin maksimalist yorumu, kapitalizmin kurumlaşmış toplumsal ve ekonomik biçimlerine ve "parti" biçimine karşıt "konsey" biçiminin deneyimidir (kutsanması değil).

Kitle iletişim araçlarının genellikle aşırı solla ya da goşizmle karıştırdığı Troçkizm de bu bürokrasi eleştirisinden ve daha özel olarak da Stalinizmin dayattığı otokratik biçimin eleştirisinden esinlenir.

Anarşizmde, içimdeki katışıksız devrimci romantizmi ya da genellikle bulanık fakat heyecan verici deneyimler toplamının pratikten kopuk estetizmini, devletin yok olması ve karşı-kurumları devletin yerine koymak için mücadele gibi temel noktalar üzerine kuramsal katkının cılızlığını birbirinden ayırt etmekte zorlanıyorum: Troçkizmin ve aşırı-solun önemli bir bölümünün rüyası olarak kalmaya devam eden "gerçekten devrimci" partinin inşasının yerine geçen bu mücadele, ideal bir model değil, anti-partilerin ya da benim de dahil olduğum partisizlerin alternatifi için kabul edilebilir bir terim sunmaktadır.

Sonuç olarak, eski ve yeni goşizmden, (solu, sermayenin projesine dahil eden) kurumlaşmış politikanın eleştirisiyle ilgili ve kurumsal analizle, kolektif analizle, olayla ilgili her şeyi, (uzmanlar tarafından yukardan yapılan politik analize karşıt olarak) pratikte olup biten her şeyi toplayarak, kendimi, belirttiğim akımlarla referans ilişkisi içinde hissediyorum. Militanlığın zahmetli deneyimleri dolayısıyla değil, toplumsal bilimlerdeki marjinal eğilimler dolayısıyla, pedagojik pratik, sosyolojik pratik, kültürel avangardlık sayesinde ulaşabilmiş olduğum akımlar, Dada, gerçeküstücülük, "Sosyalizm ya da Barbarlık", "Sitüasyonist Enternasyonal" gibi akımlardır.

5. Dolayısıyla, bu belirlenimlerden (ve ihmal ettiğim ya da unuttuğum birçoklarından) yola çıkarak, kurumsal analiz için neyin mümkün olduğunu hayal edebilirim?

1968'den önce, militan deneyim evresinde, kurumsal analizin olasılık koşulları, yeterince eski olan ama pek az bilinen psikoterapideki –daha yakın dönemde de pedagojideki– deneyimin varlığına dayanır. Az çok dolambaçlı formasyon stajları (Royaumont, Lys-Chantilly, Melun, vs., bkz. Lapassade, *L'Analyseur et l'analyste [Analizör ve Analist]*, Gauthier-Villars, 1971), kurum analizi yönündeki grupçu yöntemlerin aşılmasına destek olmuştur. Gerçek anlamda müdahaleler daha az ortaya çıkar, Oury eğilimi ile Eğitim

Teknikleri Grubu'nun Fonvieille eğilimi arasındaki bölünmede C.A.I.P.'nin müdahalesi –Lapassade'la birlikte– rol oynadı; Fonvieille eğilimi de Freinet hareketinden ayrılmadır.

Bu dönemde, Lapassade, Gantheret, Romain Denis, Michel Lobrot gibi ilk denemecilerin gözünde, kurumsal psikoterapi akımından psikiyatr ve psikanalistlerin ağırlığı, saygınlığı önemliydi. Egemen kuramsal referansların ağırlığı da çok fazlaydı: bir yanda Marksizm, diğer yanda yapısalcılık. Lacan'cı psikanalizin sentezi ile bir diğer sentez, Althusser'ci Marksizm'in sentezi, Foucault, Barthes, Lévi-Strauss (bunlar, '68 sonrasında, yoğun olarak Collège de France'a gireceklerdir) tarafından temsil edilen otorite ilkesini tamamlar. Lacan'a yakın genç bir Marksist ve yapısalcılık ile Marksizm arasındaki ilişkileri ele alan bir kitabın yazarı olan Lucien Sebag'ın intiharı, dönem için çok sembolik olarak kabul edilir. Sitüasyonist Enternasyonal kitlesi yavaş yavaş büyürken, önce *Arguments* ardından da *Socialisme ou Barbarie* yok olur.

Chaban-Delmas, başbakanlık koltuğuna oturmak için De Gaulle sonrası dönemi beklemek zorunda kalsa da modernizm şimdiden etkilidir. Planlamacılar, kurumların gelecekte Orly'deki büyük cam binadan esinleneceklerini duyurduğunda, insan ilişkilerinde şeffaflık parolası, grupsal, iletişimsel yönlendirim teknikleri içerisinde cisimlenir; bu teknikler arasında, iktidarın ağırlığına ve saydamsızlığına vurgu yapan kurumsal analiz militanları, kendilerini yeni bir tür temizlikçi olarak göstermekten geri duramazlar: biraz daha kirli, saydamlığa biraz daha dirençli yer karolarını temizleme uzmanı...

Bunun anlamı, kurumsal analize direnişlerin, özellikle, grupçu ideolojiden kaynaklanan iç direnişler olarak algılandığıdır; bu ideolojiye göre kurum marazi bir rasyonalist fantasmadır ya da tamamen doğal bir şeydir, yukardan bir yerden inmiştir ve gerçekten grup halinde davranmayı bilen için doğrudan etkili olmayan ve çıkarsız bir şeydir. 1967 yılında Tours Kilisesi'nin papazlık öğrencileri ve papazları arasındaki müdahalelerin ya da aynı yılın yazında Hendaye'de bir araya gelen Katolik eğitmenler arasındaki müdahalelerin bizde –Lapassade ve bende– bıraktıkları izlenim budur. Bu-

nunla birlikte, para sorununu gizleyerek ("papaz takımının mali karmaşası") ya da daha doğrudan, kaynaşma ritüeline karşı çıkarak ("kontesin ayini"), ruhbanlık kurumu da, kurum ideolojisi tarafından sürdürülen grupçu, kaynaşmacı, bozgunculuk yaratıcı sislere gömülmeye başlamaktır (bu iki monografi, *Les analyseurs de l'Eglise [Kilise Analizörleri]*, Anthropos, 1972 adlı kitabımda yer almaktadır).

Grupların psiko-sosyolojisinin henüz yeterince gelişmemiş eğiliminin belli belirsiz sınırını oluşturan kurumsal analiz, bu evrede, toplumsal bilimlerdeki modernizmin rasyonel planlarında zaten kullanılmış olan "ortalığı karıştırma" ünüyle yetinebilir. İlk Marksist eleştiriler –özellikle Troçkist-Lambertistler– olmasaydı, mikrososyal devrimin rayları üzerinde ilerlediğimizi sanabilirdik: yaşlı köstebeğin bitmez tükenmez sabah keyfi sırasında yaşlı dünyanın kurt yeniği üstyapılarını kemiren termit.

6. 1968: Yaşlı köstebek nihayet öğrenci gösterilerinin ve işçi grevlerinin gürültüsüyle uyanır. C.A.I.P.'nin psiko-sosyolojizmi, G.P.I.'nin pedagojizmi (her ikisi de 68'den önce yok oldu) global politik perspektiften yoksundu. Mayıs-Haziran'ın yarım kalmış devrimi, bir an için, kendi perspektiflerini kurumsal analiz akımına katacaktır.

Psikanalitik eğilim, maddi temeliyle birlikte (La Borde kliniği, Paris lokalleri, örneğin Buffon Sokağı'ndaki lokal, herkesin bildiği dernekler, dergiler), maddi olarak yardım ettiği hareketin yan etkilerinden bizden daha fazla yararlanmış olsa da, bizim eğilimimizin üyelerinin ya da müstakbel üyelerinin bu harekete bağlı ya da en azından yandaş tavrı, o zamana kadar zar zor ilerleyen bir projeyi eğip bükmeye ya da güçlendirmeye katkıda bulunacaktır.

Nanterre, daha doğrusu Paris-X'un sosyoloji U.E.R.'i,* kurumsal analizin –sosyoanalitik– ikinci kuşağına kuluçka görevi görmüştür. Devlet ve kurumlar karşısında, yeni ideoloji ne getirdi?

Avangard kavramının ve pratiğinin ayrıntılı bir eleştirisinden başka, 22 Mart hareketi aşırı sol ile anarşizmin ilk kez bir sentezini sunar. Bu çeşitli yanları birbirinden ayırmak güçtür. Burada

* Fransız yüksek öğretim sisteminde fakülteye denk gelen birim. (ç.n.)

önemli olan, devlet ve kurumları sorunu karşısında 22 Mart hareketi ile Mayıs-Haziran 68 toplumsal hareketinin bütününün getirdiklerini ortaya çıkarmaktır.

Hareketin temel katkısı, kurum sorununa duraksamadan el atmış olmasıdır. Önceki dönemin Hıristiyan-modernist ideolojileri gibi donmuş Marksizmden miras alınan nezaket ve hantallık elbette burada da vardır: Marcuse'ün kısmen bilinen eserlerinden esinlenmiş ya da en azından geçerlilik bulmuş olan "baskıcı kurumlar" teması, kurumlaşmış politikanın klasik bir teması olarak kalmaktadır, çünkü Manikeist ya da meleksi olmayan hakiki bir kurumsal analizi çıkmaza sokar. Bununla birlikte, hareket, o zamana kadar işlevsellik ve doğallık altında gizlenen şeyi –proletaryanın silahının, yani Marksizmin, eleştirisini en global, en soyut düzeye yansıtarak saklanmasına yardım ettiği şeyi– çok çeşitli sektörlerde gün ışığına çıkarır. Bu birkaç haftalık tarihsel trans döneminde esas olarak ortaya çıkan şey, durumları kolektif olarak analiz etme gereğidir; o zamana kadar A.G.'lerde ya da gündelik yaşam içinde geçerli olan büyülü fakat etkisiz aletlerin yazgısına ilişkin sonuçlar içeren zorunluluk (militanların analiz araçları gündelik yaşamın varlığını ve politik karakterini öngörmediğinden, aslında, gündelik yaşam militanlar tarafından uzakta tutulmuştu).

Devlet sorununa gelince, hareketin çözümü, bu sorunun doğru dürüst ortaya konulup konulmadığını göstermez. Yine de, 68'lilerin bu konudaki tutarsızlıklarını ya da bilinçsizliklerini eleştirmek kendini beğenmişlik olur: Gelecek için çalışmanın korkunç kaygısından kurtulmuş, mevcut düzeni rahatsız etme zevk ve görevinin ritmine kendini kaptırmış 68'liler, kendilerinden önce, Marx'ın ve tüm politik kuramın gerçekten kuramlaştırmayı başaramadığı şeyi, (gerici ideolojilerin olduğu kadar) yerleşik devrimci ideolojilerin de altüst olduğu birkaç hafta içinde yeniden düşünemezlerdi.

Yine de, A.G.'lerin yeni pratiği gibi "örnek eylemler"den ve kurum-karşıtı eylemin kuramlaştırmasından, –önemsiz görülemeyecek– bir devlet kuramı taslağı çıkabilir. Bu taslak (yazı makinemin başından ayrıldım, kollarımın ve bacaklarımın uyuşukluğunu gidermek için bulaşık yıkayacağım) büyük devrimci proje ile günde-

lik yaşam arasındaki, bitmeyen akşam ile minik kül rengi sabahlar arasındaki, merkez ile çevre arasındaki boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Militan eylemler, çeşitli biçimleri ve pılı pırtıları altındaki iktidarın, devletin varlığını, görünüşte en önemsiz olguların ya da olayların ardından bulup ortaya çıkaran eylemlerdir. Bu tür analizle birlikte, analizörler kuramının etkili bir destek bulduğu anlaşılır.

Genellikle birbiriyle karıştırılan ya da kurumsal analiz yoluyla karıştırılmış olan üç plan, 68'i anlamak için değil, geleceğin perspektiflerini çizmek için ayırt edilmelidir:

a) Mayıs 68, tüm devrimci dönem gibi, kurumsal analizin genelleştirilmesinin genellikle bastırılmış bir toplumsal güç olduğunu hatırlatır. 68'den sonraki yıllar boyunca bazı eylem türlerinin devamı, genişlemesi ve kurum-karşıtı eylemlerin kuramlaştırımının başlangıcı, 68'in anlık ve geleceksiz bir olay olmadığını ve 68'lilik sonrası özlemin "ideolojik faktör"e biraz fazla ayrıcalık verdiğini kanıtlar: İlk psikologların ve sosyologların basitçe "bulaşma" (Le Bon) ya da "taklit" (Tarde) adını verdikleri şeye. İdeolojik faktör esasen özneldir: Nesnel faktör yoksa gelişmez, söz konusu durumda, devlet zayıflamıyorsa, kurumlaşmış toplumsal biçimler kendi kendini yok etmiyorsa gelişmez.

b) Mayıs hareketinin kurumun kolektif analizine yaptığı vurgu ve devletin gizli gücünün analizörlerini yerli yerine yerleştirme gerekliliği, sosyo-analiz projesini güçlendirir ve meşrulaştırır, fakat onun mitleştirilmesine de katkıda bulunur; bir yandan, toplumsal bir genelleme olgusunun verdiği esin bir uzman faaliyetine indirgendiğinde, hatta tersine döndüğünde, diğer yandan, 68'de ortaya çıkan toplumsal hareketin kurumsal ve politik desteği yıldan yıla azaldığında ve Temmuz 68'den itibaren De Gaulle'cü devletin yeniden ele geçirilmesiyle öngörülebileceği gibi toplumsal ilişki ve zihniyetler normalleştiğinde bu mitleşme görülür.

c) Yine de, genel bir sosyo-analizin –"normal", bir sonraki tarihsel momenti beklemeden– sistematik bir genellemesini yapmanın kuramsal gerekliliği bu yanılsama ve çelişkilerden doğar. Genel sosyo-analiz, anında, durumsal kolektif analizin örnek teşkil eden

gerecini sosyo-analitik müdahaleden ödünç alır; bunalım dönemlerinin genelleşmiş kurumsal analizinden ise uzmanların gerçekleştirdiği ve doğruladığı sosyo-analitik müdahalenin anlık ve indirgeyici karakterini yadsıyan, genelleştirme projesini –istençli kılarak– ödünç alır.

Doğal olarak, genel bir sosyo-analizin yerleşme koşulları, güncel kurumcuların faaliyetlerinin olasılık koşulları sorununu ortaya atar; yalnızca pratikten kopuk bir etkinliğin sürekliliğinin söz konusu olmadığı, fakat ütopik tavırlı niteliksel ve niceliksel bir atılımın da söz konusu olması olgusundan yola çıkarak bu etkinliği önemli ölçüde şiddetlendirir. Günümüzde bizim pratiklerimiz kadar –ender bulunan sosyo-analitik müdahaleler (on iki yılda, yirmi, otuz kadar) ya da bizim çağımızın profesyonel ya da gündelik pratikleri– kolaylıkla yitip gitmeyen pratiklerden yola çıkarak, somut olarak, açıkça saptarsak, olaylar yine de nispeten basittir. Burada, "kurumcular"ın çeşitli yayınlarına göndermede bulunuyorum.

7. 1968 dönemini kapanmış olarak kabul etmemizin nedeni –bu bir kapanış zili ya da gün batımında bir müzede işitilen "kapanıyor, kapanıyor!" buyurgan çığlıklar anlamına gelmese de–, mevcut evrenin kendine özgülüğünü iyice belirtmek içindir; bu evre henüz başlamıştır ve kurumsal analizin, kendi kılgısal sınırlarının ve kurumsal olarak yerinde saydığının bilincine vardığı bu evrede görülür.

68'in ve takip eden yılların analizlerine ve perspektiflerine öncülük eden düşçül kolaylık, yerinde ve zamanında değildir: Devlet, çelişkileriyle birlikte, dünya çapındaki oyunlara ve kozlara dahil olmasına yol açan ekonomik krizleriyle, seçim panayırlarıyla ve sol ile sağ arasında örgütlediği bitmek bilmeyen maçla birlikte, kurumkarşıtı mücadelelerin olduğu kadar dışardan gelen bunalımların da ortaya çıkardığı zayıflıkları sayesinde güçlenmeyi öğreniyor. Önceki dönemlerin modernizmi aşılmış, kolaylıkla entegre edilmiştir: Sağcı bir cumhurbaşkanının gerici çoğunluğu solun ortak programının utangaççа ileri sürdüğü bazı önlemleri oylayıp kabul eder ve gerektiğinde solu kendi soluna döndürmeyi bilir (bu güç bir şey değildir, kabul!). Daha çok baskıyla dolu bir düzenekle birleşen, gi-

derek rafine bir ödünleme süreci sayesinde, özellikle de, 1958'den bu yana sağın sürdürdüğü politika oyununun kuralı içine solun seçimlerdeki ağırlığının getirdiği güvence sayesinde (özellikle mevcut düzenden önemli kopmalar yoktur!), hegemonik toplumsal biçim olan devlet, ideolojik olarak sağlamlaşırken, aynı anda da, kurumsal dokunun, 68'de belli belirsiz sezilen yırtıkları taze çimentolarla kapatılır.

Sosyo-analiz açısından bu durum, bir yandan, siparişlerin durgunluğuyla ve bu siparişlerin her zaman aynı sektörlerden --eğitim, toplumsal çalışma, kesintisiz eğitim, kiliselerin belli belirsiz sınırları...– gelmesinde ifade bulur. Genel olarak kurumsal analiz açısından, pedagoji, terapi gibi geçmişte yeniliğe açık sektörlerdeki pratiklerin gerilediği ya da azaldığı saptanır. Kurumsal psikoterapi gibi, kurumsal pedagoji de, kimi zaman, meslek içi eğitim stajına yarayan düşünsel merak konularıdır: Kopma potansiyellerini ender olarak korumaktadırlar. Kurumun boşaltılmasına kadar varan anti-psikiyatri deneyimleri (Laing, Basaglia, vs.), eleştirilmeye ya da yok edilmeye çalışılan şey için yararlı olmayan bir şeyler yapma olasılığını tartışma konusu eden anti-pedagoji deneyimleri gibi, bu yöntemleri tamamen doğal bir şekilde aşarlar.

Bunlar karanlık perspektifler mi? Fakat, öncelikle, çok kısa vadeli ve çok uzun vadeli olanlar dışındaki politik perspektifleri, başka nasıl ve hangi bilgi adına çizebiliriz?

Devrimci Komünist Birlik'in Troçkist militanlarının yakın dönemde önerdiği persektiflerden bir örnek verelim: *La Cinquième République à bout de souffle (Beşinci Cumhuriyet Son Nefesini Verirken)* [Galilée, 1977] adlı bir kitabın üç yazarı, "Fransa'daki mevcut krizi aydınlatmak istediler, kısa vadeli gelişmelerin, yakındaki seçimlerin, en fazla dikkat çeken fakat gerçek sınıflar mücadelesini yolundan saptıran seçim dönemlerinin gözlerini kamaştırmasına izin vermeden yolu bulmak gerektiğine inanıyorlardı. Elbette mevcut mücadeleler göz ardı edilmemektedir, fakat bunlar tamamen farklı bir bakış açısından, politik var olanın ve fiili durumun 'aşılması' bakış açısından ele alınmaktadır." Yazarlardan biri olan Jean-Marie Vincent şunları eklemektedir: 'Aşılma' sözcüğünün

ardında, kıyamet görüntülerinin, devrimci yenilenmenin aniden ve öngörülemeyen bir şekilde ortaya çıktığı düşünülmemeli. Yazarların göz önünde bulundurdukları şey, siyasal uygulayım ve kurumları sarsan ve böylece bugüne benzemeyen bir geleceğin yolunu açan yeni müdahale ve anlatım olanaklarının aşamalı olarak yaratılmasıdır."

Bu tutum, kurumlaşmış siyasetin eylemlerinin, âdetlerinin ve modellerinin ötesinde, kurumsal analize politik ilgi uyandırabilecek şeye vurgu yapar. Şimdi de, aşırı-sol kaynaklı, P.S.U.'ya ait bir başka analize bakalım. Goşistlerle sol partiler arasındaki politik birleşme noktası olan bu oluşumun, Ocak 1977'deki kongresi sırasında, yöneticilerden birisi olan Michel Mousel "güncel toplumun kural ve değerlerinin yadsınmasıyla, bu yadsımayı devrimci bir örgütlenme biçimi ve dolayısıyla siyasal bir proje içinde somutlaştırmanın güçlüğü arasındaki" çelişkiden söz eder. "Emekçiler, düşündüklerini kendileri adına dile getirme iddiasındaki örgütler tarafından kendi özlemlerinin altyazılı bir versiyonda sunulduğunu görmek istemiyorlar." Ve, birleşme noktası rolünü, daha sonra, şu şekilde ifade etmektedir: "Bir halk iktidarı kurmak, iki iradenin gerçeklemesini varsayar. Birincisi, bu iktidarın özerkliğine saygı göstermek, ikincisi ise halkın birliğini gerçekleştirmektir."

Her iki politik oluşumda şu anda baskın olan eğilimden kaynaklanan bu tavırlar, geleneksel politik yaşama, kurumlaşmış politikaya yönelik ılımlı, "sorumlu" bir eleştiride birleşirler. İki oluşumun içindeki daha goşist eğilimlerin eleştirileri daha şiddetlidir. Bir "halk birliği" olasılığından, yani, açıkçası, aşırı-solun projelerini ortak bir sol program içine dahil etmeye yönelik mevcut olanaklardan kuşku duymaya (P.S.U.'da) ya da böyle bir olanağı kesin olarak reddetmeye (L.C.R.'de) kadar varırlar. P.S.U. yöneticisinin söyleminde temsil krizine vurgu yapılmıştır, buna karşın L.C.R. temsilcisi "aşma"dan –tırnak içinde olması doğrudur– söz ederken, bu bunalımın aktif ve dinamik yanını vurgular.

1977 başında Fransız aşırı-sol militanlarının dile getirdiği perspektifler bunlardı. Az ya da çok seçim karşıtı olan bu perspektifle-

ri destekleyen mevcut güçlerin analizi, şu düzeltmenin yapılması kaydıyla kabul edilebilir: Kurumsal analizin sosyo-analitik eğilimi açısından, parti-karşıtı mücadele esastır, oysa ki aşırı-sol için böyle olamaz (çünkü, onlar yalnızca solcular ve sağcılar arasındaki "kötü" partilerle mücadele ederler), aşırı-sol, bürokratik ağırlıklarından nihayet kurtulmuş, toplumsal biçimdeki her türlü kurumsal içerimlerin ideal olarak üstünde duran bir örgütlenmenin inşasını hiç durmadan hayal eder: Karşımızda yine Hıristiyanların cenneti!

8. Devrimci bir örgütün gerekliliği üzerine bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaya burada girmek istemiyorum. Liberter akımlar ve aşırı sol yelpaze içinde bu örgütlenmenin doğasına ilişkin binlerce ayırtıyı da beraberinde getirir bu tartışma. Şunu belirtmeliyim ki, soldaki ve aşırı-soldaki mevcut örgütlenmeleri uzaktan yakından hatırlatan her türlü politik örgütlenme biçimine karşı bizim reddimiz, bir alternatif sunmayı varsayar. Bu alternatif, genelleşmiş kurumsal analizin müstakbel dönemlerini hatırlatarak özetlenemez: Bu çok safça bir dinginlik ve iyimserlik kanıtı sunmak olur. Bizim şu anda, pratiklerimizle, özel olarak da dağınık ve genellikle yarını olmayan sosyo-analizlerimizle, toplumsal çalışmanın ya da eğitimin önemli fakat sınırlı kesimlerinde sunduğumuz şeyler içinde de yer alamaz bu seçenek. Bizim müdahalelerimizin kolay kolay ölçülemeyen etkisi, bizim için ancak mit düzeyinde kendini gösterebilir, dolayısıyla bu etkiye kısmi bir inançla gülümseyebiliriz: Bizim müdahale ettiğimizi gören kurum ya da birliğin içinde derinlemesine bir değişim meydana geldiğinde, sözüm ona Machiavelli'ci bir havada sırıtarak birbirimize bakarız. Ve eski müşteriler gelip, müdahalemizin bir işe yaradığını kulağımıza fısıldadığında, ikiyüzlüce takındığımız mütevazı havada kurallara uygun bir yorum bulunur: "Bizim elimizde olmasa da, saptadığımız ve patlak vermesine kısmen yardımcı olduğumuz bunalım bu sonucu hissettiriyordu!" Bununla birlikte, birkaç günün sonunda terk ettiğimiz yerlere kurumsal analiz projesini taşıyacak bir grubu, müdahalelerimiz sırasında, yerleştirme gerekliliğine yönelik bir süredir yapılan vurgu, bizim politik kaygımıza işaret etmektedir: Tıpkı seyyar bir sirkin geçişi gibi, biz sırtımızı döner dönmez olayların normal akı-

şını aldığını görmeye giderek daha az katlanıyoruz. Meğer ki biz sorumlu değil miymişiz?

Sonuç olarak, eğer bir seçenek çıkarılacaksa, bunu, genel bir sosyo-analiz projesinden başka yerde görmüyorum.

Bazıları için belki de tuhaf görünümleri olan bu projenin önemi, "sistem"in kurumsal analize direniş biçimlerini ve kapasitesini test etmeye; mevcut düzeni sürdüren gerçek güçleri bilmek için bir araç bulmaya bizi mecbur etmesidir; oysa ki, dış müdahale yordamının koruyuculuğundaki, sipariş üzerine çalışan ve (gerektiğinde) ücretli, anlık analizörlerimiz, sürekli olarak yerinde sayma ve yıpranma riskini taşır. Özellikle, genel bir sosyo-analiz projesi, projenin olasılık koşulları üzerine bir değerlendirme sağlamaya elverişli bir başlangıç bile olsa, eğilimimizin –gerektirdiği ideolojik laf kalabalığı, klasik ya da hiç duyulmamış bir propagandayla birlikte– dağılım kipleri ve kapasite düzeyinin üstünde bir hıza geçmeye zorlar bizi.

Eğer yöntem sonuç üretmiyorsa, bir tür rezerv ve sığınak yaratma işi artık birkaç fanatiğin cline kalır: Genel bir Sosyo-Analiz Enstitüsü; buranın duvarları, Van Vogt'un *Les joueurs du Non-A*'da *(A-Olmayan'ın Oyuncuları)* hayal ettiği Genel Anlambilim Enstitüsü'nün duvarlarından farklı olarak kuşkusuz altın kaplı olmaz... Dahası bu enstitü, ya da tarafımızdan yaratılan herhangi bir başka biçim, pratiğimizde bir boşluğu doldurma avantajına sahip olacaktır: vakıf, yönetim, maddi bir tabanın sorumluluğu.

9. Pozitif ve negatif, kişisel ve kolektif, yazan kişinin ve parçası olduğu eğilimin ideolojik, toplumsal, maddi, değişik türdeki içerimleriyle ilgili olarak önceleyen her şey, ayna önündeki danslarına son veremeyen fikirlerin gökyüzüne yansımasının ve gerçekleşmesinin, uzun kuramsal gelişimlerin yerine –kuşkusuz avantajlı bir biçimde– geçer. Kurumsal analiz, buraya kadar söz konusu edilmiş, kabul gören ya da görmeyen, istenen ya da istenmeyen içerimlerin belirttiği olasılık koşullarında, devletin içinde doğar, gelişir, ortaya çıkar ve yerinde sayar.

Fransa'da, günümüzde, aşırı-sol stratejinin ve liberter projenin kabaca çizdiği perspektiflerle birlikte, kurumsal analiz geçici bir

varlık gösterir: İnsan bilimlerinin diğer müdahale yöntemleriyle kaynaşma ve karışma şeklindeki modernist eğim üzerinde akmaya kendini bırakırsa çok kolaylıkla düzen tarafından geri alınabilir; eğer militanca bir eğimi seçerse de sonu çok belirsiz olabilir, bu noktada, kendilerinin devrimci olduğunu söyleyen ya da öyle olmak isteyen örgütlerin resmi olarak onayladıkları müdahale yöntemlerinin güçlü rekabetiyle karşılaşır.

Fransa'da kurumlaşan politika oyununda hüküm sürer gözüken belirsizlik, gelecek yıllarda, kurumsal analize bir şans payı bırakmayı sağlar. Belki bu şans, yöntemin henüz bilinmeye başlandığı diğer ülkelerde daha büyüktür. Bu bakış açısından, İspanya örneği, hızlı bir politik değişime bağlı olarak, olası engellerin kaldırılması açısından anlamlıdır. Franco döneminde, İspanyol aydın çevreleri özellikle kurumsal pedagojinin ve kurumsal psikoterapinin modernist olasılıklarıyla ilgileniyordu: Metinler çevrilmişti, "uzmanlar" çağrılmıştı. Bu dönemin ardından, Franco-sonrasının başlangıcıyla ve 1939'da Franco'nun yıktığı Cumhuriyet döneminin devasa liberter gücü olan Ulusal Emek Konfederasyonu gibi sendikal-politik oluşumların uyanışıyla birlikte, genç anarşist militanları ilgilendiren şey, elçiştirel kuram olarak ve müdahale yöntemi olarak kurumsal analiz oldu. Bu gençlerden biri bana şöyle yazdı (Ocak 77 sonu): "İlginç, oluşum halinde ve üniversite dünyası karşısında çok geçerli psiko-sosyolojik ve sosyolojik bir seçenek oluşturabilecek bir hareket olduğu kanısındayım. (...) Yine bana öyle geliyor ki, tüm Analiz, İspanya'da uzun bir geleneğe sahip olan ve benim de dahil olduğum liberter ve anarşist hareketle bütünleştirilebilir. Anarko-sendikalizmin önemli çelişkileri olsa da, ben C.N.T.'ye dahilim."

Bu tür bir toplumsal ve politik hareketin olmadığı bir ülkede, kurumsal analizin, üniversitedeki yeni bir disiplin olarak az ya da çok sakin bir şekilde kurumsallaşabileceği açıktır. 1972 yılında, Brezilya'daki Belo Horizonte Üniversitesi'nin davetini reddetme nedenim kısmen buydu: Yeni bir disiplinin, özellikle bu disiplinin taşıyıcısı bir Georges Lapassade ise, taşıdığı altüst etme gücü ve aşma olasılıkları düşünüldüğünde, zorba generallerin ve albayların

ülkesinde, bir Fransız aydınının bu tür bir misyonunun neyin çalıştırılmasına yardım edeceği gayet iyi görülür (bkz. *Les chevaux du diable (Şeytanın Atları,* [Editions Universitaires, 1973]).

Brezilya için belki küstahça ileri sürdüğüm şeyin bir kanıtını, daha yakınımızda, Belçika'da gördük. Bu iki ülkenin politik rejimini aynı düzleme yerleştirmek söz konusu olmasa da, Belçika'da kurumsal analizin Üniversite'de oldukça kolaylıkla kurumlaştığı ve Fransa'da olduğundan çok daha az utanç verici bir sosyo-analitik eğitim verildiği görülür. Yine, Vincennes'de, üniversite "maket" projesi, başka deyişle lisans projesi olarak, "Kurumsal Analiz ve Sosyolojik Müdahale" gerçekleştirildi, oysa o dönemde ben, birinci dönem projesini ve bir D.E.A. projesini (ileri düzey araştırma diploması, üçüncü devre doktorasının ilk yılı), Paris VIII. Üniversitesi ve bakanlık reddetmişken, aynı tema üzerine yazdım...

10. Kurumsal analizin devletle ilgili belirlenimlerinin nesnel doğasını bir kez daha belirtmek amacıyla, sözlerimi noktalarken hatırlatmak istediğim şey, Vincenne grubunun üniversite kurumuyla sürdürdüğü ilişkilerdir.

U.V.'leri (programda yer alan dersler), üniversitenin genel işleyişini (bölüm kolektifleri, komisyonlar, bölümler arası ilişkiler, idare, üniversite konseyi, sendikal ve politik merciler, A.G., vs.), C.C.U.'ları (üniversite danışmanlık komitesi), üniversitelerdeki devlet sekreterliğini, diğer bakanlıkları sırayla gözden geçireceğim... Devletle memurluk ilişkisi, Vincenne grubunun önemli mesleki içerimi olarak kabul edildiğinden, kurumsal analiz ile devlet arasındaki ilişkiler pratikteki bu ölçüte tabi olmaktan kaçınamaz.

Kurumsal analiz içinde yer alan ya da yer almış eğitmen, bir U.V. sahibiyse -U.V.'nin başlığı ne olursa olsun–, kurumsal analizi öğretme olgusunun bizi içine soktuğu çelişkiyi aydınlatma açısından iki tür öğrenci tepkisi görülür. Bir yandan, bizim kuramımızdan haberdar olmayan ve bizim ne olduğumuza dair önceden bir fikri olmayan öğrenciler, bizim kesinlikle yönlendirici olmamız karşısında şaşırırlar, hatta şoke olurlar: Bu "kesinlikle"den anlaşılması gereken şey, bizim başkalarından daha az "yönlendirici" olduğumuz ya da yönlendirici olmama tekniklerini başkalarından daha iyi

bilmemiz değildir, bunun anlamı, yönlendirici olmamanın uygulama noktasının ilişkisel düzeyden çok, bilginin kendisiyle ilişki olduğudur. Bu da, bu bilgiye sakınımlı, aşamalı bir yaklaşımı, okul dersiyle A.G. ve sosyo-analitik oturum arasında gidip gelen oturumların havasıyla açıklanır (bkz. Nanterre'deki kurumsal analizle ilgili seminer analizinden yola çıkarak birkaç yıl önce ortaya çıkardığım grup-sınıfın üç düzeyi: çalışma grubu, eylem grubu, taban grubu, *Sociologue à plein temps (Tam Gün Sosyolog,* [L'Epi, 1976]). Dolayısıyla, yeni başlayan ya da durumdan haberdar olmayan öğrenci, kendisine hiçbir şey öğretilmediği izlenimine kapılır ve bu salınımlı eğitimden hızla soğur. Fakat, diğer yandan, bizim kitaplarımızı okumuş olan ve kurumsal analiz hakkında yüksek bir fikre sahip olan, daha ileri düzeydeki öğrenci ise, hem bu eğitimin sadeliği hem de yeni başlayanların bulanık tepkileri karşısında hayal kırıklığına uğrar: Kavramları derinleştirmek gerektiğini, daha sık kuram yapmak gerektiğini düşünür ve arkası gelmeyen sözlerin bu bulanık yüzeyinde zaman kaybettiğine inanır. Eğitmen, bu sözler arasında, kimi zaman bir istiridye avlar, bunu yapmak için Melanezyalı bir inci avcısından biraz daha az enerji harcar.

Aktarım ve kontrolle ilgili tüm eğitbilimsel teknikleri kullanarak kurumsal analizi öğretmek, bizim projemizi üniversite kurumunun, dolayısıyla devletin kabul ettiği bilgilerin mezarlığına gömmek olur. Fakat, diğer yandan, eğitmen statüsü öğretme zorunluluğunu ya da istencini herhangi bir tarzda içeren, resmi olarak az çok onaylanmış bir metayı satmak durumundaki insanlar için, üniversitede bundan söz etmeyi tamamen reddetmek hayal edilemez bir şeydir. Acımasız ikilem! Sol, üniversite düzenine katılmayı reddederek, devletin, sermayenin, sağın, vs. ekmeğine yağ sürüldüğünü ileri sürdükçe, bu ikilem daha da acımasızlaşır!

Katılım, Mayıs 68'den miras alınan zemzemlik sözcüklerden biridir. Yine de, Vincennes'da görülen en dizginsiz katılımcılık karşıtlığı, en katılımcı üniversitelerde olduğundan daha güçlü bir katılımcılık oranıyla birlikte görülür daima. U.E.R. konseyleri ve üniversite konseyleri gibi resmi organlara katılım korkunç bir kalleşlik olarak kabul edilse de, Vincenne'deki kurumsal analiz grubu,

bölümlerin yönetim ekiplerine katılır. Gayri resmi kolektifler tüm eğitmenleri, idari personeli bir araya getirir, arzulayan öğrenciler de buralara katılır. Seçilmiş konseylerde, yukarda belirtilen üç kategori için seçim düzeneğine katılmış olan temsilciler bir araya gelirler. Üniversite danışma kurullarının yanında, komisyon denen gayri resmi merciler de bölüm ekiplerine denk bir rol oynar: Bölümler arası düzenleme ve başkanlıkla ilişkiyi üstlenirler. Burada ve özellikle eğitim komisyonunda, kurumcular işbirliklerini sunarlar. Genel olarak, coşkusuzca da olsa, A.G.'ler için de durum aynıdır.

Bunlardan, gerekli sıfatlara sahip olan bazıları tez jürilerine katılır, master, doktora tezlerini yönetir, kurumsalcı olmayan meslektaşları gibi (elbette, içlerinden bazılarının bu ortaçağ uğraşlarına büyük bir saygı göstermemek gibi bir ünü vardır: Ama bu durum, meslektaşları kadar zamanlarını bu tür faaliyetlere ayırmalarını engellemez). Katılım ve işbirliğinin diğer örneği: Daha yukarda söylediğim gibi, projeler, yeni diplomalar, kurumsalcılar grubu tarafından bireysel olarak ya da kolektif olarak gözden geçirilmiştir, hâlâ da gözden geçirilmektedir. Kurumsal analizin yapı çözücü projesi ile pozitif gerçekliği arasındaki çelişki bir kez daha açıkça ortadadır.

Üst mercilerle, bakanlık mercileriyle ilişkiler, üniversite içindeki ilişkiler kadar iyi değildir her zaman. İçimizden çoğu, yetenek ölçeğinde kayıta karar veren eşyetkili organ olan C.C.U. tarafından uzaklaştırılmıştır. C.C.U.'ya göre, toplumsal bilimlerin diğer bazı eğilimleri yanında, kurumsal analizin ciddiyeti yoktur. Bu noktada da, ikili oyun oynamadan, tersinin kabul edilmesi için mücadele edebilir miyiz?

Üniversitelerdeki Devlet Sekreterliği (S.E.U.), bir üniversite bölümünün yönetimini, Poitiers'deki sosyoloji bölümünün yönetimini ele geçirdiğimizde doğrudan müdahale fırsatı buldu. Geçerlilik prosedürleriyle ilgili ulusal mevzuatın ihlal edildiğini bahane eden devlet sekreteri, üniversite konseyinin ve milli eğitim müdürünün şikâyeti üzerine, beni bir yıl boyunca görevden aldı: Poitiers'deki ve ulusal düzeydeki disiplin kurullarınca sorgulandım, so-

nunda Vincennes'da başka bir göreve alındım. Milli eğitim müdürü ve rektörün müdahaleleri idari mahkeme tarafından yasadışı olarak değerlendirilmişti, fakat çok geç: Sosyoloji bölümü çoktan feshedilmişti (bkz. "La bataille de Poitiers", *Temps modernes,* Aralık 1974).

C.O.R.D.E.S. ya da D.A.T.A.R.'ın araştırma sözleşmeleriyle çalışmadığımızda, bizim militan çekirdeğimizin başka bakanlıklarla pek ilişkisi olmuyordu. Fakat, donanım bakanlığıyla ilişkilerimiz olmasa da, gençlik sekreterliğiyle ilişki vardır; çünkü aramızdan bazıları O.F.A.J. (Fransız-Alman Gençlik Bürosu) için çalışmakta, Fransa ve Almanya'da stajlar düzenlemektedir.

Birkaç yıldan beri Vincenne'de açılmış bulunan kurumsal analiz çekirdeğinin uygulaması, kısaca bu şekildedir.

Devlet içinde kurumsal analiz, Vincenne'deki bu cılız güç, ilave olarak, Fransa'da ve yurtdışında bulunan on yirmi kadar kişidir; dolayısıyla sorun ister istemez yalnızca Vincenne'lilerin sorunu değildir.

Bir sonuç çıkarmak gerekir mi? Niçin? Kimin için? Politik olarak yeni bir durum, kurumsal analizin olasılık koşulları sorununa analizör olarak hizmet etmedikçe, bu koşullar büyük ölçüde düşsel olarak kalacaktır. Çünkü, devletin az çok elverişli (pöh!) ya da elverişsiz (ne âlâ!) bir dizi nesnel belirlenimler aracılığıyla izin verdiği ya da yasakladığı şey, kurumsal analizin politik doğuşundaki izlerde zaten kazılıdır: Devlet var oldukça (yalnızca "Vincenne'li nüfuzlu aydınlar" için sağmal inek olarak var olması yetmez), kurumsal analiz, yirminci yüzyılda, devletin doğuşunun alt-ürünü şeklindeki doğasını reddetmekte güçlük çekecektir. Üzülelim ya da sevinelim; bu saptama, en azından, projemizin muhtemel varlık koşulu için nereden yola çıkmak gerektiğini bize söylemektedir.

VII

Toplumsal göstergelerden toplumsal analizörlere

60'lı yıllardan beri, ekonomistler ve politikacılar iktidar söylemi için sözüm ona bilimsel bir temel buldular: *Toplumsal göstergeler*, ya da çoğu sorunu içeren rakamlara dayalı bilgiler, ya da yaşamın her yönüne yayılmış istatistiki işlemler.

Her yeni kazanım gibi, bu kavramın da kuramsal doğuşunu toplumsal doğuşunun sıkı sıkıya belirlediği görüldü: Söz konusu durumda, bu, 1929 büyük krizi oldu. Günümüzün Amerikalı uzmanları, göstergelerin düzenli kullanımını Roosevelt'in iktidara gelişine, dolayısıyla *New Deal* –"yeni pazarlık"– adı altında bilinen yeni ekonomik-politik çizgiye bağlıyorlar. Roosevelt'le birlikte, Birlik'in durumu üzerine Mesajlar'da rakamlara dayalı bilgi giderek artmaktadır. Bu göstergeler yalnızca ekonomiyle değil, toplumsal

sorunlarla da ilgilidir.

Fransa'da, toplumsal göstergeler yönteminin planlamacıların kuramsal ıvır zıvırını zenginleştirmesi için modernist sağın iktidara gelmesini beklemek gerekti. İma edilen dönem, Pompidou'nun başkanlığının ilk dönemi olan, Chaban-Delmas'ın bakanlık dönemidir.

Planlama üzerine düşünceler ve plancı ideolojinin yayılması modernistlerin iktidara gelmesinden birkaç yıl önce kesin bir ilerleme gösterdi. Bazı kişisel düşünceler ya da güvenilir bir imzanın düşüncelerini yansıtan yapıtların yanı sıra –Louis Armand'ın *Plaidoyer pour l'avenir*'i, *(Geleceğin Savunucusu),* Pierre Mendès-France'ın (IV. Cumhuriyet döneminde iktidardan hemen uzaklaştırılan solcu modernist) *La Républiqe moderne*'i *(Modern Cumhuriyet),* Pierre Massé'nin *Le Plan ou l'anti-hasard*'ı *(Plan ya da Tesadüf Karşıtlığı)* –planlamacıların beşinci senfonisinin ilk notalarını çınlatan, V. Plan'ın hazırlayıcılarının kolektif eseri *Réflexions pour 1985 (1985 İçin Düşünceler)* yayımlanmıştır.

1964 yılında kamuoyuna duyurulan bu düşünceler, 1962 yılında, Cezayir Savaşı'nın bitiminde, kendilerine "grup 1985" diyen bir ekibin başlattığı bir çalışmanın meyvesidir.

1985 İçin Düşünceler'in eki, yirmi yıllık bir süreye yayılmış, geleceğe dönük bir dizi tablo içermektedir. I.N.S.E.E.* istatistiklerinden (Aralık 1962) yola çıkan bu genellemeler, planlamacıların sevdiği birkaç büyük başlık içermektedir: üretkenlik, büyüme, ailelerin tüketimi, uzmanlık düzeyi, araba park yerlerinin gelişimi, inşa edilecek konutlar ve bir işi olan çalışan nüfusun gelişimi. 1964-1985 arası dönemle ilgili öngörüler büyüme metafiziğine bağlı olarak hayal edilmiştir. Planlamacılar, tarih, toplumsal güç ve biçimlerin dünya ölçeğindeki evrimindeki çelişkiler gibi bazı ayrıntıları unutmaktadır. Örneğin, aslında enflasyon, işsizlik dalgası anlamına gelen, aynı zamanda, petrol üretip bunu en güçlü kapitalist ülkelere satan ülkeler tarafından petrol fiyatlarının yükseltilmesine yol açan, ancak gelecek konusunda uzman olanların öngörme-

* *Institut national de la statistique et des études économiques* ("İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Ulusal Enstitüsü") (ç.n.)

diği şu fantastik olay, büyülü şaşırtmaca! Toplumsal göstergeler kuramının yerine bir başka kuramın geçmesinin gerekliliğinin, özellikle, planlamacıların ve genel olarak uzmanların analiz ve öngörü konusundaki bu tür unutkanlıklarından kaynaklandığı görülecektir.

1967 sonu - 1968 başında, Plan ekiplerinde "toplumsal"ı düşünmekle görevli Jacques Delors, Ulusal İdarecilik Okulu'nda toplumsal göstergeler kuramını yaymaktadır. Aynı dönemde, Nanterre'de ve başka bazı yerlerde, Mayıs-Haziran 68'de genelleşen kurumsal analiz kuramına varacak olan toplumsal analizörler çalışması başlar. Delors'un kariyerinin de gösterdiği gibi, bu iki girişim birbirlerinden kopuk değildir. 68'in açtığı çatlak iktidar tarafından hızla doldurulmuş olsa da, mayıs-haziran olaylarının üzerinden bir yıl geçmemiştir ki, iktidar sallantıya girer. 1969 yılında, bölgesel yönetim üzerine referandum –General De Gaulle bunun plebisit karakterini gizlemez– olumsuz sonuç verir. De Gaulle gider, Pompidou gelir, yanında da başbakanlık koltuğunda Chaban-Delmas vardır. Jacques Delors'un dönemi başlamıştır.

Delors, başbakanın danışmanı sıfatıyla, patronunun kullanımı için, (kitabı 1970'te çıkan) modernist toplumbilimci Michel Crozier'nin pek sevdiği "bloke edilmiş toplum" temalarını elekten geçirecek ve göstergeler kuramını politik hesaplamaya dahil edecektir. I.N.S.E.E., Sayıştay, Ulusal Saymanlık, politika sanatının ana tanrıçaları olarak tahta kurulmuştur. Parlak bakanlık, zeki sağcı reformizm: Tutucular sonunda kendi sınanmış yöntemlerine yönelik bu meydan okumaya katlanamayacaklardır ve yeni cumhurbaşkanı, parlamenter çoğunluğun güveninden destek alan Chaban-Delmas'ı sert bir şekilde görevinden uzaklaştıracaktır.

Birkaç yıl sonra Jacques Delors sağcı reformizmden solcu reformizme geçer. Eski solcu meslektaşı Rocard'la hemen hemen aynı zamanda sosyalist partiye girer, göstergeleri çantasının dibine gizlice yerleştirilmiştir. Chaban'cı modernizm, De Gaulle'cülüğün açık bir biçimde en az kötü biçimiydi. Fakat, doğal olarak, sosyalizmin de en kötüsüydü. Zavallı Delors! Zavallı Rocard! Zavallı Attali! Bu dünyanın büyük kuvvetlerinin danışmanı mertebesine yük-

selmiş zavallı ekonomistler, tabii eğer kendileri politik idare mevkiine davet edilmemişlerse: Turgot'dan Salazar'a ve Milton Friedmann'dan Raymond Barre'a, liste, aydın yaşamlarının sakinliğinden çekilip alınan bu politika ya da ekonomi bilimi uzmanlarıyla uzayıp gidiyor. Bilimin, kendini geçerli kılmak için İktidar'a devrettiği şey, aslında "göstergeler"dir (bilginin etkeni anlamında).

Delors, 1971 yılında, *Les indicateurs sociaux (Toplumsal Göstergeler)* [Ed. Futuribles] ile birlikte, sağlam materyallere dayanmaktan çok, "Eureka!" diyen bir profesör Nimbus'un iyimser esiniyle desteklenen bir tez sunar. Burada göstergeler kuramının kısa ve özlü de olsa açık bir sunumu bulunur.

Aslında, bu kavram, gerek sosyolojide olsun gerekse ekonomide, toplumsal bilimlerde uzun süreden beri mevcuttur. Fakat, bu kuramın politika alanındaki kullanımı genelleştirilerek hemen yeni bir kurama, mali olarak saptanabilir toplumsal değişimler kuramına dahil edilir: "Topluluğun ya da bireylerin, tüm sonuçlarını hesaplamadan alınan kararlarındaki aleni, çoğu zaman da zımni tercihlerini aydınlığa kavuşturmak (...) söz konusudur." Bir ulusun durumunu nicelikselleştirilmiş verilerle ifade etmek; amaç budur. Ya da, toplumsal göstergelerin Amerikalı kuramcısı William Gorham'ın dediği gibi, "sosyo-ekonomik sorunların yoğunluğuna ve bu sorunların ele alınmasında gerçekleştirilen ilerlemenin kapsamına dair akla yatkın göstergeler –bunlar yaklaşık bile olsa– sağlamak." (Gorham, 1967, aktaran Delors).

Sorun, oldukça fazla sayıda izlek içeren çok sayıda gösterge için rakamlara dayalı veriler bulmaktır. Delors'un saptadığı yirmi bir izlek arasında, ortalama yaşam süresini, marjinaller karşısındaki tavrı, zamanın kullanımını sayabiliriz... "Bu seçilmiş izleklerin, gelişmenin erekliliklerini ifade edebileceği umulabilir, çünkü bu araştırmanın temel hedefi budur. Göstergeler, bu hedeflere uygun hedefleri ve araçları ifade etmişlerdi." Fakat böyle bir yaklaşım henüz vakitsizdir. Çünkü ereklilikler sorununu rakamlara aktarmak güçtür. Yine de Delors, "sonuç göstergesi" ile "araç göstergesi" arasında ayrım yaparak, "hedeflerin ve araçların yakın işbirliğine dayanması gereken planların oluşturulması"nda toplumsal gösterge-

lerin olası kullanımını düşünmektedir.

Çeşitli izleklere ayrılmış kısa kısa bölümlerin sonunda, göstergelerin çoğunun nicelendirilmesi son derece üstünkörü kalır. Göstergeler pek az şey ifade eder, hatta hiçbir şey ifade etmez. Örneğin, "Kırsal uzamın örgütlenmesi" izleği altındaki 13 No'lu gösterge olan "suların kirlilik göstergesi", "olguların karmaşıklığı" nedeniyle ancak proje olarak vardır...

Kısacası, –ve gerçekleştirilen ilerlemelerin, göstergelerin tüm bu son yılların planlamasında gerçek bir kullanıma izin vermesi kaydıyla (bunu doğrulamak gerekecektir)– Delors'a göre, toplumbilimcilerin olduğu kadar "karar merkezleri"nin de hayal ettikleri "toplumsal değişimin açıklamalı kuramı", nicelendirmenin bu iradeciliğinden çıkmaya hazır değildir.

Nicelendirme doğrudan doğruya işin içinde değildir, yalnızca göstergelere susamış planlamacılar tarafından özerkleştirildiği ölçüde işin içindedir. Niceliksel olanı niteliksel olanın karşısına koymak, kısır bir uygulamadır, çünkü niceliksel leştiriciler, sayısallaştırılabilir gereci, "ereklilikler"i örgütleyen şeyin, sonuçta niteliksel alan olduğunu er ya da geç kabul ederler ve nitelikselin fanatikleri, kendi hayatta kalma imkânlarını bile gündelik olarak ölçmek zorunda kalırlar. Global proje, tüm ve tümlükçü bir hesap tutkusu, kurumsal politikaların alışılmış yöntemlerini güçlendiren ve hatta sonuçta, bunların yerine geçen şey olarak kabul edilirse, bu durumda, tartışma konusu edilmesi gereken şey, bu kurumlaşmış politikanın beklentileri, ereklilikleri ve hatta düzeneğidir.

Mutlak planlamacılık, bilindiği gibi, tam savaş ekonomisi tarafından, bu ekonomi için yaratılmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca Fransa'da Monnet'nin ve Almanya'da Rathenau'nun alçakgönüllü planlamalarından başlayarak, Sovyet *Gosplan*'ın Attila tarzı şiddetinden, *New Deal*'in iç parçalayıcı revizyonlarından, ilk Fransız planlamacılarının öngörü düşlerine ve Nazi Almanyası'nda Speer'in devasa pratik çalışmalarına, oradan da günümüzün plancılık dinine kadar (Cezayir Savaşı'nın büyük beklentisi yeni kaybolmuşken, plancılık, De Gaulle tarafından "yakıcı bir zorunluluk" olarak ilan edilmiştir), rekabet içindeki üretim aygıtları silahların

tahrip gücünü artırdıkça planlama zorunluluğu kendini daha da yakıcı bir şekilde hissettirmektedir. 1929'dan bu yana kriz, barış döneminde aciliyet ideolojisini, rakamlara dayalı küçük kıyameti sürdürmeyi sağlar. M.I.T. yayınları bunun birer örneğidir. Bunalım ile savaş arasındaki ilişkiler, ister gerçeklikte olsun ister hayalde, giderek işlevselleşir. Karşılıklı olarak birbirlerini güçlendiren gerçek bunalım ile olası savaş (ya da gerçek savaş ile olası kriz), planlamacı kurama ilgi gösteren iki peridir. Dolayısıyla, planlamacı akılcılığın projesini en yüksek düzeyde belirleyen şey, bu düzeneğin benimsenmesidir. Sermayenin gezegen çapındaki oyununu yalnızca sermayenin imhası bozabilir.

Kurumsal politikanın direncini doğrulayan, "devlet" biçimini ve bu yüksek biçimler arasındaki ilişkileri yöneten, giderek acımasızlaşan mücadeleyi kutsayan temel öğeler, dünya çapındaki rekabet, dünya çapındaki istikrarsızlıktır. Bu biçimler içinde, insanlığın son derece eşitsiz yaklaşık yüz kırk parçası maddileşmektedir. Devletler arasındaki ilişkileri nitelendiren sonsuz küçümseme (metanın gerektirdiği küçümseyici-fiyat), her devlet biçimi içinde devletin değerlendirilmesini kesin olarak yalanlar. Bu durum, tarihsel olarak devletin çökmesine ve kökünün kazınmasına götüren çelişkilerin gelişimi hakkında bir fikir verir. Bu aynı süreç, merkez –karar merkezi, BM tarafından devlet olarak kabul edilmiş tüm insanlık parçaları içinde kurumlaşan politika için iktidar merkezi– fikrini de zorunlu olarak etkiler. Oysa, plan fikri, –toplumsal göstergelerin peygamberi tarafından üstünkörü ve neredeyse baştan savma biçimde hatırlatıldığı gibi– "karar merkezi" fikrinden ayrılmaz ve mevcut sistem içinde yalnızca devlete özgü askeri aygıtın güçlendirilmesi değil, ekonomik liberalizmin "anarşi"sine karşı mücadele de bu fikre gerek duyar.

Kurumsal politikaya karşı mücadele, merkez kavramına ve her türlü merkeziliğe karşı mücadeleden geçer. Planlamacılık, merkezilik dininin geçirdiği son değişikliktir. Faşizm, Nazizm, Stalinizm ve modern egemenliğin diğer biçimleri, bunun litürjik (tarihsel, kültürel) çeşitlemeleridir. Kurumsal politikanın temsil üretimi karşısında –politikanın toplumsal alanı eğmesi karşısında– temel anla-

mı olan çeşitlemelerdir bunlar.

Merkezilik, herhangi bir toprak ölçeği için kaçınılmaz olan düzenlemedeki işlevsel yanların ardına gizlenmiş egemenlik yeridir. Merkezilik bu rolü, ancak temsil denen en yüksek değeri üreterek yerine getirebilir: Merkez, tüm iktidarı kendisine devreden yokluk durumunda var olur. Bu vekillik ne kadar genişse, merkez de çevre içinde o ölçüde mevcut olur.

İktidar, temsildir, tiyatrodur, simülakrdır ve ancak televizyonlarının karşısında, seçim günü ve her gün, her gece, kendi bilinçaltı-devletlerinde, eyleme "katılan" seyircilerle yaşar. Psikanaliz bilinçaltı devletleri ayrıcalıklı bir yere koyuyorsa eğer, politik bilim devasa gelişmeler kaydedebilir! Çünkü devlet, bilinçaltıdır, daha doğrusu, bilinçaltı, devlettir – devlet kurumu ve bölünmezlik paranoyası karşısında tam "direniş" gösteren Habsbourglar karşısında halkların tam anlamıyla "aktarım çözülüşü" gösterdiği düşsel Avusturya-Macaristan imparatorluğu.

Temsil, değer yasasının ideal alanı olduğundan (herhangi bir şey bir *n* değerini "temsil eder"), Totaliter Hesaplama sisteminin ortadan kaldırdığı tüm niteliksel temsilde yoğunlaşır. Fakat bu, niceliksel tarafından kemirilmiş bir nitelikseldir. Değer gibi, temsiliyet de bir orandır, sayısal bir göstergedir. Her şey az ya da çok temsili olabilir; bu durum, istifalarını sunan ya da iktidar vekilliği ve vekâlet adına vampirleştirilen namevcutların sayısına bağlıdır. Kamuoyu yoklamaları, seçilmiş ya da atanmış temsili organlarda yarattıkları rekabet yoluyla, temsilin katışıksız niteliğinin ardında niceliksel olanın hükümranlığını belirtirler. Politik söyleme kadar varmaz bu; bu söylem, profesyonellerde görülen din adamı tavrıyla ya da askerce bir vurguyla, dolayısıyla, ordunun ve kilisenin büyük kurumsal modellerine yönelik örtük referansı yoluyla, politikaya özgü bir nitelik yokluğunu ortaya çıkaramaz: Politika ödünç bir niteliğe ihtiyaç duyar, çünkü temsil kavramının içeriği, sürekli olarak, iktidarın gerçek kaynakları olan katışıksız niceliğe doğru, seçim muhasebelerine ya da "büyük taburlar"a doğru kaçmaktadır.

Para denen "genel eşdeğer" sayesinde metayı yöneten denklik ilkesi, temsili de yönetir. Aşırı esneklik, politika profesyonelleri ya

da uzmanları tarafından kullanılan ideolojinin çevrimselliği, politikanın, kendi alanı, beklentileri ve kuralları olan –sonuçta, oyundışı, kendine yeni beklentileri katma gücü, ihlalleri olan– bir düzenek olarak kurumlaşmasını sağlar.

Kurumlaşmış politikanın bu üç tuhaf yansısını, planlamacılığa da kolaylıkla uygulayamaz mıyız? Uzun süre politika düzeneğinin dışında kalmış, biraz fazla rasyonalist üstün zekâların işi olan; geleneksel politikanın saptadığı şeyle, yani devletin korunması ya da fethiyle –Plan'ı devletüstü süper-kurum yapmak isteyen Lenin'in paradoksu da buradan kaynaklanır– rekabet halinde bir koz öneren plan. Fakat, bu çatışmadan güçlenmiş olarak çıkan elbette devlettir, çünkü planlamacı düşünceyi sipariş eden tümüyle devlettir; aynı şekilde, bu düşüncenin ihlalleri de, tıpkı ekolojik akımın yakın dönemdeki mini ihlalleri gibi, oyunun kurallarının değer kazanmasına hizmet eder. Tutucu ya da modernist, liberal ya da planlamacı, kurumlaşmış politika öncelikle, kutsal bir biçimin, devletin litürjisidir.

Toplumsal göstergeler yöntemi, artık, sağın olduğu kadar solun da politik söylemini işgal etmektedir. Muhalefet liderleri, çoğunluk liderleriyle rekabetlerinde, programlarını destekleyen sayısal verilerle yarışırlar. Yumuşak başlı rakamlar, rekabetçi ideolojilerin çizmelerini parlatırlar ve zafer, rakibini, programının ya da geçmiş faaliyetinin herhangi bir bölümünün ciddi göstergelere dayanmadığını itiraf a zorlayarak, Zorro gibi, rakibinden daha hızlı davrananındır. Komünist Parti bile, Ortak Program'ın muhtemel uygulama bedelini içeren verileri yaylım ateş halinde yayımlayarak, genel politik muharebeye ve sol birlik içinde iç rekabete müdahale etti. Potansiyel olarak en zengin ideolojik tabana sahip bu parti, *Kapital*'in birinci kitabını Jules Verne'in bir romanı kadar şiirsel bir anlatı olarak kabul eden genç, küçük teknokratların zaferi için, büyükbaba Karl'ın koca çenesini sevimli bir biçimde kapatmanın yolunu bulmuş!

Yine de, göstergeler kuramına içerden yöneltilen eleştiriler de eksik değildir. Biderman, Gross gibi Amerikalı kuramcılar çok sayıda teknik (siz "politik" diye tercüme edin; bilim adamlarında yaygın görülen bir dil sürçmesidir bu) engel çıkarıyorlar. Bu engel-

ler, göstergelerin hazırlanmasında rahatsızlık yaratıyor. Engellerin adları var: "uygunsuzluk", "kesinlikten yoksunluk", "gösterge çatışması", "veri noksanlığı", "istatistiki model uyuşmazlığı" ve "değerler üzerinde konsensüs yokluğu" Bu son iki engel en ciddileridir. Bunlar, sosyolojik kavramların cılız birliğine bağlıdır. Fakat bu açıklama da açıklanmak zorunda değil midir? Sosyolojinin, dünyayı yönetmedeki yetersizliği, Boudon'vari iyimser sosyologların ileri sürdüğü gibi, basit bir gençlik hastalığı mıdır? (bkz. *La crise de la sociologie (Sosyolojinin Krizi*, [Droz, 1971])

İstitastiki modellerin uyuşmazlığı ve verilerle oynayanların öne sürdükleri değerler üzerinde uzlaşım yokluğu, toplumsal olguların farklı değerlendirilmesinde ve kavramsal işleyiş farklılıklarında kendini gösterir. Göstergelerin hazırlanmasında ortaya çıkan bu farklılıklara kullanımdaki ve yorumlamadaki engeller eklenir. Biderman, en bilinen göstergelerin, kendilerine özgü bir yaşam edindiklerini ve başlangıçta sahip olmadıkları bir anlamla, gündelik kullanım içinde şişme eğilimi gösterdiklerini belirtir. Örnekler: suç işleme oranı, uyuşturucu kullanımı... Gross'a gelince, bilgide bir tür "Gresham yasası"nın varlığından üzüntü duyar: Kötü bilgi iyisini kovma eğilimindedir, niceliksel olan niteliksel olanı kovmaktadır –bu, çok gerici bir filozof olan René Guénon'un, "zamanın işareti", yani dünyanın sonunun habercisi olarak "niceliğin hâkimiyeti"ne karşı beddualarını hatırlatmıyor değildir.

İçerden eleştirilerin tümü, "merkezi sorun" olan verilerin enflasyonu ile bunları düzene koyacak perspektiflerin orantısal olarak büyüyen eksikliği arasındaki paradokstan oluşan dış eleştirilerle birleşir. Bu devasa engele "hem sosyologlar, hem de toplumumuzun kendi potansiyellerini eksiksiz gerçekleştirmesi için çabalayanlar toslar" (Delors, s. 368).

Planlamacılığın daha genel bağlamı içinde, toplumsal göstergeler kuramının, kurumsal politikanın kurallarına (devlet biçimi, merkezilik, tüm temsillerimizin eğimi, denklik ilkesi) neredeyse dini bir katılım anlamına geldiğini gösterdiğimde, Jacques Delors'un göndermede bulunduğu kuramcıların en bilinçlilerinin eleştirilerine dışardan katılmış oluyorum. Kurumsal analizin imkân tanıdığı eleş-

tiriye bağlı olarak, gösterge ile analizör arasındaki seçeneği belirtmenin artık tam zamanı.

Analizörler kuramının da bütünlenmemiş bir kuram olduğunu belirtmeye gerek var mı? Analizör kavramının pratikte geçerlilik bulduğu her seferde, analizörlere ilişkin genel kuram, "analizörden yoksun" bir alana takıldığında göstereceği ilerlemeden daha az ilerler, yani, aslında, bu kuram görmek istemediğimiz analizörleri bize göstermeyecek, bilmek istemediğimiz bir hakikatin varlığını gizleyecek kadar politik bakımdan etkisizleşmiştir.

Tüm kuramın üstünde yükseldiği postulat şudur: Her durumda, toplumsal analizör üretimi, bu durumun aktörler tarafından algılanmasının kaçınılmaz koşuludur.[1] Söz gelimi, bir alımda bulunmak için herhangi bir yerde hazır bulunursam –bu, yükümlü bir işçiyle müşteriler arasında asgari bir söz ya da hizmet alışverişini varsayan çok başka bir nedenle de olabilir–, söz konusu yerin gerçek, maddi ve toplumsal işleyişini asla algılamadan, işlem gerçekleşir gerçekleşmez kendimi hemen geri çekebilirim. Fakat, kuyrukta beklerken ya da işlem sırasında, hatta çekip giderken, müşterisi olduğum ye-

1. Aktörün doğası sorunu sonuçta metafizik bir sorun olan doğa, tanrı, mana, enerji, vs. biçimindeki aktör sorununa göndermede bulunur. Elbette, aktörün uzman (ya da bir grup uzman), deli, çocuk, erkek, kadın, sapkın, Beyaz, Zenci, Sarı ırktan biri, Kızılderili, melez, yaşlı, genç, memeli ya da memesiz hayvan, omurgalı ya da omurgasız hayvan olması, hatta fizikte tam da analizör denen (en yaygın ölçüm aletleri olan termometre, barometre, kirlilik analizörü, vs.den en karmaşıklarına kadar) aygıtlardan biri olması önemlidir. Eğer analizörler kuramına gönderme yapılıyorsa, "aktör"ün yalnızca bir bilgiyi emmeye ve geri vermeye elverişli bir organizma ("açınlayıcı") olmadığı açıktır, dahası, aktör müdahil bir öğedir, kendi üzerinde etkide bulunan durum üzerinde etkide bulunur (katalizör benzetmesiyle yetinmenin imkânsızlığı buradan kaynaklanır). Dolayısıyla, bu iki koşulu yerine getirmeyen ya da yerine getireceğini şu ana kadar hiçbir şeyin kanıtlamadığı, canlı ya da yapay her organı aktörlük rolünden dışlar.
"Aktörlük rolü" deyimi hakkında, tiyatro geleneğinde, özellikle Elizabeth'çi üretimde yaygın olan Aktör kişiliğinin, Brecht ve yandaşlarının temsile, doğalcı tiyatronun teşebbüslerinden çok üstün, analizör bir gereç –Brecht'te, oyun içinde mesafelenme, kulislere açıklık ve sahne perdesiyle birlikte fon perdesinin de kaldırılması, sonra yuvarlak tiyatro ya da salon tiyatrosu, hatta Artaud'nun parçalanan sahnesi, vs.; bunlar teatral yanılsamanın ölümünü az ya da çok analizör görevi gören çeşitli araçlarla sürdürürler– katmalarından çok önce, tiyatro kurumunun bir analizörü olarak işlev gördüğünü hatırlayalım. Teatral yanılsamanın bu ölümü, "komik yanılsama"nın (Corneille) yetersiz biçimde analizör ve kurum-karşıtı tüm araçlarıyla, yani, temsilin yeri olarak, imkânsız görülen eylemin yüceltilmesi olarak tiyatro kurumunun estetikleştirilmesiyle sürekli olarak tehir edilir.

rin kulislerinin beklenmedik bir yanını ortaya çıkaran, görünüşte anlamsız bir ayrıntıyı işittiğimde ya da gördüğümde, algım, şeyleşmiş ve yaşamdan yoksun olan kurumlaşmış şeyin "pratik olarak cansız" (Sartre'ın deyimini yeniden kullanırsak) yansızlığını aniden terk eder ve yapının gerçek toplumsal ilişkilerine nüfuz eder. Neredeyse zorla girerek yapılan bu nüfuz etme genelde olup biten hakkında oldukça bulanık bir fikir verir, fakat bu bakış, basit bir müşterinin gözünde önceden sorun oluşturmayan ve oluşturmaması gereken şeyin aniden bir analizör olması için yeterlidir.

Analizör bulma ya da kötü analizörü değil iyi analizörü bulma sorusu, kötü bir soru olsa da, gündelik kurumsal analizde sık sorulur ve dolayısıyla çok içerden bir sorudur, hatta sosyal-analize de dahildir. Bu tereddütlerin ve muğlaklıkların kökeninde, belki de, analizörlerin, doğal analizörler, imal edilmiş analizörler ve tarihsel analizörler olarak kestirme bir şekilde sınıflandırılmasındaki (demek ki kuramın kendisindeki) eksiklik vardır.

Her analizör, toplumsal bir analizördür: Neredeyse yalınlaştırmacı bu saptamadan çıkan sonuç, sosyo-analiz (düzenek) tarafından inşa edilen analizörün içindeki *artefact* payının ve doğal analizör içindeki kendiliğindenlik payının, toplumsal olgu özellikleri karşısında ikincil kaldıklarıdır. Bu özellik, tarihsel analizörde doğrudan doğruya görünür, fakat sosyo-tarihsel, ikincil bir analizin ürünü söz konusu olduğunda, onun durumu, tarihçilerin anahtar-olay ya da anahtar-olgu olarak zaten göklere çıkarmalarına yetecek kadar heyecan verici, doğal bir analizörün durumuna denk düşer.

Toplumsal olgu olan analizör, örneğin gösterge gibi asla imal edilemez. Dahası, sıkı sıkıya yerel olan ve küçük havadisler tarzında ses getirici bir olay kadar da kendiliğinden olamaz. Bilgiyi (söz, yazı) ve iktidarı eşzamanlı olarak sorgular. Fakat, kendi içinde, oldukça fazla bilgi yüklü olsa da, İskenderiye Kütüphanesi'nin ya da Sosyolojik Araştırmalar Merkezi'nin eşdeğerini getirmez. Bu bilginin doğası bizi toplumsal bir analizörü kavramaya mümkün olduğunca en çok (gerçek bir deneyimin dışında) yaklaştıran şeydir.

Bilgi ile müdahale iç içe girdiğinde, analizör, bilme arzumuzu olduğu kadar toplumsal ilişkilerdeki konumumuzu da analiz eder.

Üretilmiş bilgi, her şeyden önce, üretimin, yani benim bilgiyi edindiğim andaki toplumsal ilişkiler içindeki yerimizin kiplikleri bakımından değer taşır. Sosyo-analist bir dostun, bir müdahaleden dönerken bana söyledikleri sanki raporunun ilk sözcükleriydi: "Bir IRFETS oluşturan toplumsal emekçiler okulunun beş türünü biliyorum artık." Ve bu bilginin kendi içinde olağanüstü hiçbir şeyi yoktur. Bu bilgi edinileli uzun süre olmuş olabilir, gerek duyulduğunda, alışılmış kitabi yollarla ya da toplumsal emekçilerden bilgi alarak bilgiye ulaşılmış olabilir. Fakat, söz konusu sektörde sosyo-analitik bir müdahalede, başka birçok müdahalenin ardından gelen bir müdahale sırasında, bu bilgi, akla yatkın olarak, anlamlı olarak, daha sonrası için kaydedilmeye değer olarak ortaya çıkmıştır. Dostumun durumundaki dışardan müdahale durumu, tıpkı "toplumsal emek" sektöründen gelen çok sayıda müdahale siparişi gibi, motivasyonu yaratmıştır.

Çıraklık psikolojisinden alınma bu sıradan örnek, analizör içindeki bilgi mekanizması hakkında bir fikir verir. Tersine, bir başka örneğin gösterdiği gibi, doğrudan içerim yokluğu cılız bir bilgi üretir. *Le gai savoir des sociologues (Sosyologların Şen Bilgisi)* adlı kitabım çıktığında, eleştirel raporları bu kitapla doğrulanan birçok dostum, sosyolojinin araştırma politikasını çok fazla tartışma konusu etmediğim için beni övdüler. Oysa, araştırmanın devlet tarafından ya da özel olarak örgütlenmesi, gerçekten de, en az bildiğim şeydir, en azından dolaysız bilgim azdır; çünkü herhangi bir bakanlığın teklifiyle yapılan araştırma sözleşmelerine katılmadığım gibi, herhangi bir bakanlığın araştırma örgütü için de asla çalışmadım. Buna karşılık, benim sansürcülerimden bazıları, hem de oldukça uzun süreden beri, araştırma politikası düzeyinde eleştiri uygulayabildiler, çünkü D.G.R.S.T. ya da DATAR sözleşmelerine katılıyorlar ya da katıldılar. Fakat en iyi eğitilmiş Fransız araştırmacılar bile, çok önemli açınlamaları borçlu olduğumuz Amerikalı meslektaşları kadar cesur olmaktan uzaktır. Bu saptamalar, doğrudan içerim yokluğunun zayıf bir bilgi ürettiği şeklindeki fikri hemen değiştirmek zorunda bırakır. Tersini de öne sürebiliriz, yani çok güçlü bir içerimin muhtemelen zayıf bir bilgi üretmesi de söz

konusudur. Görünürdeki bu çelişki, ancak analizör kavramının öteki yüzü –bilgi boyutu değil, iktidar boyutu– dikkate alınarak açıklanabilir.

Kurum, statüler ve roller içinde bizi nesnelleştirme, şeyleştirme gücüne sahiptir. Analizör, "nesnelleşmeyi çözer": statüleri ve rolleri bozar, öznelliğimizi bize geri verir. Öznelliği, kimi zaman, sapkın kişilerde ayrıcalıklı kılma eğilimi buradan kaynaklanır; analizörleri nesnelleştirmenin, onları yüceltildikleri anda uzakta tutmanın bir biçimidir bu.

Serbest, canlı, kişiler arası ilişkileri, en mahrem gündelik yaşamda olduğu kadar kendiliğinden toplumsal hareketlerde de oluştuğu biçimiyle, kalıpların içinde sabit tutma gücüne sahiptir kurum: Kurumlaşma budur, kurumlaştıran güçlerin yadsınması ve pozitif olanın, kurumlaşanın yerli yerine konmasıdır. Analizör ise, kurumsuzlaştırır, kurumlaşan altında soluğu kesilen kurumlaştıranı ortaya çıkarır ve bunu yaparken kurumlaşanı rahatsız eder.

Kurum, bizi savunuyor ve bize yardım ediyormuş gibi görünerek bize tahakküm uygulayan ekonomik ve politik güçleri, görünüşte herkesin hizmetinde olan, yansız ve evrensel biçimler içinde cisimleştirme gücüne sahiptir. Analizör, baskı biçimlerini cisimlerinden çıkarır, bunlarda saklı güçleri açığa çıkarır ve her türlü maddi biçimle mücadele eder.

Doğal olarak, bu üç paralel, oldukça soyut ve yapaydır: Bunlar öncelikle diyalektik olma iddiasındadır. Bu karşıtlıklar, gerçekten işlemsel olmak için, ayrıntılandırılmak ve özellikle diyalektikleştirilmek isterler; çünkü bu karşıtlıklar, "kötü" olumluluğun, kurumun olumluluğunun karşısına yeni bir olumluluk, analizörün olumluluğunu çıkarma riski taşırlar. Bu durum, analizörün temel olumsuzluğunun serbest bırakılması olur bir anlamda. Kimi karşı-kurum girişimlerinde bu görülür: Yıkılacağına ya da en azından eleştirileceğine inanılan kurumun, sözüm ona evrensel, olumlu, yerleşik yanını bir süre içinde yeniden oluşturulur.

Pozitivizm, ilk karşıtlıkta, öznellik ve yönlendirilme sakıncasına yol açar. Bu, en yaygın sakınca olmakla birlikte en ciddisi değildir.

İkinci karşıtlıkta, pozitivizm, kurumlaştıranı baskın ve tahripkâr güç olarak karşımıza çıkarır: Bu, terörizmdir; kurum karşıtı her girişimin başlangıcında hâkim olduğu görülür ve Hegel Fransız Devrimi konusunda, terörizmin öznellikle ve idealizmle bağını göstermiştir.

Pozitivizmin üçüncü karşıtlıkta dahil ettiği sakınca, tam olarak, idealizmdir. Bazı güçlerin desteklediği ve başka güçleri destekleyen (bir evin duvarına benzer biraz) cisimleşmiş toplumsal biçimlere karşı mücadele, bilinçli ya da bilinçsiz, ideal bir saydamlık istencine, en ufak zorlama olmaksızın gelişen bireysel, ortak ya da metafizik güçler fikrine gönderme yapabilir. En ciddi sakınca budur, çünkü terörizm riskine bağlıdır ve çoğu zaman öznellikle karışır (bkz. Nietzsche'nin öznelliğinin Nazizm tarafından saptırılması).

Bu karşıtlıkları diyalektikleştirmek zorunludur: Bu, onları her zaman ortaya çıkışlarının ve evrimlerinin hareketi içinde analiz etmek; niceliksel olanın niteliksel olmaya ve niteliksel olanın niceliksel olmaya dönüşünden sakınmak; ve öncelikle, yeni bir durumdaki yeni analizörlerin her eylemini, kendi solu üzerine her taşkınlığı, her eleştiriyi reddetmek amacıyla negatif giysiler giyen pozitifi kovmak anlamına gelir.

Analizör kavramının kullanımıyla ilgili bu önlemler, göstergeler kuramına seçenek oluşturan kuramın sınırlarını belirtir. Unutmamak için, istatistiki verilerin yalnızca makro-sosyolojik düzeyde değil, analizörleri hesaba katan yaklaşımda da kullanıldığını hatırlayalım.

Şimdi geriye --en azından kısmen– toplumsal analizörler kuramının kullanım alanını göstermek kaldı. Bu amaçla, çok farklı olmakla birlikte ekonomi alanında yer alan iki olguya örnek olarak başvurulacaktır: Bir yanda planlamacılık, diğer yanda kolektifleştirme. Devlet bunalımını, reform yapma amacıyla analiz eden planlamacılık. Ve, krizin ötesini hedefleyen kolektifleştirme.

Üçüncü Bölüm

Devletin analizörleri

VIII
Planlamacılık

A. FRANSA: İDEOLOJİK BİR PARÇALAYICI

6 Şubat 1934: Pek ünlü Concorde Meydanı. Polis Palais-Bourbon'a ve parlamenter rejime saldıran göstericileri öldürür. Takip eden günlerde, sol ve sağ, düzenlenen büyük gösterilerle boy ölçüşür. Radikal Daladier hükümeti istifa eder. Boynuzsuz "Vaucluse boğası"nın yerini alsın diye, emekli olmuş, eski bir cumhurbaşkanı aranacaktır. Kutsal ittifak kimseye zarar vermemiştir.

Kısa süre içinde, "organizatörler" işe koyulur. Başlarında, *Knock*'un ve *Copains*'in yazarı olan, Durkheim sosyolojisinin ve son derece gerici Gustave Le Bon'un kitle psikolojisinin etkisindeki Jules Romains vardır. Romains, bir tür sosyolog ve politolog ro-

mancıdır. Şubat ayında ödü patlamış olan ve cin fikirli bu gençleri o buyur edecektir. Manifestolarının adı "Plan"dır: *Plan du 9 juillet, Réforme de la France* ("9 Temmuz Planı, Fransa Reformu") [Gallimard, 1934].

"9 Temmuz Grubu" Jules Romains'i şaşkın bırakan seçmeci bir anlayışı örneklendirir. Romains, S.F.I.O.'dan Croix de Feu'ye ve Jeunes Patriotes'lara gittiğini, radikallere ve sol Hıristiyanlara da uğradığını kendi anlatır. Kutsal ittifak boş bir sözcük değildir.

"Yarın rejim güçten düşebilir ya da çatırdayabilir, der iyi kalpli doktor Knock, bunlar hemen yapılmalıdır."

Öncü planlamacıların dosyalarında –kötü tercüme edilmiş Amerikan polisiyelerinde dendiği gibi– bir plan vardır. Fransızca'da, biz, toplumsal hareket durumu için hazır bir projeleri, bir fikirleri var, deriz. Doğal felaketler düşünülerek değil, politik bir çatırdama düşünülerek hazırlanmış, bir tür "Orsec Planı"

"Zihin karışıklığının, iç savaş tehdidinin tek nedeni yalnızca ekonomik bunalım ve politik kargaşa değil, ülkenin derinden yaşadığı ahlâk kaybıdır." Ekonomik liberalizm mahkûm edilmiştir. SSCB'de olduğu gibi, Roosevelt ABD'sinde de gözlenen durum budur. Aman, dikkat: "Totaliter mistikler tehlikesi"ne düşmemeli! Grubun faşist yandaşları bile bu konuda hemfikir olmalıdır: Fransız usulü bir faşizm, Hitler'in romantik aşırılıklarından da Mussolini'nin mukavva Romalılarından da uzak durmalıdır. Bu gençlerin meydana getirdiği sentez, sağın ve solun kimi zaman geçişsiz tezlerini karıştırmaktadır. "Hiyerarşi" paragrafı, "eşitlik" paragrafının hemen ardından gelmektedir. Bu, modernist sağın pek sevdiği yamalı bohçadır: Bir gün aşırı liberal, bir gün sakin ya da ateşli otokrat. Sonunda, bir arada olmaları için bir gerekçeleri bulunmayan bu fikirler birer patlayıcı haline gelir. Bu, tam anlamıyla faşist bir doktrini serbest bırakan ideolojik parçalayıcıdır.

9 Temmuz grubu, devlette, yani anayasada reform yapmak istemektedir, ama aynı zamanda eğitimde, kültürde, bilgide, ekonomide de reform yanlısıdır. Bu organizatörlerde fikir boldur; bunların çoğu da o zamandan beri, ya Vichy döneminde ya da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilmiştir: Ekonomi Konseyi'nin, İda-

ri Politeknik Okul'un, Korporasyonlar Konseyi'nin kurulması... Onlar, sanayi muhasebesinin, ulusal bir reklamcılar bürosunun, gazetecilik okulunun, radyo yayın tüzüğünün kurumlaşmasından yanadırlar. Hatta iş gününün azaltılmasını ve ilkokul öğretmenlerinin el emeği formasyonundan geçirilmesini bile düşünmektedirler.

Planlama fikri açıkça ifade edilmiştir, en azından, "yaşamsal ihtiyaçları karşılayan" ürünler için. Kâr fikrini bir yana bırakmak –uzun vadede doğru bir karardır– ve onun yerine toplumsal hizmet ve yaratma sevinci kavramlarını geçirmek gerekir. Tüm yapılar reformdan geçirilmelidir. 1871 iç savaşının ertesinde oluşturulan Renan projesinin yerini, altmış yıl sonra, ahlâk kaybına karşı, yeni bir düşünsel ve ahlâki reform almalıdır.

9 Temmuz grubunun "iyi niyetli insanları", geleneksel kapitalizmin mantığının tersine gitmek gerektiğinin kısmen bilincindedir. Tarımın kaderinden endişelidirler ve liberalizmin tehlikeli dinamizmini önlemek istemektedirler. Manifestonun sonuç bölümü yeni bir gelişme ekseni önermektedir: "İnsan bilimlerini geliştirerek dengeyi yeniden kurmak gerekir. Bizim önerilerimize esin kaynağı olmuş temel kaygı budur." İşin kuralı, bir miktar mütevazılık, bir miktar empirizmdir; daha sonra gün yüzüne çıkacak olan sayısız kalkınma planı ise, Keynesçilik ya da "izm"li bir şey yapmak zorunda olduklarına ikna edecektir.

Daha iyi bir örgütlenmenin hizmetindeki insan bilimlerinin bu öncüleri arasında, Alfred Fabre-Luce ve Paul Marion (bunlar, farklı düzeylerde, Pétain'ci olacaklardır), Pierre-Olivier Lapie (Durkheim'in öğrencisi olan babası, sosyoloji dersini öğretmen okullarına sokmuştu) ve gelecekteki sol De Gaulle'cü, katılım havarisi Louis Vallon sayılabilir. Uzman, teknokrat ve bakan örnekleri...

9 Temmuz grubunun öncülerinin sayısını yabana atmamak gerekir. Taylorizm alanında, yüzyılın ilk çeyreğinde endüstri ve ticaretteki şeflerin teknik ve ahlâki formasyonunda uzmanlaşmış *Le Cap* (endüstri *kap*tanı gibi) dergisiyle birlikte ortaya çıkarlar. Planlama alanında, dünya savaşı sırasında sosyalist Albert Thomas'ın eylemi: Askeri üst-örgütlenmenin, sosyalizmin örgütsel yapısını bir tepsi üzerinde sunduğuna inanıyordu; 1919 yılında, genç Jean

Monnet'nin etkisiyle, ekonominin genel olarak örgütlenmesi fikrini savunan Clémentel komisyonu; 1931 yılında, büyük ekonomik bunalımın etkilerini ödünlemeye çalışan, avadanlığın mükemmelleştirilmesi için danışma komitesi... Planlamacı ideolojide, öncüler *Plans* grubundadır. Brasillach, alaycı bir dille şöyle anlatır: "Oldukça entelektüel *Planlar* üretiliyordu ve bu adı alan genç bir dergi İtalyan faşizmini, Sovyetler'i, endüstriyel Amerika'dan çıkan derslerle iç içe sokmaya çalışıyordu." (*Notre avant-guerre [Savaş Öncesi Dönemimiz]*, Plon, 1941).

Aylık *Plans* dergisi Jeanne Walter'ın yönetimindeydi. Başyazarı Philippe Lamour'dur; Lamour, otuz yıl sonra planlamadaki sorumlularla birlikte, kırk yıl sonra da Languedoc-Roussillon bölgesinin Ekonomik Konseyi'nin başında bulunacaktır. Yazı komitesinde Hubert Lagardelle yer alır. Durkheim'ın muhatabı, eski sendikalist devrimci (bkz. *La science sociale et l'action [Toplumsal Bilim ve Eylem]*, P.U.F., 1970) Lagardelle, eski sosyalist Laval'ın yolundan giderek, Vichy rejiminin gelecekteki müttefiki olacaktır. Mimari çizim masası üzerinde "dünyayı değiştirme" peşinde koşan Le Corbusier'nin de bu ekipte yer alması hiç şaşırtıcı değildir.

Bu genç ön-teknokratların yayımcısı olan José Corti, aynı zamanda, Avrupa'daki radikal muhalefet hareketi içinde yer alan gerçeküstücü dergilerin de yayımcısıdır. *Plans* doktrininin, her şeyi kökünden silip atma yandaşlarının doktriniyle kesiştiği doğrudur. Tüm kurumların modern yaşam koşullarına uyumsuzluğu, o dönemde Fransa'yı etkileyen dünya bunalımıyla ahlâki olarak mücadele etme gerekliliği, kişinin gelişim projesi (kişilikçiliğe yakın tema; bu akımın desteğiyle birlikte, *Esprit* dergisi de o dönemde ortaya çıkar), özellikle "kişiliğin avadanlıklarla özgürleşmesi: şehircilik, mimari, çalışmanın ve boş zamanın örgütlenmesi" (bu bölümü kuşkusuz genç "Corbu" kaleme almıştır). Tüm bu izlekler, Uriage bürokrat okulunun ideolojik çizgisinin az da olsa önceden habercisi olmakla birlikte, "insan kavrayışını yeniden şekillendirmek" isteyen Breton'un etrafındaki kültürel öncülerin savlarıyla da hiç ilişkisiz değildir. Devrimci bir akımla "total" programlı reformcu bir akım arasında çoğu zaman rastlanan –kimi zaman geçici– te-

mas noktaları. Bu şekilde fütürizm İtalya'da faşist olabildi, Rusya'da ise Bolşevik devrim hareketine katılabildi: Devrimci reformizm ve reformist devrim; her ikisinin de gizli yüzleri vardır.

Devrim kavramı, *Plans*'ın ateşli reformcularını korkutmaz. "Bir devrim, bir yapıdır", diye duyurur bir bilançonun yazarı (kuşkusuz Philippe Lamour) derginin yedinci sayısında (Temmuz 1931). Bu da şu formüle katılmaktır: Devrimi önlemenin en iyi yolu, devrim yapmaktır. Muzaffer faşizmin ve Nazizmin yükselişinin damgasını taşıyan –SSCB'deki birinci beş yıllık planın başarısını da unutmayalım– tüm bu dönemde, Amerika'nın büyük gemisini alabora edecek düşüncelerin ve çatışmaların doğduğuna tanık olunur. Sermaye, tehlikeli bir eğim gösterir. Batmayan Titanic batacak mıdır? Aralık 1932'de, *Esprit* dergisi, Marksizmden Action Française'e kadar beş grubu bir araya getiren bir "talepler defteri" yayımlar. Bunlar arasında, *Plans* grubu, Philippe Lamour'un kaleminden, Marksist postulatlar ile P.C.F* karşısında mesafeli kalma isteği arasında bocalamaktadır. Bir ay sonra, Hitler iktidara gelir. Tamı tamına aynı dönemde, Georges Bataille'ın "İsraf Kavramı Üzerine" adlı ünlü makalesi de, Troçkist yayın organı olan *La Critique Sociale*'de Ocak 1933'te yayımlanır.

Planlamacılar, ahlâki gözlemlerle yetinmezler. Onların, o döneme göre çok görkemli, politik bir programları vardır. Bunalım sakıncasıyla mücadele etmek için, Avrupa'yı yaratmak gerekir. Kıtanın birliği, atölyeden fabrikaya, fabrikadan ulusal ekonomik sisteme ve ulusal sistemden Avrupa pazarının tümüne uzanan bir rasyonelleşmenin koşuludur. Bu, Amerika'nın ani sıçramalarına edilgen bir biçimde boyun eğmemeyi sağlayacaktır. Brasillach'ın vurguladığı, Rus planlamacılığına olduğu kadar Alman güdümcülüğüne de gösterilen ilginin kaynağı budur.

Acil politik düzlemde, planlamacılar, Avrupa'nın doğuş koşullarını yaratmak amacıyla, barış görüşmelerinin gözden geçirilmesinden yanadırlar. Brasillach, *Plans*'dan ve aynı zamanda da Briand'ın diplomatik çabalarından söz eder. Ve bu planlamacıların çoğunun Hitler'i, Versailles Anlaşmasına karşı yürüttüğü Pan-Avrupa

* "Fransız Komünist Partisi" (ç.n.)

mücadelesinde destekliyor ya da en azından onu anlıyor olmalarına şaşırmamak gerekir.

Nisan 1932'de, *Plans* dergisi on beş günlük olur ve resimli magazin biçimini alır. 1933 yılında, "Plan Gruplarının Bülteni" adını alır. Bültenin yayımlanması belli bir başarı kazanır. Katılanlar artmıştır. Örneğin, IV. Cumhuriyet'in müstakbel iki bakanı, Yves Farge ve André Philip katılmıştır. Bu sonuncusu, Henri de Man'ın *Audelà du marxisme* (*Marksizm'in Ötesinde* [1927]) adlı ünlü "revizyonist" yapıtını Fransa'ya ilk tanıtanlardandır. Belçikalı sendikalistin önerdiği "çalışma planı" 1933 yılında Belçika İşçi Partisi tarafından benimsenir. (S.F.I.O.'sini* taşıyan) C.G.T.'yi etkiler, o da "plan"dan yanadır, bu durum (komünist eğilimli) C.G.T.-U.'nun şimşeklerini üzerine çekmesine yol açar. C.F.T.C.** planlamacılığa da dalar. Sağdaki neo-sosyalistler, "Cepheciler", *L'homme nouveau* ve *L'ordre nouveau* dergileri, *X-Crise* grubunun genç politeknisyenleri, vs. için de durum aynıdır. Faşist bir partinin lideri olan, Durkheim'cı eski sosyolog Marcel Déat'a göre, "planlamacılık, Avrupa'nın krizinde, bizim iç krizimizde, Fransa'ya kesinlikle uyan bir anlayıştır." (*L'homme nouveau,* 1935).

Sosyalist partinin içindeki S.F.I.O., "Yapıcı Devrim" eğilimi, politik olarak, *Plans* dergisinden daha masum değildir. Marceau Pivert'in Devrimci Sol'una kadar, herkes, Henri de Man'a göndermede bulunmaktadır. Sol planlamacılığın en göz alıcı içeriği ulusallaştırma projesidir. C.G.T.'nin planını aşan 1936 devrimcileri, ulusallaştırmaların işçi kontrolüyle birlikte yürütülmesini talep etmektedir. Tabandan denetim, bankaların, sigortaların, özel endüstrilerin planlanmasının geçerlilik koşuludur. Daha ilerde analiz edilecek olan Leninist paradoks yeniden ortaya çıkar: Devlet, "tekelcileştirici rolünü oynamalı"dır, ama aynı zamanda, devlet aygıtı demokratikleştirilmelidir. *Tüm iktidarı devlete vermeli ve, eşzamanlı olarak, devlet zayıflatılmalıdır.*

Bu kördüğümü, Vichy rejiminin planlamacıları, tüm iktidarı,

* S.F.I.O.: "Section française de l'Internationale ouvrière" ("İşçi Enternasyonali Fransız Bölümü") (ç.n.)

** C.F.T.C.: Confédération française des travailleurs chretiens ("Fransız Hıristiyan İşçi Konfederasyonu") (ç.n.)

yalnızca güç olarak değil, biçim ve model olarak da büyük endüstriye vererek çözeceklerdir.

İlk etkin teknokrat (yalnızca kuramcı değil), "örgütlenme komiteleri"nin yaratıcısı Belin'dir. C.G.T.'nin bu eski sorumlusu, Laval aracılığıyla Pétain'e katılmıştır. "Korporatif" komiteler, büyük işletmelerin hükümranlığını kamufle ederler. Sendikal temsil yoktur. Mutlak hetero-yönetim: 1936'nın aşırı-sol toplumsallaştırma projelerinden epey uzaktayız. C.G.T.'nin ihanetinin ardından, patronların adamı Pierre Pucheu, 30'lu yılların politeknisyen fikirlerini uygulamayı deneyecektir.

7 Mart 1941'de *Paris-Soir*'da yapılan bir söyleşide, üretim bakanı olarak göreve başlar. Bu sıfat, daha "yapıcı" bir düzlemde, planlamacılık konusundaki doktrinini sergileyen Halk Cephesi yönetimindeki ulusal ekonomi bakanlığının kurulmasını çağrıştırır. "Fransa, anarşik bir ekonomiden güdümlü bir ekonomiye geçmelidir," *Paris-Soir,* bu başlığı ilk sayfadan verir. Yalnızca üretime değil yönetime de uygulanan verimlilik kavramı, çalışmanın bilimsel örgütlenmesinin doğal uzantısı olan yaşamın endüstriyel örgütlenmesini ön plana geçirir. Nesnelerin idaresi ilkesinin kişilerin idaresine yansıtılması, teknokratik yapının taslağı olan ve savaş sonrasında Jean Monnet'nin etkisi altında yeşerecek olan "örgütlenme komiteleri"nin gelişimi için temel önemdedir. Bir başka teknokratik özellik kendini gösterir: Bürokrasiye düşmanlık. "Ben, endüstriyel bir verimlilik elde etmek istiyorum," diye ilan eder Pucheu ve devam eder: "Memur zihniyeti yok edilmelidir ve verimlilik kavramı, gündelik çalışmanın endüstriyel kavranışı, Fransa'nın güdümlü ekonomisini sürdürmeyi görev edinmiş olanların temel dayanağı olmalıdır." Kapitalizm ile teknokrasi arasındaki gizli anlaşmayı hedefleyen ilk eleştiriler şimdiden gün ışığına çıktı. Bakan, seçilmeden önce yönettiği mekanik endüstriler örgütleme komitesindeki (on büyük sanayicinin yanında!) "iki küçük sanayici"yi hatırlatarak buna cevap verdi...

Bichelonne, aydındır, konusunu çok iyi bilmektedir, Lavalle'ın "sırtını yere getirmeyi" asla başaramadığı büyük bir beyindir. Speer, Laval'ın ve Hitler'in üzerinden, onunla başa baş pazarlık yap-

maktadır. Güçlü ansiklopedik yanından başka –"sarı kafalı şişko, Bichelonne!... hatta koca kafalı! Canavar spermatozoit... yalnızca beyin! (Céline, *D'un chateau à l'autre*)–, teknokratın özelliği, politikacıları ve onların küçük oyunlarını kafaya takmadan karar verebilmesidir. Bunun, en azından, bu kadar apolitik olmayan aşağılık işleri için belki de bir kisve, bir ideal olduğunu, teknokratların ilki ve kuşkusuz en büyüğü olan olan Albert Speer'le birlikte göreceğiz.

B. ALMANYA: TEKNOKRATLARIN İLKİ

Belli ölçüler içerisinde, Speer, günümüz Almanyası için Hitler'den, Goering'den, Goebbels'den ya da generallerden daha önemlidir. Onlar bu adamla işbirliği yaparlarken, o, aslında, azami verim elde ettiği devasa motoru yönetmektedir. Biz, Speer'le birlikte, yöneticiler devriminin eksiksizce gerçekleştiğini görmekteyiz.

Dünya savaşının ortasında, 9 Nisan 1944 tarihli İngiliz *Observer* gazetesinde, Hitler'in silahlanma bakanıyla ilgili makale böyle başlamaktadır. Troçkist Burnham'ın *Managerial Revolution*'ı *(İşyeri Yöneticileri Devrimi)* 1941 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkmıştır (Fransızca çevirisi, *L'ère des organisateurs,* Calman-Lévy, 1947). Bu kitap biraz abartılı olarak görülmüştür: Bu dünyanın büyüklerinin üstünde yer alan ya da pek yakında üstünde yer alacak olan bu yöneticiler, bu *manager*'lar da kimdir? Bir tür canavarın ortaya çıkma ihtimalinden kuşku duyanlara *Observer* şu cevabı vermektedir: İşte, görüyorsunuz onu, adı da Speer:

Speer, şu pitoresk ve dikkat çekici Nazilerden biri değildir. Hatta, geleneksel fikirlerden başka politik düşünceleri var mı, bunu bile bilmiyoruz. Herhangi bir başka partiye de katılabilirdi, yeter ki ona iş ve kariyer sunulsun. O, başarıya ulaşmış olan ortalama insan tipini özellikle belirgin bir temsilcisidir: İyi giyimli, kibar, yozlaşmamış, karısı ve altı çocuğuyla orta sınıf insanların yaşamını sürdürüyor. Tipik biçimde Alman olan ya da tipik biçimde Nasyonal-Sosyalist bir modele, Almanya'nın diğer yöneticilerinden çok daha az yakındır. O, daha ziya-

de, savaş halindeki her devlette önemi giderek artan bir tipin simgesidir: Katışıksız teknisyen, hiçbir sınıfa ait olmayan ve hiçbir geleneğe bağlanmayan, yalnızca kendi teknisyenlik ve organizatörlük yeteneklerinin yardımıyla dünyada kendi yolunu açmaktan başka hedefi olmayan parlak insan.

Metnin sonu, geleceği görecek şekilde, oldukça uyarıcıdır:

Bu önemsiz insan tipinin, çağımızda yapılabileceklerin azamisini yapmasını sağlayan şey, özellikle, psikolojik ve ahlâki kaygı yokluğu ve çağımızın teknik ve düzenleyici, korkunç aygıtlarını kullanmadaki özgürlüğüdür. Bu insanların vakti gelmiştir. Hitler'lerden ve Himmler'lerden kurtulabiliriz, ama Speer'ler, özel olarak bu adamın yazgısı ne olursa olsun, daha uzun süre bizim aramızda kalacaktır.

1914-1918 savaşı ve ertesinde, Almanya'da, ekonomiye ve savaşa dair tüm kavramların yakınlaşma imkânı doğdu. En kritik dönemde Alman ordularının şefi olan ve daha sonra Nazizmin ilk başarısız girişimlerine (başarısız Münih darbesi) karışan Ludendorff'un yazdığı *La guerre totale* (*Topyekûn Savaş*) adlı kitap hızla Fransızca'ya çevrildi.

1914-1918'deki topyekûn ekonomi denemelerine gelince, bunlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Speer'in "Rathenau Hayaleti" olarak adlandırdığı kişi tarafından, simgesel olarak temsil edilmiştir. Silahlanma bakanlığının tavan aralarına musallat olan bu yaşlı memur, Rathenau'yu tanımış ve geniş otoyolların ve Atlantik duvarının yapımcısı Todt'un bazı fikirlerinden esinlenmiştir. Kısmen de Speer'e esin kaynağı olacaktır.

Todt, 1942 başında, Rus cephesinde Hitler'den ayrıldığı sırada, bir uçak kazasında ölür. Nazi partisinin mimarı, mimar-şehirci Adolf Hitler'in eski dostu ve sırdaşı olan Todt, o sırada, Komünist Parti'dedir. Nazilerin yüksek mevkideki kişilerinin dalaverelerinden önce davranan diktatör, Speer'i hemen silahlanmanın, sonra da savaş sanayiinin başına atar. Bir amatörü terfi ettiren amatörce bir karar; bu işten yarar sağlayan kişiye inanacak olursak, çok mütevazı biri, yine de Todt Örgütü'nün kadroları arasında, icracı kademelerinde çalışmış olduğunu kabul eder.

Birinci Dünya Savaşı düzensizliğin planlanması sorununu ortaya atmıştı. Walther Rathenau'nun önerdiği planın izleri Speer'in ünlü örgüt şemasında karşımıza çıkacaktır. Şöyle demektedir Rathenau: "Aynı dalda çalışan endüstriyel, zanaatkâr ve ticari işletmelerin tümünün birleştiklerini varsayalım; daha sonra da, bu birliklerin her birinin ona destek veren ya da onu satın alan endüstrilere katıldığını varsayalım; bu örgütlenmelerin birincisini mesleki birlikler, ikincisini de endüstriyel birlikler olarak adlandıralım." Sendika ile hisse senetli şirketler arasında aracı konumunda bulunan bu iki tür örgütlenmeyi devlet kontrol eder: "Devlet, mesleki birliğe önemli haklar verir: yeni adayların kabulü ya da reddi, imal edilmiş ya da ithal edilmiş malların tekelci satışı, eski sahiplerine geri verilmeyen işletmelerin tazminat karşılığı kapatılması, işletmeleri kapatmak, dönüştürmek ya da işletmek amacıyla satın alma. Buna karşılık, devlet, idarede temsil edilmeyi talep eder, toplumsal yararlılık akdi ve kârların bir bölümünü talep eder."

Devrimci bir toplum inşa etmek amacıyla, çoğu zaman ümitsiz denemelerin görüldüğü yenilgiyi takip eden dönem boyunca, planlamacılık, savaş ekonomisiyle değil, ekonomik ve politik kriz ekonomisiyle birlikte gelişir. İtalya'da görüleceği gibi, devlet ve sermaye tarafından sınırlandırılacak, denetlenecek ya da düzene dahil edilecek olan işçi konseyleri deneyimi de bu krizin öğelerinden biridir. Ekonomist Otto Neurath, bir "toplumsallaşma" planı hazırlamak üzere, Münih devrimcileri tarafından danışman olarak çağrılmıştır. Kriz içindeki sitenin sorunlarını çözümlesin diye çağrılmış olan yeni Eflatun'un, Steuermann'a göre, tarihsel sözü şuydu: "Militarizmin öğrettiği şeyi sosyalizm gerçekleştirecektir."

Yirmi yıl sonra, Speer, Nazilere özgü mizahını koruyarak, formülün tersine çevrilmesi gerektiğini kabul edecektir. Bu, Otto Neurath'ın bir başka formülünü –"Savaş, büyük çapta bir örgütlenmedir"– doğrulayarak, en azından olgu düzeyinde kanıtlayacağı şeydir. Böyle bir formülün doğruluğu hemen göze çarpar: Topyekûn savaş, doruk noktasına varmış örgütlenmeyle eşanlamlıdır. Fakat, savaş enerjisinin olanca güçle harcanmasıyla yönlendirilen ekonomik, toplumsal, ideolojik, politik örgütlenmenin, rakibi mümkün

olduğunca altüst etmeyi amaçladığı –ve bu rakibin de doruk noktasına varmış aynı türden örgütlenmeyle mücadele halinde olduğu– dikkate alınırsa, bu örgütlenmenin yetersizliği son derece çarpıcı biçimde görülür. İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte, düzensizlik giderek artar; bu düzensizlik, savaşı sürdürme çabasının gerilimine ve –hız değişkeninin birinci planda rol oynadığı dizginsiz bir kovalamaca yarışı içinde– genelleşmiş bir örgütlenme olasılığını, gerekliliğini belirleyecek olan yıkımlara bağlıdır. Barış zamanında ya da barış içinde birlikte yaşama veya soğuk savaş adı altında barışın yerini tutan şey koşullarında, gerilimler daha az güçlüdür ya da en azından, daha iyi görülebilir ve daha iyi kontrol edilebilir ve tekelci sermayeden ya da devletten kaynaklanan yıkıcı etki, sistemin periferilerine yansıtılmıştır (sömürgeler ya da eski sömürgeler, kalıcı kirlilik bölgeleri, uzak taşra bölgeleri, tarım gibi eskimiş üretim biçimleri, çocukluk, yaşlılık, göçmenlik, hastalık, vs. gibi marjinalleştirilmiş toplumsal tabakalar, vs.). Fakat, ilke, doğal olarak aynıdır.

Neurath, işçi konseylerine, merkezi bir ekonomi ofisi kurulmasını önerir, bunun birinci görevi, muhtemelen, devrimci Rusya'daki İşçi ve Köylü Denetleme Kurulu'nun görevlerinden alınmıştır: Tüm üretici güçlerin ve hammadde akışının, enerji kaynaklarının, ürünlerin istatistiki envanterini çıkarmak. Devletin "güçlü bir halk hükümeti"nin elinde ustabaşı olarak kaldığı doğrudur. Devlet, iş gününü sekiz saat olarak saptar, ücretleri ve fiyatları belirler, ticareti ortadan kaldırır, teknik birlik sağlar, çalışmayı örgütler (merhaba, Louis Blanc!), eşitsiz ekonomik sektörler arasında denge kurar...

İşin tuhafı –ve bu projenin başarısızlığının nedeni de kuşkusuz budur– Neurath temel sorun olan kamulaştırmayı bir yana bırakır. Belki de burada Fourier'ciliğin, hatta Proudhon'culuğun izi görülebilir: Ütopik denen sosyalizmlerde, mülkiyet sorununun merkezi bir sorun olduğu durumlarda bile, şiddetli bir kamulaştırma sorunsalı kendini göstermez; çünkü mülkiyeti çökertecek olan, sermaye ile emek (ve Fourier'de, yetenek) arasındaki işbirliğidir; sermaye ile proletarya mesihçi bir büyük kopuşun ardından değil, gönüllü

bir düzeneğin yerleştirilmesiyle yok olur –bu sosyalizmin tartışma götürmez ütopik karakteri buradan kaynaklanır. Militarist örgütlenme ile sosyalizmin ittifakına inanan Alman sosyal-demokrasisi, bu hedeften pek uzakta değildir.

Fakat, Alman kapitalizmi intihar etmeye gönüllü değildi. Birinci Dünya Savaşı ertesinde iktidara gelen sosyal-demokratlar bir caydırma operasyonu gerçekleştireceklerdir ve birkaç ay içinde, her türlü planlamacı kararsızlığın mezara gömüldüğü görülecektir. Hükümetin 18 Kasım 1918'de kurduğu Toplumsallaştırma Komisyonu'nda, Hilferding ve Kautsky gibi sosyal-demokrat ekonomi politiğin ünlü şahsiyetleri yer alır. Bir diğer dönek, Bernstein, kapitalistlerin doğrudan denetimindeki bir devlet örgütüne kesin biçimde yerleşir. Marx'ın ve Lassale'ın, devletçi sosyalizmin çocuğu olan tüm bu kuramcılar, hileli iflas halindeki bir kapitalizmin toplumsallaştırılamayacağını keşfederler. "Bu, dereyi görmeden paçayı sıvamak olur," der Kautsky. Aynı dönemde, eski dostu Rosa Luxembourg sosyal-demokrat polis tarafından katledilmektedir. Hilferding, kuramsal düzlemde, toplumsallaştırmadan yanadır, fakat pratikte, burjuvazinin ve ordunun içerden parçaladığı işçi ve asker konseyleri birinci kongresi sırasında, buna şiddetle karşı çıkar. Spartacus Birliği'ndeki goşistlerin başarısız girişimlerinin ardından, korku içindeki Almanya çok temkinli bir ulusal meclis toplar. Toplumsallaştırma ve/veya planlamacılık projesine indirilen nihai darbe sosyal-demokrat bir bakandan, yalnızca yeniden güç kazanan kapitalistlerin değil, kendi partisi içindekilerin de mücadele ettiği Wissel'den gelir.

1929 ekonomik krizi sırasında ve sonrasında, yani 1933'de Nazilerin iktidarı almasından önce ve sonra, Alman ekonomisi, felaketi def etmek için, güdümcülüğe yeniden büyük ihtiyaç duyar. Büyük işler politikasının bundan böyle simgesi olan otoyolların inşasının ikili bir avantajı olacaktır: hem işsizliği azaltacak, hem de gelecekteki savaşı düşünerek, stratejik bir ulaşım ağı sağlayacaktır. 1931 yılında, Hitler bu konuda ekonominin temsilcileriyle görüşmeler yapar. Todt bu projeye 1932 yılında katılmıştır. 1934 yılında doktor Schacht, "savaş ekonomisi için genel anlamda tam yetkili-

dir" Bu tarihte Almanya'nın kimseyle savaş halinde olmadığını hatırlayalım.

Tam anlamıyla çökmüş olan paranın yeniden değer kazanmasını sağlayan Schacht'ın "büyücülük" ününü borçlu olduğu kurnazlıklar, Jean-Pierre Faye tarafından *Langages totalitaires*'de *(Totaliter Diller)* [Hermann, 1972] incelenmiştir. Mayıs 1933'te gizli bir dernek kurulmuştur: Metalürji Araştırmaları Derneği. Krupp başta olmak üzere dört ya da beş büyük silah firması bunun ortakları arasındadır. Schacht'ın büyülü deneyiminin merkezinde yer alan "meçhul kurum" budur. Kurum, silah sağlayıcılarından alınma ve devlet garantisi altındaki poliçeler temelinde işlev görür. Kurumların ve pazarın normal oyununu bozan gizli bir yazı oyunuyla sermaye yaratan ve sonuçta çok açıklanabilir bir "mucize"ye imkân tanıyan "tamamen hayali firma": Silahlanmanın gizli öz-finansmanı, Almanya'yı yeniden silahlandırırken finans pompasını da yeniden çalıştırır.

Doktor Schacht'ın hayali kurumunun tüm III. Reich boyunca varlığı, tamamlayıcı ve eşdeğerde bir mercinin; topyekûn ekonomi kurumunun Todt tarafından kurulmasının ve Speer tarafından geliştirilmesinin habercisidir. Bu örgüt Reich'ın ekonomik, politik ve askeri kurumlarına nüfuz eder ve Todt Örgütü adına, sonra da Speer Örgütü adına onların düzenini derinden bozar. Yves Stourdzé'nin gösterdiği gibi (*Organisation, anti-organisation [Örgütlenme, Karşı-Örgütlenme],* Mame, 1973), örgütlenme örgütsüzlükten beslenir. Herkesin baskın biçim olarak kabul ettiği toplumsal biçim olarak, Nazi örgütü, bir karşı-kurum olarak, gizli bir kurum olarak yaşar, herkesin değil yalnızca devletin bildiği, en ufak bir uzlaşım desteği olmayan –kurumun aşırı paradoksu budur– bir kurum.

Speer, Todt'u kendi modeli olarak betimlemiştir. O, "bu hükümetin, mütevazı ve ölçülü ender üyelerinden biriydi. (...) Teknisyenlerde sık görülen duyarlılığı ve mesafeli bilinçliliğiyle diğerlerinden ayrılıyordu. (...) Yalnızdı, münzevi bir yaşam sürüyordu, parti çevreleriyle kişisel ilişkisi yoktu. (...) Tam da bu sakınım ona önemli bir saygınlık sağlıyordu. (...) Bizzat Hitler, ona ve çalışmalarına büyük hayranlığa varan bir saygı duyuyordu; buna karşılık,

Todt, ilk yıllardan beri partinin sadık bir yoldaşı olsa da, Hitler karşısında kişisel bağımsızlığını her zaman korumuştu." Güzel bir teknokrat portresi!

Teknik açıdan, Todt'un iktidarı, tekelleşme olarak tanımlanır: Örgütlenmenin, tüm üretimin, dolaşımın, hatta tüm kararın bir uçtan diğerine kontrolünün evrensel gerekleri adına Todt, birçok bakanın işlevlerini şahsında birleştirir: Ulaşım, deniz yolları, sulama sistemine sahip nehirler, elektrik santralları, kara ordusunun silah ve cephane bakımından beslenmesi, Almanya içinde (resmen Goering'in yönettiği Dört Yıllık Plan çerçevesinde) ve işgal edilen topraklarda yapılan inşaatlar: Atlantik duvarı, Norveç'ten Güney Fransa'ya kadar –Rusya'yı da unutmadan– denizaltı sığınakları, yollar.

Savaş ekonomisinin gerektirdiği tüm büyük çalışmaları doğrudan doğruya denetleyen bu Asyalı monark, inandırılmak istendiği kadar "apolitik" değildir: Nazi partisinin merkezi teknik bürosunu da kontrol etmektedir ve "teknik sektördeki tüm birlikleri ve tüm federasyonları bir araya getiren merkezi örgütlenmenin başında"dır (burada kuşkusuz şunu anlamak gerekir: Partinin denetimindeki sektörün dışında).

Devletin ikinci kişisi olan Speer, Todt'dan miras kalan süperbakanlığın başına birkaç aylık başarıdan sonra geldiğini gizlememektedir. Askeri durum kötüleşirken, silah üretimini iki katına, üç katına çıkarmayı başarmak; işte onun "mucizesi"! Bunu nasıl başarmaktadır? Üç boyutlu bir örgütlenme planı sayesinde:

> Bir örgütlenme planı uygulamaya koydum, bu plandaki dikey çizgiler, tanklar, uçaklar ve denizaltılar gibi, yani üç ordunun silahlanmasıyla ilgili tamamlanmış çeşitli ürünlerden oluşuyordu. Bu dikey çizgilerin etrafında çok sayıda halka vardı. Bunların her biri, tüm topların, tankların, uçakların ve diğer silahların üretimi için gerekli ürünlerin bir kategorisini temsil eden çok sayıda halkayla çevrilmiştir. Benim anlayışıma göre bu halkalar, örneğin, dövme demirden tuzakların ya da bilyeli yatakların veya elektronik donanımın üretimiyle ilgiliydi. İyi bir mimar olarak üç boyutlu düşünmeye alışkın olduğumdan, yeni örgütlenme planımı perspektifli olarak çiziyordum.

Biraz ilerde de şöyle demektedir:

> Çeşitli silah kategorilerinden sorumlu "temel komiteler" ve gereçlerin teslimatından sorumlu "temel halkalar" kurduk. Sonuçta, on üç temel komite vardı, bunlar benim örgütümün dikey yapılarını oluşturuyordu, bir o kadar da temel halka vardı.

Rathenau'dan (*La nouvelle économie [Yeni Ekonomi]*, 1917) ödünç alınma büyük ilke, "endüstrinin özerkliği" ilkesidir. Bu, güdümlü ekonomi çerçevesinde pek hoş bir formüldür. Vichy'nin örgütlenme komitelerine küçük sanayicilerin "katılımı"nda gördüğümüz, *New Deal* koşullarında Wagner yasasıyla sendikal özgürlüğün yeniden düzenlenmesiyle birlikte tekrar göreceğimiz endüstrinin özerkliği, görece bir liberalleşme gerektirir. Speer, totaliter rejimin ortasında kurumlaştırdığı "anarşi"den hoşnutlukla, ironik bir dille söz eder. Fakat, endüstrinin özerkliği kavramı, verimliliğin artırılması amacıyla, ekonomik etkinliğin çeşitli dallarının birleştirilmesine daha fazla göndermede bulunur. Rathenau ilkesinin üç uygulama alanı gerçekten de şunlardır:

– işletmeler arasında bilgi alışverişi;

– yalnızca tek bir fabrika içinde değil, fabrikalar arasında da işbölümü;

– üretimin normalleştirilmesi ve standartlaştırılması.

Verimliliğin olağanüstü bir sıçrama yapmasını sağlayan şey olan, tüm pazar için genelleştirilmiş bir Taylorizmin teknikleri bunlardır. İkincil kozlar: alışılmış kurum ve mercilerin elde ettiği ayrıcalıkları, sıfatları, otoriteyi tartışma konusu eden tüm kararlar için Hitler'in teminatı; ve hukuksal bir belirsizlik, özellikle en önemli görevlerin sınırları içindeki belirsizlik – Speer, bu belirsizliği, "örgütlü doğaçlama"sının başarısının koşullarından biri olarak görür.

Aynı "doğaçlama", el emeğine yönelik büyük mücadelenin esin kaynağıdır. Bir S.S. işbirlikçisi olan bölge şefi Sauckel, tam yetkiye sahiptir, Speer'den çok Hitler'e kişisel olarak bağlıdır, bu durum, partinin iplerini elinde tutan Bormann ile S.S.'lerin şefi Himmler ve Goering arasındaki yatay ilişkileri karmaşıklaştırır.

Speer, işgal edilen ülkelerde zorunlu çalışmayı kurumlaştırır, Avrupa'nın bir ucundan diğerine milyonlarca işçi taşır, bombardımandan kurtarmak için fabrikaları yeraltına gömer, kullanılabilir tüm hammaddeleri toplar –aynı şekilde, toplama kamplarındaki tüm iş gücü kalıntılarını da–; temel komiteleri, halka komiteleri ve inceleme komiteleri (bunlarda, sanayiciler kullanıcılarla, yani askerlerle buluşur) üzerinde yargı yetkisi vardır; kendisine yönelik komplolaı bozarken, diğer yandan, başarısız kalmış Temmuz 1944 komplosuna olmasa da, en azından, Hitler'e karşı son saat dalaverelerine az da olsa karışmıştır. Avrupa çapında zorunlu çalışma gibi biraz fazla cesaret işi "teknik" önlemlerle Nuremberg mahkemesinin şimşeklerini üzerine çekmemiş olsaydı, Amerikalılar'ın savaş biter bitmez kuşkusuz bir üniversite kürsüsüne ya da büyük bir *School Business*'in başına yerleştirecekleri adamdır o.

C. SSCB: SOSYALİZMİN BİLİMİ

Birbirinden çok farklı, neredeyse karşılaştırılamaz olan iki güdümlü ekonomi deneyimi, aynı dönemde, komünizmin ve kapitalizmin odaklarında başlamıştır.

1929 "bunalım"ı patlak verdiğinde Rusya'nın birinci beş yıllık planı ikinci yılındadır. Bu iki deneyimi özdeşleştirmek söz konusu değilse de, üç varsayımımızı test etmek için bazı materyalleri bu ülkelerde aramamız mümkündür. Bu hipotezler şunlardır: sol ile sağ arasında ideolojik parçalayıcı olarak planlama ve ulusallaştırmalar; planlamanın anahtar kavramı olarak örgütlenmenin genelleştirilmesi; kurumsallaşmış politika karşısında Plan'ın yataylığı ve politikanın klasik yapılarını ortadan kaldırma eğilimi.

Aslında, bu üç varsayımın ortaya çıkardığı sorunlar toplamının yoğunlaşmasına yol açan şey, örgütlenme kavramının genelleştirilmesi sorunudur. Birkaç yıldan beri, Leninizm eleştirisinde bu soruna bolca rastlanmaktadır.

Managerial Revolution'ın yazarı Burnham'ın yetişmesinde hem Sovyet deneyiminin hem de gözlemcisi olduğu Amerikan deneyi-

minin payı vardır. Burnham, 1933'ten beri Troçkist gözlüklerle silahlanmış biridir. Lenin'in iktidarı (1917-1923) ile kitabının yayımlandığı 1941 yılı arasında, planlamacılığın Rus ve Amerikan deneyimlerinin en önemli momentleri cereyan eder: 1928-1933 birinci beş yıllık planı, 1933'ten itibaren *New Deal*. Rusya, zenci kölelere değil, *perekatchka*'ya, köylü yığınlarının "pompalanma"sına dayalı vahşi bir sermaye birikimi, bir devlet kapitalizmi yaratmaya çalışırken, Amerika Birleşik Devletleri, birikimcilerin ceplerini boşaltarak kapitalizmi kurtarmaya çalışmaktadır. Birbirinin tersi, ama özünde eşanlamlı yordamlardır bunlar, çünkü her ikisi de –bir yerde ender bulunan, diğer tarafta bol olan– metaya aynı gönderimden esinlenmektedir. Yeni politikanın eğimli söz dağarında, soylu terimlerle, usçullaştırma diye adlandırılan sorunsal.

Sovyet Rusya'nın ilk dönemlerinde, Taylorculuğun, endüstrinin ve tüm üretimin usçullaştırılması politikasının rolü bilinmektedir. Lenin'in ve Troçki'nin, politik planda örgütlenme bilimini kuramlaştırdıkları anda bu kapitalist "örgütlenme bilimi"nden esinlenmiş olmaları hakkında çok şey söylenmiştir. Bu sorun, şimdi, Rusya'nın planlamacı projeden genelleşmiş planlamaya kronolojik olarak ilk geçen ülke olduğunu dikkate alarak, planlamacılığın doğuşuyla ilişkili olarak ele alınmalıdır.

Planlamacılık ilk önce Rusya'da gerçekleşmiş olsa da, onun uzaktaki kökenleri nelerdir? Alışıldık açıklama şudur: Tüm bunlar, Lassale'den Rathenau'ya kadar sosyal-demokrasinin, kolektif mülkiyet kavramını devlet mülkiyeti kavramına, kooperatif ya da özyönetim düşünü katı bürokratik gerçekliğe dönüştürebildiği ülke olan Almanya'dan gelmektedir. Daha kesin veriler olmadığından, Lenin, bu bakış açısını doğrulamıştır, tabii bir "Germanist" olarak (anne tarafından ve... Hegel tarafından) bizzat kendisi yaratmadıysa... "Bizim görevimiz, Almanların devlet kapitalizmi ekolüne dahil olmaktır, tüm gücümüzle onu özümlemeye çalışmaktır, bu Batılı geleneklerin yaşlı barbar Rusya'ya yerleştirilmesinde acele etmek için diktatörlük yöntemlerini kullanmaktan kaçınmak, ama barbarlığa karşı barbar yöntemler kullanmaktan da çekinmemektir." Fakat, kuramsal doğuş, her zaman için, toplumsal doğuşla ay-

nı zaman çizgisinde yer almaz: Rusların ardında (Fransa'da olduğu gibi) planlamacılık üzerine on yıllık bir düşünce birikimi yoktu ya da (Almanya'da olduğu gibi) pratik çalışmalara geçmeden yirmi yıl önce yaşanmış birkaç yıllık deneyim-kuramlaştırma da yoktu. Onların görece empirizmi bu bakımdan onları Roosevelt'in Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaştırır.

Önceden yapılabilecek bir diğer saptama: SSCB'yle ilgili yeterince sağlam kaynak bulmak güçtür. Kurumlaşmış politikanın söz dağarında Sovyet olarak adlandırılan deneyim üzerine tüm yazılar (sanki 1918'den beri bir Sovyet gölgesi Rusya'da varlığını sürdürüyormuş gibi!) ele aldıkları konuya güçlü biçimde karışmaktadır: ya doğrudan ya da dolaylı olarak itaat gösterirler, veyahut tamamen reddederler. Savaştan önce sayıları çok olan ama pek az okunan gözlemcilerin ya da savaştan sonra aşırı-solu canlandırmaya çalışan az sayıda kişinin (Castoriadis, Lefort, vs.) ve nihayet, bizzat Rus muhaliflerin ifade ettikleri birkaç radikal eleştiri kırıntısını devşiren "yeni filozoflar"ın son dönemde moda olması, sağda ve solda karışımlara yol açtı. Bundan kaçmak istemek boşunadır. Savaştan önce, Henri de Man ya da Schumpeter gibi revizyonistler, Eastman ya da Burnham gibi Troçkistler, Walter Citrine ya da André Gide gibi "iyi niyetli tanıklar", Souveraine ya da Ciliga gibi iyice bağışıklık kazanmış işinin erbapları, solcuların kininden ya da hırçın ilgisizliğinden kaçabildiler mi? Çok geç gelen bir gerçeği kanıtlamak için yapılan binlerce alıntıyla pompalanarak, bunların kitapları şimdi yeniden basılıyor, kimileri de basılmak üzere.

Umutsuzluk verici demesek de çelişkili durumları açıklayabilecek çok sayıda saptama arasından, en azından, eleştirinin eleştirisinin eleştirisinin eleştirmenleri tarafından asla ele alınmamış olanları belirtelim: Yayım pazarının rolü, bu kurum ile ötekiler arasındaki ilişkiler, elbette iç mücadeleleri... "Yeni filozoflar"ın yaygınlık kazanmasıyla birlikte bu olguya dair bir bakış açısına sahip olduk; filozof ya da asimile olmuş öncülleri olan Althusser, Foucault, Lévi-Strauss, Lacan'ın on yıl önceki, Sartre ve Merleau-Ponty'nin yirmi yıl önceki hali gibi, onlar da basımın teşvikçileri oldular. Ünlü bir Marksiste, "Ciliga, bir komünist olarak, savaştan önce Fran-

sa'da kitap yayımladığında nasıl oldu da sizin tarafınızdan kabul görmedi?" diye sorduğumda verdiği cevaba ne demeli: "Çünkü, sağcı bir yayımcı tarafından basılmıştı."

Dolayısıyla, benim kaynaklarım şunlardır: Lenin'in, Troçki'nin ve konuyla ilgili Troçkistlerin yazılarından başka, yakın dönem bir Sovyet yapıtına, Gvichiani'nin *Organisation et gestion*'una *(Örgütlenme ve Yönetim)* [Editions de Moscou, 1974], bir Fransız komünisti olan Elleinstein'ın *L'histoire de l'U.R.S.S.*'ine *(SSCB Tarihi)*, Moshe Lewin'in, Ida Mett'in *Le paysan russe dans la révolution et la post-révolution (Devrimde ve Devrim Sonrasında Rus Köylüsü)*, [Spartacus, 1968], Ciliga'nın ve Bettelheim'ın yapıtlarına başvurdum.

– 5 Aralık 1917: Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi'nin kuruluş kararnamesi. Ulusallaştırma çağı başlamıştır.
– 14 Aralık: Bankaların ulusallaştırılması kararnamesi.
– 16 Aralık: Tüm tarım araçları üzerinde devlet tekeli.
– 17 Aralık: Tekstil üretiminin ulusallaştırılması.
– 22 Ocak 1918: Ticari donanmanın ulusallaştırılması.

Ekim 1917 ile Eylül 1919 arasında 3300 ilâ 4000 işletme ulusallaştırıldı. İkinci ulusallaştırma kararnamesi (29 Kasım 1920), beşten fazla ya da –gerektiğinde– on işçi çalıştıran tüm işletmeleri ulusal mülkiyet olarak ilan eder.

Birkaç yıl sonra, tarımın "toplumsallaştırılması"yla girişilen iş tamamlanacaktır.

Son derece abartılmış bir işbölümü ve tüm ekonominin planlanması şeklindeki ikili görünümü altındaki rasyonalleştirmenin, Lenin'in ve Troçki'nin düşüncesinde merkezi bir önem taşıdığına hiç kuşku yoktur. Sibirya'ya sürdüğü Troçkistlerin acı acı yakınacakları gibi, Stalin bu durumu kendine mal edecektir.

Kimi zaman planlamanın somut sürecinin ardından gelen ve buna eşlik eden planlamacılığın doğuşu, demek ki, çok etkileyici diyalektik akrobasilerin konusudur. Burjuva Taylorculuğu kötüdür, çünkü kitleleri hareketsizleştirir ve işçiyi hem fiziksel olarak hem de moral olarak sömürür. Komünist Taylorculuk iyidir, çünkü tari-

hin "yasaları"nın, teknolojik gelişmenin dayatmasıdır. Lenin'in son aklı başında düşünceleri *Gosplan*'la ilgili olacaktır ve Mayakovski, 1926 yılında, şiir yazmak için Bilimsel Çalışma Örgütü'ne başvuracaktır! Fransız "Akıntıya Karşı" grubunun Troçkist muhaliflerine gelince, koro halinde tekrarlarlar: "Komünist rejim koşullarında, bu sistemin [kapitalizm, ç.n.] en iyi yanının (Taylorizm), işçi örgütlerinin kontrolü altında uygulanması bir yasa halini alacaktır" (11 Şubat 1928). Bu "Marksistler", bu "devrimciler" işçilerin tek bir arzusu olduğunu hayal etmektedir: "Montaj Zinciri" tanrıçasına nasıl itaat edeceklerini kendileri yönetmek! Fakat burada, "işçi örgütleri", fabrikanın ve partinin ikiz buyruklarına proletaryanın itaatini kontrol etmeyi kendilerine fiilen temel görev edindiklerinde, soytarılık trajedi halini alır. "İşçi örgütleri" ifadesiyle, dil öylesine eğilmiştir ki, kırk yıl sonra, Taylorculuğun eleştirisi resmen "işçi örgütleri" tarafından değil, tekelci kapitalizm ülkelerinin patronları tarafından yapılacaktır!

"İşçi örgütlerinin kontrolü"nden başka –Troçkistler, bu örgütlerin zirvesindeki derin çürümeyi vurgulamaktan geri kalmamışlardır–, Alman sosyal-demokrasisinin berbat Lassale'cılığına gönderme yapan Lenin'in vasiyeti vardır. Ya Marx, tüm bunlarda onun yeri var mıdır? Hayır, Tanrı'ya şükür, Marx yoktur. Lenin tarzı Marksizm, yeter de artar bile! Stalin'in, Taylor ile Marx'ı uzlaştırmaya çalışması boşuna değildir.

Ciliga'nın anıları bu traji-komediye ilişkin iyi bir fikir verir. Komintern'deki genç Yugoslav bürokratı, sosyalizmin anavatanında staj yapmaya çağrılır. Daha sonra Tito adıyla tanınacak bir başka stajyerden farklı olarak, o, uzun süre dayanamaz. Birinci beş yıllık planın geliştirilmesi onu Troçkizme, hapse ve nihayet, aşırı-sol tavırlara yöneltir. Nihai inanç değişikliği, ilk sosyolog-tanıklarından biri olduğu Sibirya toplama kamplarında gerçekleşir.

"Endüstriyel alanda", der Ciliga, "Stalin 1923'te Troçkist muhalefetin çizdiği yolu izlemekten başka bir şey yapmamıştı." Buna karşılık, NEP döneminin (1921-1928) ardından tarımın rasyonelleştirilmesi, daha ayrıntılı yargılara imkân tanır. Öncelikle, "NEP döneminin sonuna doğru köylülük karşıtı politikanın güçlendiril-

mesini öğütleyen" Troçki değil, Zinoviev'dir. "Troçki'nin gerçek devrimci olarak, burjuva olarak –yoksul bir köylü ailesinde doğmuş olmasına rağmen– hareketin peşinden gittiği doğrudur." Troçki, kulakların tasfiyesi ve zorunlu kolektifleştirme hakkında "köylü aptallığının tasfiyesi" ve "insanlık tarihinin yeni evresi" diye söz etmeye cesaret etmiştir. Aynı dönemde kapitalist ülkelerde de güçlü bir saldırıya uğrayan tarımsal uygarlığın tasfiyesini canla başla benimsemek, kuşkusuz bürokratik aptallığı ortaya koyuyordu. Fakat, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da tarımsal-kırsal uygarlığın imhasının ekolojik ve toplumsal bakımdan geri dönüşsüz karakteri dikkate alındığında, "insanlık tarihinin yeni evresi" üzerine tumturaklı formül tam yerindedir.

Stalinci ve Troçkist en azılı politik rakipleri ister istemez yakınlaştıran planlamacı din, Marksist bağlılık ile sapkınlık arasındaki sınırları bulanıklaştırmaya katkıda bulunur. Bu noktada, teknokratik dünyaya özgü ideolojik bir parçalayıcının etkisi görülebilir. Ciliga, "Burnham'ın habercisi" olarak gördüğü muhalif Smirnof hakkında çeşitli örnekler verir. Parçalayıcı etkisi, Lenin'in son metinlerinde de fark edilir.

Gosplan sorunu üzerine, Lenin, Aralık 1922'de, planlamacı örgütlenmenin mevcut kurumlar karşısındaki çapraz etkisine dair şu çok açık satırları Politik Büro'da dile getirir:

> Yasama işlevlerinin *Gosplan*'a devri konusunda, gördüğüm kadarıyla, bu fikir uzun süreden beri yoldaş Troçki tarafından ileri sürülmekteydi. Ben buna karşı çıkmıştım, çünkü bu durumda, yasama kurumlarımızın sisteminde tam bir bağlantı eksikliği olacağı kanısındaydım. Fakat, sorunu dikkatle inceledikten sonra, aslında burada sağlıklı bir fikir olduğu kanısındayım, şöyle ki, *Gosplan* bizim yasama kurumlarımızın biraz uzağında tutulmuştur, oysa ki *Gosplan*, bir araya getirdiği yetenekli insanlar, uzmanlar ve bilimin ve tekniğin temsilcileri sayesinde, aslında sorunlar hakkında her durumda söz söyleyebilecek veriye sahiptir. (...) Bu anlamda, yoldaş Troçki'nin fikrine katılınabileceği ve katılmamız gerektiği kanısındayım, yalnızca, *Gosplan*'ın başkanlığının politik liderlerimizden birinde, ya da ulusal ekonomi yüksek konseyinin bir temsilcisinde olması hariç.

Lenin'in bu metni, kurum kavramının doğuşuyla ilişki içerisindeki örgütlenme kavramının toplumsal ve kuramsal doğuşunun kavranması için temel önemdedir. Bu, planlama deneyimini *a posteriori* ("sorunu dikkatle inceledikten sonra"...) kuramlaştırmaya yönelik ilk çabayı ve ilk görgül saptamayı oluşturur. Bu deneyim, daha sonra, SSCB'de, Almanya'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Fransa'da, sanayileşmiş ülkelerin çoğunda, sonra da başta Çin olmak üzere üçüncü dünya ülkelerinde farklılaşacaktır. "Rasyonel" toplumsal ilişkilerin bir arada somutlaşmış biçimi ve özerkleşmiş kavramı olarak "Örgüt"ün yataylık etkisi; buna "Lenin etkisi" adını verebiliriz.

Gosplan, kurumların uzağında tutulamaz, ama ayını zamanda, diğer kurumlarla arasında mesafe vardır; onlardan farklı ve yüksek bir yapıdadır. Troçki'nin bakış açılarına katılmadan önce Lenin'i duraksatan çelişki budur. Bu anomi durumu oldukça rahatsız edicidir, fakat Lenin yeni kurumun, bilimsel ve teknik uzmanların, yetkililerin ellerinde kristalleşmiş toplumsal bilginin kurumsallaşması olduğunu kabul ettiğinde, "sağlıklı bir fikir" halini alır. Tüm bu bilgiyi diğer kurumlar reddetmektedir ya da ancak kırıntılarını kabul etmektedir, geleneğin, donmuş normların, bürokratik alışkanlıkların ağırlığı altında sürüklenmektedirler. Bu "çöküş", İşçi Müfettişliği gibi yeni, devrimci karşı-kurumlar için de geçerlidir. İşçi Müfettişliği, aynı dönemde, Lenin'in son yazılarının tümünde şiddetle eleştirilir, çünkü onun sorumlusu olan Stalin, bu karşı-kurumu devrimci hareketin analiz aygıtı haline getirmeyi başaramamıştır. Sovyet karşı-kurumların yenilgisine, bunların dayanak noktası olan İşçi Müfetişliği'nin hızla yozlaşmasına çözümü, Lenin, Plan'da bulmak zorunda kalmıştır.

Stalin, Ciliga'nın ironik biçimde belirttiği gibi, Troçki-Lenin kuramını gerçekleştirecektir. Genelleştirilmiş örgütlenme kavramında içerilen tüm olasılıkları –kamulaştırmalar, sürgünler, zorunlu çalışma, verimlilik ve rasyonalite adına giderek rafineleştirilmiş tahakkümün bilimi...– biraz kabaca yaygınlaştıracaktır. Troçki'nin, sonra da Lenin'in onayıyla yerleştirilmiş enlemesine şema, partinin teminatıyla, sonuçta partinin kendisiyle özdeşleşebilir –tıpkı Alman

savaş ekonomisinin Nazi partisinin savaş hedefleriyle özdeşleşmesi gibi; ordu da her iki durumda göz ardı edilemeyecek bir rol oynar. Fakat, Lenin'in planlamacılığının kuramsal temellerini daha yakından görelim, şöyle der Lenin:

> Sosyalizm, kapitalist devlet tekelinin hemen ardından gelen evreden başka bir şey değildir. Başka deyişle, sosyalizm, tüm halkın hizmetine giren, böylelikle de kapitalist olmaktan çıkan tekelleştirici devlet kapitalizminden başka bir şey değildir.

Bu diyalektikte sorun yaratan şey, tekelleştirici kapitalizmin, "tüm halkın hizmetinde" tekelleştirici kapitalizme dönüşmesidir. Simyanın ya da Hıristiyanlıktaki dinsel işlemlerin gizemleri kadar büyüleyici bir giz! Bu dönüşümle görevli ritüel hangisidir?

"Sosyalizmi biliyoruz, fakat milyonlarca insan ölçeğinde örgütlenmenin bilimini bilmiyoruz" diye itiraf eder Lenin Nisan 1918'de, yani "kitleler" tarafından iktidarın alınmasından birkaç ay sonra. Her şeyi düşünmüş olan Marx ve Engels'te bir boşluk mu vardı, onların yazılarında mevcut olan örgütlenme bilimi yalnızca küçük gruplara mı uygulanabilirdi? İşte, onlar da ütopik ve ödünleyici mikro-sosyalizmin çöplüklerine atıldılar, yanlarında da Fourier, Proudhon, Bakunin ve *Made in U.S.A.* dar grupların dinamiği!

Dönüşüm ritüeli, diyalektiğin *n* boyutlu çarklarına burjuva rasyonalitesinin, biçimsel mantığın cesaretle şırınga edilmesinden ibarettir! Lenin'de, Taylorizm'den planlamacılığa geçiş tamamen doğaldır: Her iki durumda da, kapitalizme yetişmek, ardından da onu geçmek gerekir.

Nasıl ki, bakanlar konseyinin adını halk komiserleri konseyi olarak değiştiren bir operasyonla (enayi olmayan Lenin, bir köşede gülümser) kapitalist devlet proletarya devletine dönüşmüşse; nasıl ki acımasızca sömüren Taylorculuk ve patronluk aracı olan Fayolizm sosyalist üretim araçlarına dönüşürse; nasıl ki, yasadışı ve şiddete dayalı mücadele için yaratılmış totaliter, para-militer kurum –Parti– kitlelerin özgürleşmesinin aracına dönüşmüşse; Marx ve Engels tarafından iç karartıcı bir şekilde tarif edilmiş kapitalist

okul, aile, fabrika, düşsel güzellikteki sosyalist fabrikalara, ailelere ya da okullara dönüşmüşse; Amerikan emperyalizminin özelliği olan, "üretimde olduğu kadar insan etkinliğinin diğer alanlarında da yönetimin rolünün büyümesi" de (Gvichiani) sosyalizmin zaferine dönüşür.

Lenin, NEP'in geçiş döneminin ardından, birinci Plan'ı uygulamaya koymayı sağlayacak örgütlenmeler yaratır. 1920 yılında, bu, İşçi ve Köylü Müfettişliği'dir. 1921 yılında, Merkezi Kontrol Komisyonu'dur. 1923 yılında, bu iki örgütün faaliyetleri birleştirilir ve 1934 yılında da faaliyetlerine ara verilir.

20'li yıllarda, yönetimle ilgili olarak ondan fazla araştırma enstitüsü kurulmuştur. 1920-1930 arasında bu konuda uzmanlaşmış yirmi dergi çıkacaktır (onlarca da sosyo-ekonomik eser; bunların bibliyografyası, 70'li yıllarda bu alanı inceleyen Gvichiani'de bulunur). Özelleşmiş bir yapının gerekliliği, Enternasyonal'in 1923 yılındaki 4. Kongre'sinin "Eğitim Sorunu Üzerine Karar"ında yankı bulur: "Genel Marksist eğitime paralel olarak, parti görevlileri kendi uzmanlık dallarında gerek duydukları eğitimi de almalıdırlar." Biz yine Lenin'e dönelim.

Lenin'de, O.S.T.'den planlamacılığa geçişin doğallıkla meydana geldiği söylendiğinde, planlamacılıkla ilgili Rus kuramcılarının aydınlattığı bir öğeyi de eklemek gerekir. Bu öğe, demokratik merkeziyetçilikten başka bir şey değildir. Söz konusu kuram, Gvichiani'ye göre, "parti örgütlenmesi üzerinde, aynı zamanda da sosyalist üretimin yönetimi üzerinde birinci dereceden etkiye" sahipti.

Gvichiani'nin bu savını, yalnızca –bir yanda– Taylor, Ford, Fayol'un örgütlenme kuramlarının ve –diğer yanda– Leninist örgütlenme kuramının karşılaştırmalı bir incelemesiyle değil, aynı zamanda, "parti" biçimi ile O.S.T. kuramlarının uygulandığı ekonomik ve idari biçimler dolayısıyla da sınamak gerekir. Bu tür incelemeleri beklerken, Lenin kendi tanıklığını getirebilir.

Lenin'e göre, demokrasi, üretimde, "buyruğun birliğiyle tamamlanmalı"dır. Buna da, ortaklık ilkesi eklemlenmelidir. Üretimde tek buyruk ilkesinin sonucu (ya da nedeni), politik örgütlenme-

de olduğu gibi, "üretimin pratik örgütçülerinden oluşan yeni bir tabaka"nın yaratılmasıdır; bu tabaka kendi yerine sahip çıkmalı ve "kendine uygun düşen yönetici mevki"yi işgal etmelidir.

İktidarın ele geçirilmesinden önce militanların yaydıkları ve savundukları kehanet, başkalarının işleriyle ilgilenme bilimi –tahakküm bilimi– adına yok edilmelidir. Kehanete yer yok! Patronlara da yer yok! Devrim kışkırtıcıları gerektirdi, artık organizatörlere ihtiyaç var.

Polisiye terörden destek alan organizatörler; tıpkı daha sonra Staukel'in laik tüzesine, SS'lere, Gestapo'ya ihtiyaç duyacak Speer gibi... Ekonomik olan nerede başlar? Politik olan nerede son bulur? Moshé Lewin ("L'Etat et les classes sociales en U.R.S.S., 1929-1933", *Archives de la recherches en sciences sociales,* Şubat 1976) de olup biteni anlayamamaktadır. Birinci Beş Yıllık Plan hakkında şunu söyler: "Pek az planlanmış olan bu 'plan', baskıya ve polis terörüne verilmiş rolün hem nedeni hem de sonucudur: 'Ekonomi-dışı' denen bu unsurların yokluğunda Sovyetik endüstrileşmenin dinamiği anlaşılamaz ve bu unsurlar, aynı zamanda, bu sürecin ürünü olan politik sistemin karakterini de açıklamaktadır." Şimdi daha açık, değil mi?

Politik örgütlenmenin işleyiş ilkesi olan demokratik merkeziyetçilik, üretime aktarılışı içinde görkemli bir şekilde ortaya çıkar. Yalnızca partinin değil devletin de işletilmesi gereken bir dönemde Lenin'in gerçekleştirdiği bu bağlam değişikliği, bu güçlü kuramcıdan, saçmanın sınırlarına varan, hiçbir diyalektiğin asla birleştirmeyi başaramayacağı iki öğe arasındaki ikici ayrıma dayalı bir beyin jimnastiği gerektirir, çünkü bunlar arasındaki çelişik karşıtlık yeniden oluşmaktaki iki toplumsal sınıfın karşıtlığıdır. İki kategoriyi "birleştirebilmek" ya da, tersine, iki kategoriyi "kesin olarak birbirinden ayırmak" türündeki sözel kurtuluş yolları yalnızca açmazı vurgulamaktadır.

> Mitinglerde görüldüğü şekliyle, ilkbaharda suların kabarmasına benzer, coşkun, taşkın, emekçi kitlelerin demokratik ruhunu, çalışma sırasındaki *demirden* disiplinle, çalışma sırasında, tek bir iradeye, Sovyet

yöneticisine *mutlak itaatle* birleştirmeyi öğrenmemiz gerekiyor. (Gvichiani, s. 124-125).

Başka deyişle, gerekli olan şudur:

> Demokratik işleyişin iki kategorisi arasında kesin ayrım yapılmalıdır: bir yanda, tartışmalar, toplantılar; diğer yanda, icra görevleri için ve ekonomik mekanizmayı bir saat kesinliğiyle işletmek için gerekli emir ve buyrukların disiplinli, gönüllü olarak yerine getirilmesi için en katı sorumluluğun yerleştirilmesi. (s. 125)

Yaşasın mitingler, serbest tartışmalar, fabrika duvarları dışındaki demokrasi, Club Méditerranée! Ama, ciddi şeylerle, dokunulmaz şeylerle, kutsal şeylerle, yani Üretim'le bunu karıştırmamalı! Elinde bir saatle ölen Taylor, "bir saat kesinliğiyle" imasını desteklerdi. Yukarda gösterilen, Lenin'in çelişkisine sıkı sıkıya bağlı olan, Taylor-Lenin-Trigano çelişkisi, burada, şöyledir: Bir yandan, kapitalizmden yöneticilik yöntemlerini ödünç alma gerekliliği; diğer yandan ise, kapitalizmin, çalışmanın sosyalist örgütlenmesi için proletaryayı hazırlamadığını ileri sürmek. Evrimci felsefe (tıpkı armudun dalın ucunda olması gibi, sosyalizmin de kapitalizmin ucunda olması) ile kapitalizm ve sosyalizm arasındaki niteliksel kopuşun diyalektik felsefesinin bağdaşması en tehlikeli bağdaşmalardandır... Büyülü çözüm, zoraki bir ikicilikte, şeytanın içindeki ruhbandadır: bir yanda fabrikanın içi, diğer yanda fabrikanın dışı. Bir yanda kutsal, diğer yanda dindışı. Bir yanda diktatörlük, "Sermaye'nin komutası" (Marx); diğer yanda, demokrasi; bir yanda Plan, diğer yanda, Plan'ın hizmetçileri...

Çeşitli ülkelerde gelecekte görülecek planlamanın çelişkileri ve karanlık politik içermeleri, Leninist düşünme ve pratikte henüz hazırlık aşamasındadır. Leninist-Troçkist, ardından da Stalinist Rusya, Gordiyom düğümünü baskı ve kanla kesmeyi tercih edecektir. Bu durum, ikinci beş yıllık plan döneminde Cumhuriyetçi İspanya'da gelişecek olan kısa süreli eksiksiz demokrasi deneyimlerine daha fazla önem vermeyi gerektirir.

D. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE: PLANLAMACILIĞIN İKİ ALT TÜRÜ

New Deal'in Amerika Birleşik Devletleri'nde, totaliter parti yoktur, mutlak yetkiye sahip askeri kurum da yoktur. Planlamacı olarak atanan ve yalnızca Roosevelt'e (*New Deal* sloganı da dahil) fikir sağlamakla kalmayan, 1933'ten 1935'e kadar ve daha dolaylı olarak da 1935'ten 1939'a kadar hükümetin eyleminin ilk evresini örgütleyen ekonomistler, kuramcılar vardır.

Roosevelt'in *brain trust*'ının planlamacıları –Berle, Tugwell, Moley, vs.– kapitalizmin işleyişine saldırmakla yetinmeyen profesörlerdir. Bir süre sonra iktidarı yeniden alacak olan "konjonktüristler"e, *spenders*'a karşı, onlar yapısal bir bunalım da ilan ederler. Genelleşmiş kurumsal bunalım.

Bunalım kavramı, onların kuramında merkezi bir yer işgal eder. Bu kavramın toplumsal doğuşu, elbette, 1929'daki büyük bunalımdır. Ayrıca, Amerikan tarzı planlamacıların yeniliğinin, yeni kurumları, yeni yapıları yerleştirmek değil, bunları üstünkörü bir şekilde onarmak olduğunu anlamak için, Roosevelt'in çok sayıdaki yasama hükmünün başlığını okumak yeterlidir: *adjustement, emergency* ("acil"), *regulation, stabilisation,* anahtar sözcükler bunlardır.

Sorun, büyümenin "doğal" ritmini, sermayenin senatörünün belirsiz bir ilerlemeye doğru alışılmış ağır gidişini aşmaktır, bunlar artık geçersizleşmiş görüntülerdir, hız kazandıracak olan yalnızca politik iktidardır, politik iktidar, rekabetin serbest oyununu oldukça geride bırakan bir tahmin ve düzene, uzamın ve zamanın örgütlenmesine dayanarak bunu yapabilir.

Ayrıca, büyük kamusal işler politikası Plan'ın en görünür yanlarından biridir; tarımsal-kırsal uygarlığın tasfiyesi de bir değişmez olarak görülmektedir. Fakat Roosevelt'in cazibesi, Speer'inkinden ya da Stalin'in hilelerinden daha az işe yarar. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri, Plan'ın başarısının tüm diğer kurumlara nüfuz etmesine ve onlara hâkim olmasına bağlı olduğu şeklindeki Lenin'in 1922 yılında keşfettiği kavramı gerçekleştirmez. Roosevelt, aldığı önlemlerin çoğunun Amerikan politik yaşamının yüksek mercii

olan Yüksek Mahkeme tarafından yürürlükten kaldırıldığını ya da bu önlemlerle mücadele edildiğini görecektir. Dünya savaşının bu kurumun –Yüksek Mahkeme– her şeye kadirliğine gizlice bir kıskaç takmayı sağlayacağı doğrudur: 1939-40'ta reddedilen genel ekonomik seferberlik (o dönemde yalnızca diğerlerinin –İngiltere ve Fransa– savaş endüstrisini beslemek söz konusuydu), 1942 yılında, Amerika Birleşik Devletleri Japonya'ya karşı ciddi askeri güçlüklere karşı savaşmak zorunda olduğunda, kabul edilecektir. *War Prodution Board,* Speer Örgütü ile aşağı yukarı aynı dönemde doğar. İki örgüt arasındaki ilişki, Mayıs 1945'teki ateşkesin ilk günlerinde Alman uzmanların kitlesel olarak işsiz kalmasından daha iyi açıklama bulamaz: Speer'in Hitler'e benimsettiği genç fizikçi Von Braun ve Speer'in kendisi, olay mahaline ilk savaşçı gruplarla neredeyse aynı zamanda gelen Amerikalı uzmanlar tarafından büyük ilgi görecektir.

Büyük 1929 krizi, ardından İkinci Dünya Savaşı, Amerika Birleşik Devletleri'ne bir planlama denemesini kuramlaştırma ve kısmi olarak gerçekleştirme fırsatı verir. Bilgisayar yoluyla denetimi, enformatik tröstleri, tahmin tekniklerinin nicelendirilmesini, örgütlenme ve yönetim modelleri arasındaki rekabeti, örgütlenme sosyolojisini, insan ilişkilerinde psiko-sosyolojiyi, oyun kuramını ve sistemik analizi geliştiren Amerika Birleşik Devletleri, Roosevelt'in ilan ettiği *emergency*'nin uzamında yer alır. Tek tek projeler düzeyinde kısmi ya da anlık planlamanın en çarpıcı örnekleri arasında, Oppenheimer'in yönetiminde atom bombasına varan araştırma programını, Vietnam'a karşı mücadelede Jason tümeni programını, tüm dünyada "yıkıcılığı" ortaya çıkarma ve yok etme amacıyla Camelot projesini belirtebiliriz...

Planlamacılığın bu anlık ancak kitlesel gerçekleşmelerinden başka, dünya çapında ideolojik, ekonomik ve askeri denetime ilişkin oldukça başarılı bir girişimle de karşılaşırız: Marshall Planı.

Bu, 1945 yılında büyük devletler arasında inşa edilen dengeyi, soğuk savaş ve hatta barış içinde bir arada yaşama döneminde sürdürmeyi sağlayan ideal plan tipidir. Bunun iki temel karakteristiği şunlardır:

1) Ulusal sektör karşısında dışsallık; topyekûn savaşın oluşturduğuna benzer bir aşırı-dolu dış çevre oluşturarak iç üretimi ve tüketimi düzenlemek ve bunu, politik olarak bağımlı ya da gerektiğinde, politik olarak bağımlı olmayan, coğrafi bakımdan çevresel bir bütünde yapmak (Doğu Avrupa'nın birçok ülkesi Marshall Planı'na neredeyse katılıyordu: Stalin, bir duraksamanın ardından, onları engelledi).

2) Emperyalizmin (doğrudan doğruya politik ya da askeri olduğu için) modası geçmiş biçimlerinin yerini, yeni-sömürgeci ideolojiyi Avrupa devletlerinin kullanımına sunan "temiz" biçimlerinin alması. NATO bile, kelimenin tam anlamıyla askeri bir örgütlenmeden ziyade, ideolojik bir kulüp, bir birleşme işareti olma yolundadır, çünkü Fransa gibi ülkeler NATO'nun değerlerini paylaşmaya devam ederek ondan çekilebiliyorlar ve devrimci Portekiz ise, NATO'dan adını bile çekme gereği duymamıştır. Buna karşılık, Varşova Paktı, 1968'de Çekoslovakya müdahalesinde görüldüğü gibi, daha geleneksel politik-askeri öğeleri korumaktadır.

Roosevelt dönemindeki T.V.A. (*Tenessee Valley Autority*) projesinden Camelot projesine, Marshall planından Kennedy'nin pek sevdiği İlerleme İçin İttifak'a kadar, Amerikan planlamacılığının iki çeşidi birbirini tamamlamaktadır ve bunlar, içerdeki politik-ekonomik güçlerin kabul etmeyeceği güdümcü tehditten kaçmayı başarırlar. Amerikan plancılığı ulusallaşmaya önem vermez. Rusya'da planlamasız Plan'dan (Moshé Lewin'in kitabındaki bir bölümün başlığı budur) söz edilebilirse, Amerika Birleşik Devletleri'nde de Plan'sız planlamadan söz edilebilir. Tabii, Plan kelimesinin görkemli büyük harfinde, Troçki ile Lenin'in kuramlaştırdığı bu süper-kurumun simgesini görmek koşuluyla...

E. GEÇİCİ SONUÇLAR

1. Planlamacılık Alman sosyal-demokrasisinde 20'li yıllarda ortaya çıkmış olsa da, eğilim bakımından büyük çeşitlilik gösterir. Daha doğduğu beşikteyken bile, (Lassale'cılık çizgisindeki) en devlet-

çi itkilerden en özyönetimci çizgilere kadar birçok şeyi ortaya çıkaran bir ideolojik parçalayıcıdır.

Ardından, planlamacılığın bir ülkeden ya da bir ideolojiden diğerine gidip gelmesinin yarattığı tek şey, baş dönmesidir. Lenin, Almanlardan açıkça esinlenirken, antikomünist Jouhaux'nun C.G.T.'sinin esini de aynıdır. Fransız faşistleri, tıpkı Roosevelt'in "yumurta kafalar"ı gibi, yüzlerini Rusya'ya dönmüşlerdir. Nazi Almanyası'nda, dört yıllık planın sorumlusu, Gestapo'nun kurucusu ve devletin ikinci önemli adamı Hermann Goering'dir, daha sonra savaşın getirdiği uğraşlar Speer'i ön mevkilere çıkarır. Aynı dönemde, Vichy Fransası'nın önde gelen planlamacılarından biri olan Pucheu, içişleri bakanlığına geçer, bu durum, Kurtuluş sırasında kurşuna dizilmesine mal olacaktır...

Ulusallaştırma sorunu, bu ideolojik parçalayıcısını en iyi somutlaştıran şeydir. Rusya'da, ulusallaştırmalar planlamacılığa ve buna hemen eşlik eden planlamaya ayrılmaz biçimde bağlıdır. Fakat ulusallaştırmalar daha önce gelir ve planlamanın koşullarından biri olarak, özerk anlamlarını korurlar: Burjuvazinin ve aristokrasinin ekonomik silahlarını elinden almak; aynı zamanda da, Marksizmin gerçekleşmesini simgelemek (özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, toplumsal denen –aslında, devlete ait– mülkiyetin yükselişi).

Solcu Alman planlamacılığı da ulusallaştırmalara bağlıdır. Fakat, Nazi planlamacılığında durum aynı değildir; bu aslında, büyük kapitalist işletmelerin hizmetinde, bir pazar incelemesidir. Savaş öncesi Fransız planlamacılığı ya pek az ulusallaştırıcıdır (*Plans* dergisi) ya da kesinlikle ulusallaştırıcı, aynı zamanda da toplumsallaştırıcıdır (sosyalist sol). Amerikan planlamacılığına gelince, o, programlanmış anlık eylemlerden yanadır; ya sınırlı ya büyük boyutlu, ya iç ya da daha gönüllü olarak dış (Marshall Planı) planlama. Bu eklektizm içinde planlamacılığı nasıl tanımalı?

2. Aslında, endüstriyel rasyonalizasyondan, en çelişik planlamacılıklara içeriğini veren ekonomik rasyonaliteye geçiş saptandığında, şaşırtıcı bir birlik görülür. Bu, örgütlenmenin hâkimiyetidir. İktidarın alınmasından sonra Lenin'in düşüncesinde, genelleşmiş örgütlenme kavramının neredeyse büyülü bir gücü vardır. Troçki

için de durum aynıdır. Stalin'in ise asla bu tür kaygıları olmayacaktır, fakat bu durum, genel olarak sol muhalefetten ve özel olarak Troçki'den kurtulduktan hemen sonra birinci beş yıllık planı ortaya atmasını engellemeyecektir. Elbette, planlamacılığın bu çehresi içinde Alman plancı düşüncesini, Rathenau'dan Speer'e kadar kolaylıkla görebiliriz – dört yıllık Plan'ın sorumlusu olan Reichmarsall Hermann Goering, Burnham'a göre ideal teknokrattan çok, Neron'a ve Stalin'e daha yakın bir kişiliktir. Fransız pre-teknokratları da, politikada liberal, partisi içinde sert, seçmeci organizatörlerin iyi bir profilidir. Örnek, Bichelonne. Fakat, biraz üsluplaştırılmış bu görünümün ardında, Pucheu ve Speer, örgütlenme kültünü politik faaliyetlerle uzlaştırırlar; bu faaliyetler birincisini idam sehpasına, ikincisini de Nuremberg mahkemesine götürecektir.

Örgütlenme dininin bu düzeyinde ideolojik parçalayıcının hazır olduğunu belirtelim: Örgütlenme "bilim"i, kendi içinde değiş tokuş edilebilir, denk karakteri sayesinde, ideolojileri ve sınırları sorunsuzca aşabilir. Kozmopolit olan örgütlenme, bu anlamda, politik kuram ve doktrinlerin en yıkıcısı, en hareketsizleştiricisidir.

Observer'ın tarif ettiği teknokrat tipi olan toplumsal teknokrat tipinin doğuşuyla birlikte gözlenen budur –birkaç düzeltme elbette getirilmiştir: Örneğin, politikaya derinlemesine katılım; bu katılım ne ölçüde güçlüyse, apolitik görünümler altında da o ölçüde gizli kalır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, pre-teknokratik dönemde, Almanya'da Otto Neurath'ın ve Fransa'da Albert Thomas'nın ikiz bakış açıları aracılığıyla devrimci kuramın yıkılışında saptanan da budur: Her ikisi de militarizmi, sosyalizmin örgütsel döl yatağı olarak görmüşlerdir. Gebelik Rus sosyalizminden Çin'e, Vietnam ya da Latin Amerika'ya, Afrika'ya, tropikal sosyalizm değişkelerine kadar, o zamandan bu yana defalarca ele alındı... Bunun sosyalizmle bir ilişkisinin olmadığını söyleyerek savunma yapmak pek bir işe yaramaz, çünkü gezegene kendi imgesini dayatan bu sosyalizmdir, bir başkası değil. "İnsani yüzlü" denen bir başka sosyalizm, ezilip geçilmiş (Çekoslovakya) ya da Batı demokrasilerinde seçim propagandalarına adanmış şiirsel bir üretim olarak kalmıştır.

3. Süper-kurum olan Plan'ın tüm kurumları kıskıvrak sarması;

gerçekten de, mutlak kontrol anlamına gelen örgütlenme ideolojisini hiçbir gücün dengeleyemediği her yerde gerçekleşen budur. Beş yıllık plan GPU'nun gücüne dayanmıştı, tıpkı Speer'in başarısının SS'lerin zorbalığına dayanması gibi. Nuremberg'de yargılanan Nazilerden biri, Speer'in yalnızca yirmi yıl ağır hapis cezasına çarptırıldığını, laik kolunun ise idama mahkûm edildiğini görünce şaşırmakta ve öfkelenmekte haklıdır!

Lenin'in, devrimci Rusya'nın tüm diğer yeni kurumlarını kapsaması gereken *Gosplan*'la ilgili nihai kuramlaştırması, mutlak planlamacılığın diğer kurumlar karşısında yatay bir ilişkiden daha fazlasını gerektirdiğini gösterir. Kısmi ulusallaştırmalarla birlikte ya da –bunlar olmadan– güdümcü, görece planlamacılıkta, Fransa'da ya da Japonya'da olduğu gibi, kapitalist devlet için toplumsal bilgiyi sermayeleştirme gerekliliği, rastlantılardan mümkün olduğunca uzak durmak için bu bilgiyi tekelleştirme gerekliliği, kurumların çoğunda planlamacı ruhun ya da Plan'ın yataylığını üretir: Plan'ın etkisi, düzenleyici yöntemlerin (ulusal muhasebe, bütçe seçeneklerinin rasyonelleştirilmesi, vs.) ya da tahmin yöntemlerinin (toplumsal göstergeler, enformatik modeller) yerleşmesiyle de kendini gösterir. Bu etki, aynı zamanda, teknokratik bir ruhla, teknokratik bir ortamla da kendini gösterir. Sahte tarafsızlık, görünüşe rağmen, memurun durumunun evrensel verisi olarak, kamusal hizmetle mükemmel biçimde birleşir. Planın etkisi, yapıların içinde, örgütlenme modelinin ritüel olarak küçümsenmesiyle kendini gösterir; tıpkı *staff* (yöneticinin etrafındaki statüsüz danışmanlar), *staff and line* düzeneği içinde *line*'ın (hiyerarşi) ayağını kaydırmaya çalıştığında, hiyerarşik örgütlenme modelinin fiilen kötülenmesi dolayısıyla olduğu gibi. Daha genel olarak, ideolojik düzeyde ve kurumlaşmış politikanın pratiğinde, görece planlamacılık, iktidar konumunda ya da muhalefette duran politik personele bir dil, bir kod, hazır bir taslak sağlar; bunlar sayesinde, soruların cevabı –ve öncelikle soru sorma (ve başka soruları ortadan kaldırma) tarzı– en ufak tereddüde yer bırakmaz. Bu tıpkı, yerine pırıl pırıl bir *juke-box* konmuş, eski bir müzik kutusu gibidir. Sermaye modernleşti!...

Mutlak planlamacılık ise, terimlerini "Lenin etkisi"yle birlikte

gördüğümüz temel sorunu ortaya atar: Plan, devlet aygıtının diğer organlarını aşmazsa, güçsüzlüğe tutsak kalır. Dolayısıyla, yalnızca tüm (sosyo-ekonomik yaşamın tüm sektörlerini kapsayan) bir kurum oluşturmak yetmez, aynı zamanda tümcü (tüm diğer kurumların üstünde hukuksal ve/ya da politik bir güce sahip) bir kurum da oluşturmak gerekir. Bu anlamda, Lenin'in, NEP çıkışında, beş yıllık planlarla birlikte yeniden ele aldığı, Troçki'nin fikirlerinin gerçekleşmesi, Stalinizmdir. Başka deyişle, Stalin ve Stalinizm, Lenin ve Troçki'nin planlamacı kuramının kısmen tesadüfi ürünleridir.

Tarımsal-kırsal uygarlığın tasfiyesinden tüm muhaliflerin tasfiyesine, zorunlu çalışmadan nüfusun yer değiştirmesine (işsizliğin tüm izlerini fiilen ortadan kaldıran "mesleki seferberlik") uzanan mutlak planlamacılık, kendi politik doğasını kanıtlar; görece planlamacılığın plan mantığı ile pazar mantığı arasında tekdüze bir sesle yineleyip durduğu bilgiççe dengelemeler ise bu doğayı kısmen kamufle eder.

IX
Devletin çöküş koşulu olarak özyönetim

Uzun yıllar boyunca, özyönetimle ilgili tüm mikro-sosyal, kılgısal girişimlerimiz, tıpkı tüm kuramsal denemelerimiz ya da tarihsel hatırlatmalarımız gibi, kurumsal solun ironisiyle ya da öfkesiyle karşılaştı. Kapitalizmin oyununa geliyorduk, Marx'ı okumamıştık, iflah olmaz anarşistlerdik... En iyi durumda, ütopya içinde yüzüyorduk.

Devlet sorununu küçümsemiş değildik, ama oldukça mitik olan özyönetim sorunsalı içine devleti biraz kolaycı bir şekilde dahil ettiğimiz doğrudur. Kaşığı hızla çevirmemize rağmen, devletçi pıhtılar şurubun yüzeyine çıkmakta inat ediyordu...

1964'ten itibaren, özyönetimi deneyen, sonra da özyönetimi daha genel bir yönteme dahil etmeye çalışan pedagojik akıma dahil-

dim. Akımın diğer iki temel öğesi, buyrukçu olmamak ve kurum analizi yapmaktı: Kurumsal pedagoji adı altında gelişen budur. Pedagojik araştırma ve kışkırtmanın merkezi Kurumsal Pedagoji Grubu'ydu (G.P.I.). 1966 yılında, *Autogestion* dergisinin ve bir yıl sonra da, *Utopie* dergisinin çıkışında yer aldım. G.P.I., özyönetim sorununun incelenmesinde *Socialisme ou Barbarie* ile işbirliği yaptı: ortak toplantılar ve Mutualité'de ortak miting.

Aslında, 1968 yılında, pedagojik özyönetim deneylerimiz sınırnoktalarına varmıştı: eğitmenlerin tükenişi, eğitilenlerin direnişi, kurumun yumuşak ya da sert baskısı, bizim zoraki etkinliğimiz ile buna paralel militanlık eleştirimiz arasındaki çelişkiler. Fakat, bizi en çok kaygılandıran, makro-sosyal modellerimiz olan Yugoslavya ve Cezayir'di!

Autogestion dergisi, –yıllarca bu adla var olduktan sonra, "*et socialisme*" ibaresini de alacaktır– bu arada, Mayıs-Temmuz 1968 olayları sırasında yeterince güneş görmez. Ne Belgrad güneşi, ne de Alger'nin güneşi onu gerçekten bronzlaştırır. Solgun kalmıştı, geçmişin pis kokulu kutsallık bilgisiyle dolu gelişmeler karşısında düzenli olarak kusma eğilimi gösteriyordu. Güncelliği yakalamanın birçok fırsatını da bu arada bulmuştu: 1967-68'deki Çekoslovakya'daki özyönetim hareketi, anarşizmin canlanışı ya da kurumsal solla karşı karşıya gelme...

Derginin ve tavizsiz özyönetimci akımın (kabaca, bizim) güzergâhını değiştirecek olan, Fransa'nın iç düzlemindeki en önemli olay, bizim küçük deneylerimizde, hafif ateşte pişen sevgili şurubumuz yönündeki kurumsal solun O.P.A.'sıdır.

Kurumun kendine dahil etme girişimi, aslında, 1968'de ortaya çıkan ya da yeniden ortaya çıkmış bazı akımlarla birlikte başladı. Daniel Guérin, Henri Lefebvre, Roger Pagès ve birkaç kişi daha, işgal edilmiş Sorbonne'un amfilerinde konuşuyorlardı. Nazik solcu Katolik öğrenciler, her şeyi özyönetim psikososyolojisi, Marksizm, devrim konusunda uzmanlaşmış kişilerden bekliyordu.

Beş yıl sonra, 1973'te bu kez Lip olayına ve Bordeaux üniversiteleriņin düzenlediği özyönetim üzerine kolokyuma tanık olunur. Grevdeki, işgaldeki, özyönetimdeki işletme çalışanlarının kolokyu-

ma katılması bana doğal geliyordu. Böyle oldu zaten. Fakat, tuhaf bir şekilde, uzmanlar ile pratisyenlerin bu karşılaşmasının pratisyenlerin uzmanlardan görüş talep etmesi biçimini aldığını gördüğümde, kendimi olayın dışında hissettim. Tersine dönmüş bir dünya izlenimi. Bu yine de bizi bekleyen şeyin yanında bir hiçti: Sosyalist parti politikacıları pek sevdikleri bu kavramı ellerine alacaklar ve özyönetimci çevrelerde propaganda yapmaya kadar işi vardıracaklardı, 1977 ve 1978'de ise, C.G.T. ve K.P. inançlarını değiştirecekti!

Kısacası, burada söylemeye çalıştığım şey, Fransa'da özyönetimin yayılmasına -bazı pratik deneylerde olduğu kadar üretimde, eğitimde ya da başka yerlerde yayılmasına, aynı zamanda da kuramsal gelişimine- eşlik eden şeyin bir yavaşlama, bir rasyonalizasyon, bir normalleşme, tek kelimeyle, kurulu düzen tarafından geri alınma olduğudur.

"Bürokratik yozlaşma", "yöneticilerin ihaneti", "iktidar çürümesi" gibi baştan savma kavramların, aşağı yukarı, afyonun uyutucu etkisi kavramı kadar işlemsel olduğu ortaya çıktığı andan itibaren, toplumsal yaşamın hareketini niteliksel (biçim değişiklikleri) ve niceliksel (güç ilişkilerinin ters dönmesi) terimlerle düşünmeye başladık. Kurum kavramı, artık, hukukçuların politik sosyolojisinde ve politikacıların plastik söz dağarında durgunlaşıp kokuşmak yerine, dinamik bir sosyolojinin içine dahil edilebiliyordu.

Görüyorsunuz, ayyaş ifşaatlarından en soyut kuramlaştırmaya doğrudan doğruya geçtim. Madem ki duygusal dekor çizildi, artık konuyu ele almayı deneyebiliriz.

Devletin, bu deniz yılanının çöküşü, deyim yerindeyse, görgül olarak asla gözlenmemiştir. Bu ne anlama gelir? Davanın ihtiyaçları için, bir deliği tıkamak için ya da tablonun arka planındaki mavi göğü boyamak için kurama dahil edilmiş, tamamen hayali şu kavramlardan biri midir devlet?

Özyönetim ise, taslak halinde, usçul tasarı olarak ya da devrimci hareket olarak var olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, karşı karşıya getirilen iki kavram eşit düzlemde değildir: Eğer sonu gelmez bir lafazanlığa düşmek istenmiyorsa bunu asla unutmamalıyız.

Devletin çöküşü, eski felsefi jargonla konuşursak, nominalist bir kavramdır, bir kavram düşünsel olarak yaratıldı diye şeyi var kılmaz. Özyönetim gerçekçi bir kavramdır, vardır, ben ona rastladım.

Bu iki kavramın bir diğer karakteristiği, birinin diğeri karşısındaki önceliği olabilir. Devletin çöküşü kronolojik olarak öncelik taşır. Oysa ki, özyönetim, başka adlandırmalar altında, –Avrupa tarihiyle sınırlı kalırsak– ortaçağ mesihçiliği döneminden beri kuramlaştırılmış ve uygulanmıştır. İki kavram arasında –biri daha eski, diğeri modern, ya da tersine, en eski olanı Marksçı bir klasik, ikincisi kapitalizmin katışıksız bir imalatı şeklinde– hiyerarşi oluşturacak kronolojik öncelik yoksa eğer, bu durumda, kuramsal ya da politik bir öncelik hatırlatılabilir.

Burada, belki de konunun can alıcı yerine temas ediyoruz. Kuramsal düzlemde, temel olan hangisidir, ikincil olan hangisi? Hangisi hangisini belirler? Bu, oldukça ilginç bir sorudur, (diyalektik sunum düzeyinde temel ve tali çelişkiler pek çok kullanılmış olsa da) yalnızca diyalektik açıdan değil, tarihsel deneyim açısından da ilginçtir. Bir tarihçi söylemine de dahil olan bu deneyim, her şeyin her şeyi belirlediğini gösterir, şu koşulla ki, bu "her şey"in, değişkenlerin ve nedenlerin oldukça indirgenmiş bir parçası olduğunu alçakgönüllülükle bilmek gerekir.

Öyle gözüküyor ki, yalnızca politik bakış açısı, her zaman için az çok iradeci ve deneysel bu bakış açısı, en azından geçici olarak ve kâğıt üzerinde, söz konusu iki kavram arasında mantıksal bir eklemlenmeye karar verebilir; çünkü, bir strateji, birçok nesne tarafından tanımlanmış olmaktan rahatsız olur, özellikle bu nesneler çok farklı doğadaysa...

En eski deneyime de en yeni deneyime de (bu sonuncusu geçmişin örttüğü ya da deforme ettiği dersleri giderek daha fazla düzelttiğinde) en iyi uyum sağlayan devrimci perspektif, günümüzde, devletin uluslararası ve gezegensel süper-biçiminin, süper-kurumunun sürdürdüğü, dört bir yandan kuşattığı, garanti ettiği biçimleri ve güçleri olumsuzlayan bir strateji halinde örgütlenen perspektiftir.

Buna karşılık, özyönetim, eleştirel bir hareketin birkaç yıldan

beri gösterdiği gibi, üretimci bir kavramdır, köklerini önceki üretim biçimlerine daldırsa da, kapitalist üretim tarzının çelişkilerinden kaynaklanır. Çalışmanın rasyonelleştirilmesine gönderme yapar ve bunun uzantısı olarak, genelleşmiş özyönetim olarak, toplumsal yaşamın rasyonelleşmesine gönderme yapar. Fakat, bu rasyonelleştirmeleri, planlama ve bir merkezden mutlak kontrol yönünde çalışmanın bilimsel örgütlenmesinin genelleştirilmesi olarak düşünmek yerine, özyönetim, rasyonelleştirmeye sınırına vardırılmış bir toplumsallaştırma içeriği verir; dolayısıyla, merkeziliğe karşı ve ekonomiyi ve politikayı profesyoneller kastının özel mülkü kılacak her türlü planlamaya karşı bir mücadele içeriği katar. Kısacası, bu temel karşıtlığı şöyle açıklayabiliriz: Özyönetim, (Troçki ve Lenin'in düşündüğü gibi) Taylor'un genelleşmesi değil, (onların ezdikleri) Cronstadt'ın genelleşmesidir.

Üretimci ve toplumsalcı olan özyönetim kavramı, defalarca belirtildiği gibi, mikro-sosyal bir karşılaştırma dizgesi içinde yer alır. Fakat bu nitelendirme kesin değildir. Ya özyönetim ekonominin makro-sosyal yapısına dokunmayan sınırlı deneyimlerin konusundan başka bir şey olmayacaktır; ya da tabandan, üretimin ve gündelik yaşamın en moleküler birimleri içindeki düzenleme biçimi olarak, kurumlaşmış politikanın, pek kutsal merkez kavramının en global düzlemde altüst olmasını gerektirir, öyle ki yalnızca liberter düşünce bunu düşünmeye (zayıf bir şekilde, federalizm kavramıyla birlikte) cesaret edebilmiştir ve 1936-38'deki Cumhuriyetçi İspanya'nın makro-sosyal deneyimleri bunun somut bir taslağıdır.

Özyönetim ve çöküş kavramları, elbette, burada, en azından kuram alanında buluşur. Çünkü, ekonomik-politik bir bütün üzerinde hareket eden ve elbette bu bütünün belirlenimlerine maruz kalan bu özyönetim perspektifi içinde, özyönetimin, devletin çöküşünden başka hangi süreç içinde anlam bulabileceği ve devletin çöküşü sürecine gerçek bir içeriği özyönetimden başka hangi toplumsal pratiğin verebileceği kolay kolay anlaşılmaz.

Ne yazık ki, uslamlama yine burada, "Lagardère'e sen gelmezsen, Lagardère sana gelir!" şeklindeki beklenmedik bir çıkışın simgelediği, sözüm ona diyalektik, bu pek hoş dengenin tehdidi altın-

dadır. Başka deyişle, nereden başlamalı?

Hayal kırıklığına uğrama duygusundan kopmakta epey güçlük çeken utangaç kuramcı, daha temkinli olmak için, düşünme sürecinin bu evresinde, yerini gözlemciye bırakmalıdır. Elbette, burada, devletin çöküşüne eşlik eden tüm özyönetim deneyimlerini, Alman köylü savaşlarından Paris Komünü'ne, Cronstadt'a kadar hatırlayacak değiliz. Zaman içinde olmasa da, uzam içindeki en yaygın ve en yoğun, modern deneyim olan İspanya deneyimi sırasında, bizi ilgilendiren bakış açısı içinde olayların nasıl evrildiğini basitçe görmekle yetinebiliriz.

İç savaş sırasında Cumhuriyetçi İspanya'da özyönetim deneyimi birçok noktada dikkat çekicidir:

A. Franco'nun denetimi altında olmayan toprakların en büyük bölümüne, dolayısıyla milyonlarca kişilik bir nüfusa yayılmıştır. Burada, deneyimin mikro-sosyalist niteliği üzerinde uzun uzun tartışmak gereksiz. Deneyimin süresi de (otuz üç ay süren iç savaş) anlamlıdır.

B. Deneyimin çerçevesi, önceki büyük deneyimlere kıyasla kendine özgüdür. Paris Komünü'nde, genelleşmiş toplumsallaşma girişimi, yine, gerici orduya karşı silahlı mücadele koşullarında gerçekleşmiştir, ama İspanya'da durum, yalnızca faşist Franco iktidarının değil, cumhuriyetçi hükümetin resmi iktidarının da devrimci girişimi yıkmaya çalışması nedeniyle karmaşıktır. Devrimci Rusya'daki durumdan da farklıdır bu; çünkü Sovyet hükümeti, cumhuriyetçi İspanya hükümetinden farklı olarak, Bolşevik idealle birlikte, su katılmamış devrimi temsil etme iddiasındadır. Halk Cephesi'nin İspanyol hükümeti ise anarşistlerden komünistlere ve sosyalistlere, onlardan merkezcilere uzanan bir uzlaşma hükümetidir –tıpkı aynı dönemde, anarşistler hariç, Fransa'da da olduğu gibi; zaten anarşistler İspanya'da da pek kısa süre iktidarda kalacaklardır.

C. İspanyol devriminin yarattığı biçim, yani endüstride, tarımda ve hizmet sektöründe kolektifleştirmeler, 1917-18 yıllarının devrimci Rusya'sında ve Almanya'sında keşfedilmiş Sovyet biçiminden kesin olarak farklıdır. 1871 yılında Paris'te daha kısa süreli ola-

rak birkaç büyük şehirde denenmiş olan komün biçimiyle de özdeş değildir. "Kolektifleştirme" biçimi, 1789-94 ve 1848 döneminde devrimci hareketin ilerleme ve gerilemesinin toplumsal "analizör" biçiminden, yani daimi genel toplantı yeri olan devrimci kulüpten ya da devrimci seksiyondan da çok farklıdır. Kronolojik olarak, en politik ya da politik-askeri biçimlerden (seksiyon, kulüp, komün) en ekonomik ve aynı zamanda en kapsamlı biçimlere kadar –çünkü ekonomik olan kapsayıcı olduğundan, önceki biçimlerin bir yana bıraktığı, politik, askeri eski yanları da içerir– çok net bir evrim görülür. Bu eski özellikler yok olmaz, ama bulundukları yer onları biricik ya da ayrıcalıklı kılan bir yer değildir, çünkü bu arada kurumlar onların sorumluluğunu üstlenmiştir.

Sırası gelmişken belirtelim, şu varsayım ileri sürülebilir: Fransa'da, Direniş sırasında bir araya gelmiş, güçlenmiş ve göz ardı edilemeyecek askeri bir potansiyele sahip ilerici güçler, (Thorez'i aklamak ve De Gaulle'cü iktidarı sağlama almak amacıyla De Gaulle-Thorez arasında imzalanan anlaşma gereği) silahlarını teslim ederek, De Gaulle'cü yasallık karşısında yenik düşmüşlerse, bunun nedeni, ne Direniş sırasında ne de Fransız topraklarının kurtuluşunu izleyen haftalar ve aylar içinde, kendisini mevcut toplumsal biçimlerin analizörü olarak dayatabilecek, saldırgan ve kendine özgü, yeterince kurumlaşmış bir biçimin ortaya çıkmamasıdır. Bu nokta çağımız için önemlidir, çünkü öne çıkarılan ve resmi iktidar tarafından hızla kanalize edilen tek –ama yeni olmayan– biçim, o dönemde, endüstriden çok (Renault), hizmet sektörünü (bankalar, sigortalar, elektrik) ulusallaştırmaydı. Diğer yandan, De Gaulle'ün potansiyel Sezarizmi karşısında çok temkinli davranan Roosevelt'in, geleneksel politik partilerin hükümranlığının kurulduğunu görme yönündeki isteği, her türlü atılımı, yeniliği, bu konudaki reddetme kapasitesini büyük ölçüde engellemeye katkıda bulundu. Sonuç olarak, Thorez'i başa çıkarmış olan Roosevelt'tir. Thorez'le birlikte de, "kolları sıvayın" gerçeği, yani verimliliğe verilen öncelik emin ellerdedir. Fakat, Kurtuluş sırasında "yurtsever milisler"i silahsızlandırma operasyonunun ilk gösterisi İspanyol devriminde, kolektifleştirmenin imha politikasına paralel olarak yaşanmıştır.

Bir başka saptama. 1968 yılında Fransız devrimci hareketi tarafından öne çıkarılan ayrıcalıklı biçim, on dokuzuncu yüzyıldaki ana-biçime doğru bir geri çekilme gösterir gibidir; çünkü "genel meclis" biçimi, "Sovyet" ya da özellikle "kolektivite" biçiminden çok, "devrimci kulüp" biçimini hatırlatır. Serbest söz alma ideolojisinin nitelediği politik güçleri ortaya çıkaran bir biçim söz konusudur, dolayısıyla, bu, burjuva devrimin sözcü, parlamentarist ruhunu güçlü biçimde hatırlatmaktadır. Bununla birlikte, yalnızca üniversite ve kültür alanında değil, toplumsal yaşamın birçok alanında görülen işgal hareketleri ve özellikle 1936'nın işbaşı grevleri şeklindeki Fransız geleneğini yeniden gündeme getiren fabrika işgalleri, bu duruma ilişkin çok şematik bakış açılarının getirdiği izlenimi düzeltir. "İşgal" biçimi, politik ağırlık açısından çok önemli olsa da, yine de, 1968'de, bir yenilik olarak nitelenemez. "Sürekli A.G." biçimi kırk sekizli yıllardan kalma özelliklerini korurken, "işgal" biçimi de, başbakan Pompidou'nun özel çabalarıyla önceden açılmış Sorbonne'un işgalinden sekiz gün sonra Situasyonistler tarafından somutlaştırılmış olsa da, 1936'nın görüntülerini hatırlatır. Buna karşılık, somut özyönetim deneyimleri, özellikle üretimde, o dönemde *Autogestion* dergisinde açıklama fırsatı bulduğum (bkz. *L'instituant contre l'institué*) Péchiney de Lacq işletmesinde olduğu gibi, Mayıs 68 hareketinin anlamlı olgusu olarak görülmemiş gibidir. Yukarıdan ve aşağıdan gelen kesintilerle de olsa sonuçta 1973'e kadar süren Lip fabrikasındaki özyönetim deneyiminin kamuoyunu ilgilendiren yanı, ekonomik-politik oyunun kurallarını altüst etme teşebbüsü ve "sorumluluk üstlenme" yanından çok (bkz. *Analyseur Lip,* 1974), patronların ve devletin iktidarına karşı direnişin gücü ve süresidir. Burada, İspanya'ya bakışımızı daha uygun hale getirmek için söylemeye çalıştığım şey şudur ki, Fransa'da, on yıl boyunca, bazı özyönetim deneyimlerinin yaşanış, temsil ediliş ve değerlendiriliş tarzı, özyönetim kavramının oldukça güçlü biçimde Mühlman'laştırılmasına tanıklık eder ve (belirsizliğini vurgulamaya artık ihtiyaç duymadığımız) bu kavramın ötesinde, politik ve sosyolojik söz dağarının eğiminin bir çırpıda çılgınlık olarak nitelediği, kimi zaman başka adlandırmalar altındaki

toplumsal deneyimlerde içerebileceği şeylere de tanıklık eder. Proje bakımından daha tümlüklü, gerçekleşme bakımından daha sınırlı olan, "cemaat" adı altında bilinen, marjinal girişimlerin ya da karşı-kültür deneyimlerinin de durumu aynı değil midir?

Cumhuriyetçi İspanya'da kolektifleştirme hareketinin anlamını kavramak istiyorsak, hiç unutmamamız gereken şey, –zaten olayın aktörleri tarafından, bildiğim kadarıyla, pek az kullanılan ya da hiç kullanılmayan– özyönetim kavramının bu Mühlmann'laştırılmasıdır. Ve bunun, birbirini tamamlayan iki nedeni vardır. Bir yandan, uzmanların "politika bilimi" tarafından bu kadar bastırılan, eğdirilen kavram neredeyse hiç kullanılmaz hale gelmiştir –tanımlanamaz değildir, ama herhangi bir diyalektik içine sokulması güçtür, çünkü her yönde fazlasıyla yumuşatılmış, eğilip bükülmüştür–: dolayısıyla, kolektifleştirme hareketi ile devletin çökmesi arasındaki ilişkilerin analizinde, burada hiç kullanılmayacaktır. Diğer yandan, bu eğilip bükülme, bu deformasyon, zamanın, unutmanın, bastırmanın ya da Stalinci bir komplonun katışıksız etkisi değildir: Bu olgular, gerçekte, deneyim sırasında başlamıştır. Dahası, bunlar deneyimin parçasıdır; nereden geldiği bilinmeyen bir çürüme biçiminde değil, mevcut bazı güçlerin, devletin parçalanmasını engellemek ya da yavaşlatmak için her şeyi yapmış güçlerin kışkırttığı politik tercihler biçimindedirler.

Fakat, devletin, hem bizim geçmiş temsillerimizi eğen şey (tarihin sahneye konması olarak tarihyazımı), hem de olaylar olup biterken aktörlerin kendi temsillerini eğen şey olduğu andan itibaren, devrimci İspanya'da devletin parçalanması sorununu ortaya atmak kolay değildir. Birkaç veriyle ve birkaç soruyla yetinelim.

Merkezde, 18 Temmuz 1936 ayaklanması patlak verdiğinde, henüz yeni doğmuş cumhuriyetçi devlet (cumhuriyet beş yıl önce, kralın gitmesine yol açan seçimler vesilesiyle ilan edilmişti), ondan daha da yeni olan Halk Cephesi hükümetiyle birlikte (1936 başı seçimleri), askeri görünümünü yitirir, ya da en azından bu aygıtın en büyük bölümünü yitirir, çünkü ordu meşruiyetçilerle isyancılar arasında bölünmüştür.

Bu bölünme toprakları da etkiler, çünkü güneydeki ve kuzeyde-

ki bölgeler öncc terk edilir, ardından isyan hareketine katılırlar, ardından da isyan batı bölgesindeki toprakların büyük bölümüne yayılır ve buraları kapsar. Hükümet tarafından tehdit edilen ve boşaltılan Madrid, sonunda, savaşın son ayına kadar, Katalonya'ya yerleşen cumhuriyetin son karesi olarak korunacaktır.

Devletin çökme süreci, özellikle, kendine özgü bir hükümetle birlikte (Katalonya Genel Valiliği) özerklik statüsü elde etmiş olan Katalonya'da en yaygın olarak kendini gösterecektir; belki de bunun nedeni, orada, faşistlerin saldırısının, 18-21 Temmuz günleri arasında en hızlı ve en eksiksiz biçimde püskürtülmüş olmasıdır.

Barselona'da ve bölgede Franco'nun yenilgisine yol açan şey, bazı polis birliklerinin yardımıyla halkın, silahlı halkın ayaklamasıdır. Genel Valiliğin askeri aygıtı gerçekten de düşmana geçmiştir. Katalan hükümetini kurtaran işçi milisleri harekete geçiren, solcu sendikal ve politik örgütler, özellikle de anarşist F.A.I.-C.N.T.'ydi. Sokak çatışmalarının ertesinde, hükümet başkanı ılımlı Companys bu durumu kabul eder. Solcu örgütlerin hemen kuracağı milislerin Merkez Komitesi, birkaç ay içerisinde, devrimci bir karşı-hükümet kuracaktır, Genel Valiliğin gerçek hükümetinin ise yalnızca adı vardır.

Tepedeki bu çöküşe, Katalan devlet aygıtının bu tür kendi kendine çöküşünü geniş ölçüde doğrulayan tabandaki bir durum denk düşer. Durumu ulusal düzeyde de karşılaştırmak mümkündür, fakat burada merkezi hükümet, birkaç ay boyunca anarşist bakanların hükümete girmesine yol açan operasyon sayesinde, kurumlaşmış bir karşı-iktidar olmadan, yerinde durmaktadır.

(Marx'a göre) devletin çöküş koşulları Temmuz 1936'da fiilen bir araya gelmiştir; çünkü askeri kurumun çöküşü devlet bürokrasisi örgütünün kökten çözülmesiyle birlikte gerçekleşir, ancak bunun nedeni yalnızca faşist *pronunciamiento*'ya* karşı kendiliğinden gelişen savunmanın buyruklarına bağlı değildir. Bunun nedeni, aynı zamanda, eşzamanlı olarak ve faşist programa doğrudan doğruya askeri olarak değil politik cevap olarak da kolektifleştirme hareketinin Endülüs'ten Aragon'a, Levant'tan Katalonya'ya tüm serbest

* "Başkaldırı" (ç.n.)

bölgeleri kazanmış olmasıdır.

Franco'nun hükümet darbesinin ardından, kolektifleştirmeler, endüstride, şehirdeki hizmet kesimlerinde ve tarımda kendini gösterir. İşçiler, memurlar ve çiftçiler, işyerlerini, kamu binalarını ve toprakları işgal eder; bu mülkleri doğrudan demokrasi kuralına göre yönetmeye karar verir; hem düzenleme (genel meclisler, diğer kolektiflerle bağlar, vs.) düzeyinde, hem ekonomik düzeyde (ulaşım örgütleri, mağazaların, istatistik hizmetlerinin, okulların düzenlenmesi, vs.) hem de askeri düzeyde (cepheye mal –besin maddesi, giysi, silah, vs.– taşıyan kamyonların ya da vagonların ücretsiz teslimatı) uygun örgütlenme yaratırlar.

Kolektifleştirme atılımının kaynağı nedir? Bir yandan devrimci sendikalizmin öncü rolü ile, diğer yandan, kitlelerin faşist tehlike karşısında verdikleri kendiliğinden cevap arasında ayrım yapmak gerekir.

Bütünlüklü toplumsallaştırma yönünde en iyi yol olarak kolektifleştirme kuramı, kitlelerin pratik çalışmalara geçtikleri dönemde anarşist C.N.T.'nin kuramıdır. Unutmayalım ki, önceki çeşitli politik rejimlerin koşullarında ve hükümet darbesinden kısa süre önce, Halk Cephesi'nin zaferiyle birlikte, anarşist saflardaki yoğun kuramsal araştırma, tek tek fakat anlamlı çabalara eşlik etti. Kolektifleştirme kavramı gökten inmedi. Tüm toplumsal etkinliği kolektif yükümlülük altına alma şeklindeki yüzyıllık miras İspanya'da en büyük yankıyı buldu – bu, kooperativizm gibi başka akımların da, bizi ilgilendiren devrimci döneme kadar varlığını sürdürmesini engellemedi.

Kitlelerin hükümet darbesine kendiliğinden cevabı, yine de genel bir olgudur. 1936 yılında, öyle çok çeşitli halk tabakalarını etkilemiştir ki (kırsal ve şehirli, proleter ve küçük burjuva çalışan, teknisyen, anarşist, U.G.T.'li sosyalist, POUM'lu Troçkist, yığın halinde örgütsüz), dolaysız politik bağlam bir yana bırakılamaz ya da ikincil olarak kabul edilemez. Kolektifleştirme fikrinin kuramsal doğuşu ile toplumsal doğuşu arasındaki son derece hareketli ilişkileri analiz etmek gerekir. Kimilerinin yücelttiği, kimilerinin karşı çıktığı, en görünür dolayımlardan biri, elbette, bütünlüklü ba-

kış açısıyla, parti-karşıtı doktrini ve pratiğiyle (yalnızca C.N.T.'nin genel sekreteri sürekli maaş alıyordu), hem politik planda hem sendikal planda en güçlü örgüt durumuna getiren kitlesel karakteriyle İberik-anarşist tarzdaki sendikal kurumdur. Burada, faşist hükümet darbesinin dayattığı iç savaş koşullarında en önemli şey, C.N.T.'nin yönetici rolü olmasa da, en azından, toplumsal imgelemi besleyen tarihsel kapasitesidir; model oluşturmuş, bir halk hareketinin derinliklerinden, özgün ve doğrudan doğruya işlemsel bir biçimin çıkmasını sağlayan bir güçler oyununa yol açmıştır.

Kolektifleştirmeler dinamik bir denemedir, ekonomik olandan yola çıkarak politik olanı hedefleyen bir biçimin eylemi yoluyla devletsel toplumun kurumsuzlaştırılması sürecidir. Katışıksız bir askeri zafer ya da katışıksız bir seçim oyunu yoluyla değil, egemen halkın iradesi yoluyla inşa edilen yeni güç ilişkileri şeklindeki bu biçim değişikliğini bir karmaşa durumundan ayırt edemezsek, bu deneyimin, küçümsemesi ve bastırılması gibi, romantizmi de anlaşılmaz kalır.

Karşı-kurumun tanımı, bu tarihsel perspektif içine yerleştirildiğinde anlaşılır. Mevcut düzenin kutsallaşmış (devletsel olduğu için kutsal) biçimlerine seçenek olan kolektifleştirmenin atılımı, kapitalizme ve devlete karşı aynı anda yönelmiş olmasından kaynaklanır. O, yalnızca, devrimci kulüp ya da kalıcı genel meclis tarzındaki politik bir karşı-kurum değildir. Dahası, kooperatif, sovyet ya da katılımcı idari komite şeklindeki ekonomik bir taban birimi de değildir. Yalnızca ya da esas olarak belediyeyle ilgili veya komünalist de değildir. Yaşam ve çalışma cemaatlerinin modern deneyimleri de dahil olmak üzere, dini ya da ütopik sosyalist kökenli cemaat deneyimleri karşısında, kolektifleştirme, yalnızca makro-sosyal genişliğiyle değil, kesinlikle pasifist olmayan –zaten koşullar buna izin vermemiştir– saldırgan karakteriyle de ayırt edilir.

Seçeneğin içeriği, karşı-kurumun tanımında temel önemdedir. Amaçlanan hedef, devletsel süper-biçimin çöküşü ise, buna varmayı sağlayacak araçlar, partilerin yönettiği ve tasarladığı politik mücadelenin alışılmış yöntemlerine kesinlikle sırt çevirmelidir. Toplumsal ilişkilerdeki dönüşümlere öncülük eden şey, değer yasasının

tersine dönmesidir (birçok durumda, paranın ortadan kaldırılmasına kadar varmıştır). Genel eşdeğer, artık paranın, sermayenin soyut simgesi değildir; değer yasası ile devletin birbirinden ayırdığı tüm alanlar arasındaki, tüm alanların içindeki somut takas pratiğidir. Sermaye tarafından ve onun korumalığını yapan devlet tarafından kurumlaştırılmış olan politikanın temel dayanağı olan, yönetenler ile yönetilenler arasındaki işbölümü fikrini bile ortadan kaldırmaya kadar varan, herkes için ve herkes tarafından icat edilmiş bir kural, isonomi arayışıdır. Kuşkusuz, İspanyol deneyimi işbölümüne bütünlüğü içerisinde dokunmamıştır, şehir-kır ayrımına da dokunmamıştır: Antifaşist mücadeleye verilen öncelik, bu sınırları açıklamaya yeter. Fakat, tarımda, endüstride ve hizmet sektöründe görülen olağanüstü yenilik ruhu, sağcı ve solcu *manager*'ların –"demokratik" bile olsa– planlamacılığıyla pek ilişkisi olmayan bir "plan" gerekliliğine dair güçlü bir önsezi, savaşın gerektirdiği verimlilik ve üretici güçlerdeki ilerleme, trajik zayıflıklar ya da politikacıların soytarılıkları karşısında gösterilen politik bilinç; tüm bunlar, kolektifleştirmelerin faşist meydan okumaya karşı saldırgan bir cevap olduğunu kanıtlar gibidir; sözcüğün uzmanlaşmış anlamında ideolojik, askeri, ekonomik ya da politik olmayan bir cevaptır bu, ama hem politik, hem ekonomik, hem de askeri ve ideolojik olma anlamında da toptan bir cevaptır. Bunun en açık kanıtını faşist ordu ilerledikçe kolektivitelerin ortadan kaybolması değil, Aragon kolektivitelerinin celladı General Lister'in Stalinci birliklerinin düzenlediği imha seferi verir. Stalin'in dünya çapındaki stratejisini tatmin etmek için, devrimci harekete bu düzeyde, –zirvede değil– cumhuriyetçi hükümete az çok katılmış anarşist yöneticiler düzeyinde vurmak gerekiyordu: Devlet karşıtı devrimin patlak vermesine karşı, Sovyet devletinin, kızıl emperyalizmin sürdürülmesi, güçlendirilmesi ve hegemonyası.

La Pasionaria denen Dolorès Ibarruri, "tüm devlet aygıtı yıkıldı ve devlet iktidarı sokağın eline geçti" der. Temmuz 1936'da, Carlos Semprun-Maura şöyle yazar: (*Révolution et contre-révolution en Catalogne [Katalonya'da Devrim ve Karşıdevrim]*, Mame, 1974) "Devletin tozları, külleri kaldı ancak." "Öz olarak, kolektivi-

teler bizzat devlet kavramını sorgulamaktadır. Özyönetim tüm çelişkileri körüklemektedir" der Violette Marcos Alvarez (*Autogestion et socialisme*, no. 18-19, 1972). Her yönden gelen sayısız kanıt, özerk Katalan devletinin olduğu kadar, İspanyol devletinin de yok olma olgusunu doğrular.

Daha önceden kullanılmış olan kurumsuzlaşma kavramını yeniden ele alalım; bunun negatif, yıkıcı içeriği, kolektivitelerin saldırgan yönelimini gayet iyi belirtir.

Endüstriyel ve ticari mallara, hizmetlere, topraklara el konulması, kurumlaşmış olanın gardiyanı olan devletin öngördüğü ve garanti ettiği tüm hukuksal çerçevenin dışında gerçekleşir. Söz konusu olan şey, devletin öngördüğü, hoşgörü gösterdiği ya da düzenlediği kurumsal eylem tarzına karşıt duran kurumsallık karşıtı bir eylem tarzıdır. Kurumsallık karşıtı eylem biçimi, İspanyol kolektivitelerinin deneyiminde tamamen görünür olan iki evrede analiz edilir. Birinci evrede, devlet düzeni ve hukukundan kopma, kurumsal olmayan bir eylem tarzı oluşturur; yasaya karşı, özel mülkiyetin koruyucusu olan yasanın ötesine yönelik güç ilişkilerini harekete geçirir. Bu evre, solcu politikacıların projeleri taban tarafından aşılma sakıncası taşıdığı ölçüde, sıcak dönemdeki ulusallaştırmalar süreciyle nitelendirilir. İkinci evre, kurum karşıtı eylem tarzına göndermede bulunur: Herhangi bir devlet bürokrasisi tarafından değil, el koyma işlemini uygulayanlar tarafından doğrudan yönetim, doğrudan deneyim. 1936 İspanyası'nda olduğu gibi 1962 Cezayiri'nde de politik (devrimci) dönemeç, birinci evre ile ikinci evre arasındaki geçişte net bir şekilde algılanır ve devletin yeniden kurumlaşması yolunu seçen ikinci dönemeç İspanya'da olduğu kadar Cezayir'de de görülür.

Dolayısıyla, kurumsuzlaşma, bir boşluğun. bir yokluğun, bir eksikliğin eşanlamlısı değildir; mücadelenin reddi hiç değildir. Bu, devlet hukukuna bağlılığın çıplak ya da giyinik gücünü hedef alan eylemdir; "rakibin silahlarından yararlanma"yı değil, tersine, devleti öldüren silahları –toplumsal yaşamın bütününe yayılmış, genelleşmiş toplumsallık biçimleri– devletin kabul etmesini sağlamayı seçen eylemdir. Liberter akım ile "liberal" kapitalizm (sözcükler,

önüne gelenle yatar!) akımı arasındaki karışımın cazibesine kapılmış birileri hâlâ varsa, Bakunin'in devlet eleştirisi bir an için bile olsa "ekonomik liberalizm" düşünürlerinin devlet eleştirisiyle (Sermaye'nin oyununa devlet müdahalesinin eleştirisi) özdeşleşseydi, İspanyol kolektivitelerinin devrimci pratiği tüm yanlış anlamaları ortadan kaldırmaya yeterdi.

Kurumsal olmayan eylem tarzı ile kurumsallık karşıtı eylem tarzı arasındaki bağ, devrimci harekette her zaman görülmez. Bu iki evreden biri ya da diğeri, yararlılık, aciliyet, ya da yalnızca yöneticilerin çizgisine uyum gibi nedenlerle çoğu zaman öne çıkar. Kolektifleştirmelerin kendine özgü yanı, kurumsallık karşıtı eylemin iki evresi arasında sıkı bir kaynaşmayı gerektirmesidir. Böylece, ("halkı eğitmek", "kendini feda etmek" ya da tersine "yöneticilere itaat etmek" için, iktidarı "işçi sınıfının temsilcileri"ne vermek için) idealist ya da bürokratik militanlık riskleri de, halkın mücadelelerinin dışında mikro-sosyal bir saydamlık içinde tecrit olma riskleri gibi (yaşam ortaklıkları, özyönetim deneyimleri ya da yasanın koruması veya hoşgörüsü altındaki katılım deneyimleri, vs.) ortadan kaldırılmış olur.

Kolektifleştirmeler, çoğu zaman çok öte noktalara vardırılmış olan ve genellikle özgür İspanya'nın neredeyse tümüne kadar genelleştirilmiş kurumsuzlaştırıcı yanlarıyla, kitleler ile F.A.I.-C.N.T. yönetimi de dahil, en soldaki politik-sendikal aygıtlar arasında bir sınıf sınırının varlığını pratikte kanıtladılar. Burada da, kurumlaşmış politikanın profesyonellerine karşı mücadele cephesinde, kolektifleştirmeler, partiler ve sendikalar olarak kurumlaşmış toplumsal biçimlerin varlığını ve etkinliğini garanti eden hegemonik biçim olarak devlete doğrudan doğruya saldırdılar. Ordunun, polisin, genel olarak bürokratik aygıtın tartışma konusu edilmesinin ötesinde, sendikaların ve partilerin yönetici rolünün de tartışma konusu edilmesi, her devlet toplumunda toplumsal yaşamı yöneten denklik ilkesinin eylemine pek uygun olmayan bir direniş gösterdi.

Her toplumsal biçim, bu biçimin mevcut diğer biçimlerle denkliğini devlet hukuksal ya da politik olarak garanti ettiğinde kurumsallaşır. Bu, ekonomiden politikaya aktarılmış değer yasası değil,

politik kaynağı içinde algılanmış olan değer yasasıdır; bu politika, yüce gücün biçimleri yarattığı, sürdürdüğü ya da yasakladığı yerdir; totaliter biçimin, yasanın gücünü ve gücün yasasını dayattığı yerdir. Bu durumda devlet, yaratılmamış biçim olarak, meşruiyetin tek sahibi olarak ortaya çıkar. Kuruma dair gerici, teokratik anlayışlar (Maistre, Bonald, vs.) bu dinsel toplumsal görüşünü tutucu bir toplumun içindeki yerleşik biçimler toplamına yayabilmişlerse, bunun nedeni, kurumsal sistemin temel taşı olan devletin, onlar için kutsalın görünür kaynağı olmasıdır. Devletin kutsallaştırılmasının aldığı son biçim olan partinin kutsallaştırılması, parti devleti ile devlet partisini hiyerarşik olarak ve organik olarak birbirine bağlamak ya da kaynaştırmak koşuluna bağlı bir oldu bittidir aslında. Kolektifleştirmelerin somut deneyiminde "parti" biçiminin ortadan kalkması (cumhuriyetçi İspanya'nın bir ucundan diğerine cambaz tiyatrolarını taşımaya devam etmiş politika sahnesi hariç), devlet karşıtı stratejinin parçasıdır -faşist rakip de görünüşte benzer bir konumda olsa bile. Parti karşıtı hareket ya da kuram sorunu, Jean-Pierre Faye'ın kavramını yeniden ele alırsak, iyi bir "ideolojik parçalayıcı"dır: "Aşırı uçlar birbirine değdiği" ya da, daha ziyade, çatıştığı zaman sol ile sağ arasında kesişimlerin ve ideolojik alışverişlerin meydana geldiği dil bölgesi.

Nihayet, genel olarak özyönetim kuramı için temel olan bir noktanın altını çizmek istiyorum: İspanyol deneyiminde, kolektifleştirmelerin, politikanın önceliğinin ortaya çıkması, uzmanların ayrı ayrı faaliyeti anlamında değildir; bunun taşıdığı anlam içerisinde, gazetelerin titizlikle ayırdığı sütunlara denk düşen, tüm kısmi, sektörel mücadeleler globalleşmeye, tümlük kategorisine girmeye yönelir, ayrı alanlar olarak ortadan kaybolma eğilimi gösterir ve yalnızca daha toptan bir kılgıya değil, maddi ve toplumsal tekniğin görünüşte yansız alanları da dahil olmak üzere, kılgının her düzeyden dönüşümlere yer bırakma eğilimi görülür.

Özyönetimin şu anki yandaşlarının çoğu, kolektif idare ve genel olarak sosyalizm sorununu, ender olarak süreç terimleriyle ortaya atmışlardır, bu sorunlar, daha ziyade, özyönetimin büyük bir zevkle, dönüp dolaşıp yinelenen çelişkilerini hızla oluşturan bir çerçe-

veye ve sınırlara tabi, anlık, programatik eylem olarak konur. Çoğu zaman en gizli olan, temel çelişki, merkezileşme, planlama, ulusal birlik gibi gerekliliklerin temsili olarak devlet biçiminin kötü rüyasından gerçekten kopmanın imkânsızlığıdır.

Örneğin, İspanyol özyönetiminin tarihçisi ve kuramcısı olan, özyönetimci projeye duyduğu sempatisini gizlemeyen Frank Mintz, şu tür soruları görünüşte büyük bir ciddiyetle soruyor: "Özyönetim nasıl uygulanır? Günümüzün büyük şehir merkezleri özyönetime uygun mudur? New York örneğinden yola çıkan Prieto, hayır, diyordu" (bkz. *Autogestion et socialisme*, 18-19).

Fransız kökenli bir tröstü anlatan ortak bir kitabın sonunda (M. Beau, P. Danjou, J. David, *Une multinational française, Péchiney-Ugine-Kuhlmann [Bir Fransız Çokuluslusu, Péchiney-Ugine-Kuhlmann]*, Le Seuil, 1975), solcu üç yazar özyönetimci projenin içerdiği aşma potansiyelini fark etmiş gibidirler: "Demek ki, yaşamımızın yeniden bir araya getirilmesi gerekmektedir. Nasıl olacağını tam olarak bilemesek de, şehirler ile kırlar, çalışma ile boş vakit, üretim ile tüketim, keşif, eğilim, uygulama arasındaki ilişkileri derinden değiştirmek gerektiğini bilmekteyiz." (s. 276-277).

Birinci örnekte, yazar için şu aşikârdır: Özyönetimi, kolektifleştirme yönünde genelleştiren devrimci bir toplumda, megapol gibi toplumsal bir biçim hâlâ var olabilir ve dolayısıyla, öğrencinin başına bela olan bir öğretmen gibi, özyönetim için sorun yaratır. Birlikte dönüşüm süreci fikri ya da geri dönüş şoku, ya da çeşitli toplumsal biçimler arasında diyalektik fikri bir yana bırakılmıştır. Özyönetim, büyük şehirler gibi toplumsallaşma kavramıyla bu kadar çelişkili, bu kadar devasa biçimleri ortadan kaldıramazsa, bu özyönetimin kapsamının ne olacağı pek anlaşılmaz. Genelleşmiş toplumsallaşma projesi olarak özyönetim ışığında, şehir kavramı bile hayal edilmesi imkânsız bir şeyler içerir, tıpkı *Demain, les chiens*'de (orijinal adı, *The City*), kaybolmuş insanlığı anlamaya çalışan köpeklerin, Simak'ın sesiyle, saf saf açıkladıkları gibi...

İkinci alıntıya geçelim. "Yaşamımızın yeniden bir araya getirilmesi" kavramı, İspanyol deneyiminden çıkan kurama dahildir. Şehir-kır, vs. gibi ilişkilerin dönüştürülmesi şeklinde belirtilen nokta-

lar, özyönetimcilerin katılımını gerektirir. Fakat, büyük bir endüstriyel işletme üzerine bir inceleme sonucu söz konusu olduğunda –bu inceleme hakkında söylenebilecek ilk şey, devletin yok olmasının onun için bir zemin oluşturmadığıdır– çok daha cesur bir aşma projesi beklemek gerekir. İşletme kavramının yok olması, P.U.K. üzerine anket yapmış olan üç militana göre özyönetimin stratejisi değildir. Dahası, biraz basmakalıp olarak anılan "ilişkilerin derinden dönüşümü"ne hangi içeriği vermek gerektiği de pek anlaşılmamaktadır. Dönüşümler, "pratik olarak cansız" (Sartre) maddi temele dokunmadıkça, kısacası, kapitalizmin büyük zaferi için yerleştirilmiş üretim ve takas araçlarının oluşturduğu bireyler arasındaki somut dolayıma dokunmadıkça, fabrika olduğu gibi, yani Sermaye'nin kilisesi olarak kalır. Bu unutmanın ardında, gerek kapitalizm tarafından olduğu kadar Marksizm tarafından da yayılan idealist sapma olan "tekniğin yansızlığı" fikri gerekse –daha kötüsü– tekniğin, kapitalizmin "iyi tarafı" olduğu, sosyalizmin bunu kendi yararına kullanması gerektiği fikri yer alır. Ekolojistlerin uç sınırlarına vardırdıkları düşünceler, bu bakış açılarının ayrıntılı bir eleştirisiyle başlar.

İspanya'da, tarımsal kolektiviteler, görünüşte en doğal alışkanlıkların altüst olmasına ilişkin sayısız örnek sunar. Köylüler, birdenbire okullar, hastaneler, atölyeler, istatistik servisleri kurmaya başlarlar! Tümlük talebi, –"şimdi ve burada her şey mümkün", inkâr edilemez biçimde romantik tonlamalarıyla– endüstrideki kolektifleştirme deneyimlerine de eşlik eder: "HER ŞEYİ İSTİYORUZ. (...) Her şeyi ele almak, var olan her şeyi dönüştürmek gerek. (...) Kokuşmuş odakları tasfiye etmeli" denir Ekim 1936'da, C.N.T.'nin ağaç endüstrisi dalındaki tek sendikasının raporunda bunlar yazar.

Devlet karşıtı mücadele, toplumsal değişime dair bu epifaniler içinde, kurumsal politikanın düzenine uygun politik mücadelenin bildik yolları dışında, devletin, bilinçli ya da bilinçsiz, kafalarımıza yerleştirdiği rayların dışında, en büyük yoğunluğuna erişir. Bu düzeyde, devlet karşıtı strateji, kurumsallık karşıtı eylem biçimi, yalnızca baskıya ve unutkanlığa karşı direnmekle kalmaz, partilerin politik programlarında mevcut bilinçli ilerici planlara da –ikti-

darı elc geçirme programları, egemenliği ele geçirme aygıtları– direnir.

"En sert şekilde eleştirdiğimiz şey, [İspanyol] anarşistlerinin gerçek bir proleter devrimi için artık çalışmıyor olmaları ve dahil oldukları süreçle [yani, antifaşist mücadele – R.L.] özdeşleşmiş olmalarıdır. Böylece, proletarya ile burjuvazi arasındaki hasımlığı örtbas etmişlerdir." Helmut Wagner tarafından F.A.I.-C.N.T.'ye, İspanyol anarşizminin bu kurumuna yöneltilen aynı türden yüzlerce yargı arasından sert bir yargı (alıntılayan *La contre-révolution bureaucratique [Bürokratik Karşıdevrim]*, 1973).

Aynı dönemde (25 Mart 1937), Katalonya Liberter Gençlik'in organı *Ruta*'da şöyle yazar: "Devrim için yaşam. Fakat, yalnızca devrim için. Daha başka bir şey için değil. İkilem, faşizm ile demokrasi arasında değildir. Hayır, trajik seçenek, tıpkı I. Emekçiler Enternasyonali döneminde olduğu gibi, YA DEVLET YA DEVRİM'dir."

Yanlış yönlendirilme olasılığı yüksek, takınaklı sorun şudur: Antifaşist mücadeleye mi öncelik vermeli yoksa toplumsal devrime mi? Cevaplardan biri şudur: Anarşistler bu ikilemi kabul ederek ve sonuçta kaybedilmiş bir savaşa devrimi feda ederek yanlış davranmışlardı. Gerçek, yeniden oluşturmayı deneyebileceğimiz gerçek şudur: En eksiksiz biçimini kolektifleştirmelerin oluşturduğu devrimci hareket, yalnızca iki cephede –Franco'ya karşı ve Halk Cephesi hükümetinde temsil edilen sol partilere karşı– savaşmak zorunda değildir; aslında, üç cephede birden savaşmak zorundadırlar. Üçüncüsü, anarşist sendikal aygıtın kendisidir. Bu aygıtın, başlangıçta, kolektifleştirmeler yönündeki mücadelenin yönelimini –kolektifleştirmeleri destekleyerek ya da teşvik ederek– etkilediğini görmüştük, daha sonra ise aynı aygıt, kolektifleştirmeleri hükümetin iradesine uygun olarak yönlendirmek için çabalamıştı.

Kolektifleştirme hareketinin kurumlaşması, inkârı, 1936 yazının 20 Temmuzu'nda, anarşist liderlerin Katalonya Antifaşist Milisleri Merkez Komitesi'ne kalabalık ve güçlü bir şekilde katılımıyla başlar. Kurumlaşma, Eylül ayında Genel Valilik Meclisi'ne gir-

meleriyle ve Kasım ayında da birçok anarşist bakanın Madrid merkezi hükümetine seçilmesiyle sürecektir.

Ağustos ayında, Katalan'daki kolektifleştirmeleri denetlemeye yönelik bir Ekonomi Meclisi kurulur. Kolektifleştirmeler üzerine Ekim kararnamesi, bu kolektifleştirmeleri hukukun egemenliğine dahil eder ya da dahil etmeye çalışır. Fakat, hareketin, bundan böyle, –yukarıdan aşağıya kurumlaşmaya karşı mücadele etmek zorunda kalsa bile– yine de kırılamayacağı bilinmektedir. Temmuz 1936'dan Mayıs 1937'ye uzanan tüm bu dönem, hareketin anarşist temsilcileri ile Halk Cephesi'ndeki ortakları olan Troçkistler ya da –anarşistlerle yan yana yürüyen– POUM'daki muhalifler arasında uzlaşma dönemidir – Stalin GPU'ya devreye sokmaya karar verdiğinde bunu çok pahalıya ödeyeceklerdir.

Bu uzlaşmanın iki örneği –en şaşırtıcı yanı, yani hükümetlere katılımı bir yana bırakıyoruz. Ekim ayında, kolektifleştirmeler üzerine kararnamenin çıkmasında iki gün önce, F.A.I.-C.N.T., U.G.T. (K.P.'nin güdümündeki sosyalist sendika) ve P.S.U.C. arasında görüşmeler olur. Kolektifleştirmeleri planlayan kararname bu pazarlıklar sonucunda çıkacaktır. Daha sonra, Ocak 1937'de, ortak bir tarım politikası girişimi, kolektifleştirmeler sorunu üzerinde başarısız kalır. C.N.T. ve U.G.T. sendikalarından başka, bu görüşmelere bireysel mülkiyete geçilmesini arzulayan ortakçılar sendikası olan "rabassaires" Birliği de katılır. Komünistlerin etkisi altındaki U.G.T., kolektivist eğilim ile bireyci eğilim arasındaki bu çelişkiden yararlanmaya çalışır ve Katalan köylülerinin bu bölgesel kongresini başarısızlığa uğratır.

C.N.T., her uzlaşmaya hazır olmasına ve kolektifleştirmeler üzerine doktrininde geri adım atmasına rağmen, bu durum, belki de, kolektifleştirmelerin C.N.T.'ye değil, toplumsal harekete ait olduğunun kanıtıdır. 20 Temmuz'daki ilk uzlaşmanın ardından diğerleri gelmeyecek midir? Barselona'daki halk hareketinin Mayıs 1937'deki yenilgisi de bu sürecin devamı değil midir? Temmuz 1936'da, Katalonya'daki darbe teşebbüsüne halk zaferle karşılık vermişken, Katalan hükümet başkanı Companys'in sürdürdüğü ve Milisler Merkez Komitesi'nin (etrafında da özel komiteler: levazım, okul-

lar, güvenlik, vs.) kurulmasına varan görüşmelerin muhatabı F.A.I.-C.N.T., politikacıların oyunlarıyla zıvanadan çıkmış ve sonunda, politikacıların yeniden oyunun sahibi olmalarını kabul eden örgüt olmuştur. Ardından gelen her şey, öncelikle de silahlı halktan doğmuş güvenlik devriyelerinin kaldırılması ya da halk milislerinin askerleştirilmesi, hükümet darbesine karşı direnişte F.A.I.-C.N.T gücünün oynadığı devindirici rolü bilen örgütler arasındaki ustalıklı bir "demokratlık" dozunun kabulünden kaynaklanır.

Kolektivitelerin pratiğindeki kurumsallaşma, savaşın ikinci bölümünde, komünist birliklerin Aragon kolektiflerini imha etmesine yol açacak bir sürecin başlangıcı olarak analiz edilebilir. Böylelikle, köylülerin kolektifleşmeyi gerçekleştirmesine her yerde yardım etmek için müdahale etmiş olan Durutti tugayının 1936'da gerçekleştirmiş oldukları tersine çevrilmiş olur. Kendiliğinden (*incautadas*) ve düzenli (*intervenidas*) kolektifleştirmeler arasındaki hukuksal bölünme –aslında, bölünme toplumsallaştırma ile devletleştirme arasındadır– deneyimin tarihsel akışı içinde derinleşecektir. Otuz yıl sonra Cezayir özyönetiminin bir sosyoloğunun "belediyeci özyönetim"den "valilik özyönetimi"ne geçiş olarak niteleyeceği şey, adım adım ikâme edilmiş olur (Serge Koulytchizky, *L'autogestion, l'homme et l'Etat [Özyönetim İnsan ve Devlet]*, Mouton). 1962'nin hemen ertesinde Cezayir'de yaşanan devletsel stratejinin bu geri dönüşünde, Ben Bella'nın danışmanlarının bilinçli bir şekilde tanımladıkları "bastırılmış" devletselin bu geri dönüşünde (bkz. Michel Raptis, *Autogestion*, no. 3, 1967), Mühlmann'laştırmanın büyük sahnesi görülebilir. Bunun modern librettosunu Bolşevikler birkaç ay boyunca, hatta Ekim Devrimi'nden ve Sovyet hareketinin yaygınlaşmasından sonraki birkaç hafta içinde yazdılar.

Özyönetim kavramının demokrasi, devrim, sosyalizm kavramlarıyla ya da "politika bilimi"nin birçok kavramıyla (İspanya tahtının bahtsız bir veliahtı kısa süre önce muhtemel tebaasına özyönetim sunmamış mıydı?) karşılaştırılabilir ve her şeyi kapsayan bir şey olduğu kabul edilirse de, özyönetim süreçleriyle devletin yok olması süreçleri arasındaki ilişkileri "tanıtlamak" kolay değildir.

Buna karşılık, devrimci hareketin anahtar teşkil eden bazı deneyimleri, öncelikle de 1936-39 İspanyol devrimi sırasındaki kolektifleştirme hareketleri incelenirse, sosyalizmin ya da en azından, üretimin belli başlı yanlarına –endüstri, hizmetler, tarım– uzanan, toplumsallaşma doğrultusundaki bir halk hareketinin görece bağdaşık içeriğini ortaya çıkarmak olanağı doğar.

Kısmen gerekli bir başka saptama: İspanyol örneğinden yola çıkarak dile getirilebilecek kuram, iyimser olmaktan uzaktır. Tabanda genelleştirilmiş iktidarın ele geçirilmesi yoluyla devletin yok olma süreci, antikapitalist mücadelenin diğer biçimlerinden daha fazla olmasa da, bir o kadar şiddetli, yeni türde bir devrimci mücadele başlatır. Çünkü, devlet karşıtı bir mücadeledir söz konusu olan ve devletin, ümitsizliğin verdiği enerjiyle, yenmek için kullandığı araçlar vardır.

Sonuçta, İspanyol deneyimi içinde benim için son derece özgün ve güncel olarak ortaya çıkan şey, gündelik bir devrimci uygulama içinde azami bir gücü seferber eden bu biçimin –endüstrinin, hizmetlerin ya da tarımın kolektifleştirilmesi– keşfidir.

Dördüncü Bölüm

Kurumsallaşmış politikanın kendi kendini tasfiyesi

X
"Bunalım" kavramının ötesinde

Biçimlerin kurumsallaşması sosyolojisinin, biçimlerin kendi kendini tasfiyesine dair bir sosyolojiyle tamamlaması gerekiyor. Kurumsallaşmanın temel özelliğinin analizörlerin bilinmemesi ya da reddi olduğunu, kurumu sorgulayan her şeyin, onun gizli güçlerini ortaya çıkaran her şeyin reddi olduğunu kabul edersek, analizör etkisinin, kendi kendini tasfiye sosyolojisi kurmayı sağlayan şey olduğu söylenebilir.

Kurumsal analizle ve toplumsal analizörlerin keşfiyle ilgili önceki araştırmalarımın büyük bölümünün, incelediğim birkaç sektördeki kendi kendini tasfiye sürecinin, "bunalım" olgusunun arkasındaki varlığını yakından ya da uzaktan ortaya çıkardığını saptayarak, bu düşünme evresine vardım.

L'analyse institutionnelle'de *(Kurumsal Analiz)* (1970), kurum kavramının kuramsal doğuşuna aşırı bir değer biçmiş olmam, –1976 tarihli sonsözde bunun özeleştirisini yapma fırsatını bulmuştum– "kurumsal müdahaleler"e ayrılmış ikinci bölümde, toplumsal analizörlerin pratiğini, kurum kavramının toplumsal doğuşunu yerli yerine koymamı sağlamadı. Oysa, neo-kurumsalcı kuramın sosyolojik ve politik bir tutarlılık taşıması, yukarda belirtilen iki hareketi –Mühlmann etkisi ve analizör etkisi– ya da: kurumsallaşma ve kendi kendini tasfiye etmeyi, olabildiğince diyalektik biçimde dile getirmesi koşuluna bağlıdır.

Ardından, değişik türdeki toplumsal analizörleri aydınlığa kavuşturma fırsatım oldu. Ama çoğu zaman, biçimlerin kendi kendini tasfiyesi süreciyle bunlar arasındaki bağı kendimden sakladım.

Sociologie à plein temps'da *(Tamgün Sosyoloji)* [L'Epi, 1976] yeniden gözden geçirdiğim, eğitim alanıyla ilgili *Analyse institutionnelle et pédagogie*'de *(Kurumsal Analiz ve Pedagoji)* [1971], "bunalım"ın değişik yanlarına vurgu yaptım. Kelimenin tam anlamıyla okul sistemindeki "bunalım"ı olduğu kadar, terimin daha geniş anlamında eğitimde, hatta toplumsal çalışmada görülen "bunalım"ı da ele aldım. Bu yapıtlarda bir araya getirilen müdahale monografileri, kendi kendini tasfiye eğiliminc, pratiğin genellikle kuramdan daha yakın olduğunu gösterir; sert bir cadaloz ya da kör bir eşlikçi olan kuram ise pratiğin attığı adımları takip eder. Fransa'daki birçok üniversitede ve özellikle Paris VIII-Vincennes'de meydana gelen çeşitli olaylar üzerine yapılan bir araştırma sonucunda, üniversitenin kendi kendini feshi tanısını ancak bu yakınlarda koyabildim. Bu süreç, 1968 tarihli bir oryantasyon yasasıyla üniversitenin yeniden kurumlaşmasından hemen sonra ya da eşanlı olarak başlamıştı.

Okulun ölümü üzerinc İvan Illich'in fikirlerini biliyoruz. Doktrinin tümü üzerinde yargıda bulunmadan, okulun çökmesi stratejisinin –örtük ya da açık açık içerdiği politik tercihlerle birlikte– kimi zaman, gerçekten ikna edici bir sosyolojiden daha üstün olduğu belirtilebilir. Biraz fazla pozitivist, "negatifin acısı"na pek dikkat etmeyen, Cuernavaca enstitüsünün kuramcı-*manager*'ı! Onun kar-

şısında, mütevazı bir pratisyen ve Fernand Deligny gibi bir kuramcı çok daha inandırıcı kalır. O, terapi kurumunun ya da yeniden eğitici kurumun kendi kendini tasfiyesindeki karşı-pedagoji içinde yüzmektedir. Onun, en ufak bir jeste gösterdiği dikkat, "etkin serseriler"e olan güveni, Illich'in manifestolarından daha başka, daha somuttur. Kurumun kendi kendini tasfiyesi, Deligny'de, gezegen çapında bir proje olarak ortaya çıkmaz, gündelik bir uygulama olarak ortaya çıkar, son derece geri zekâlı olarak sınıflandırılan kişilerin yeniden-kurumsallaştırılmasının koşulu olarak görülür.

Çok farklı düzeylerdeki bu iki araştırma, eğitim kurumunun kendi kendini tasfiyesi izleğinin düş ürünü olmadığını belirtir. Batı'nın ana kurumu olan kilisenin durumu da aynıdır. Benim, *Les analyseurs de l'Eglise (Kilise Analizörleri)* adlı kitabımı, ruhban kurumunun "bunalım"ına adanmış diğer onlarca incelemeden ayırt eden şey, aygıtın periferisindeki sosyo-analitik dört müdahale monografisine dayanmasıydı. Sonuç: Akademik tekniklere göre yapılmış soruşturmalar ya da basmakalıp fikirler söz konusu olsaydı, üstünde çok daha az konuşulurdu.

"Bunalım", sistemlerin düzenlenmesinin yeni bir tarzı, kurumların yeni türde bir işleyişi olmasaydı, pozitivist bir kavram olmakla birlikte, hiçbir şeyi betimlemez, hiçbir şeyi açıklamazdı. Kurumsal analizin sınırları: Minuit yayınlarından çıkan tezimin sonunda, o zamandan beri başkalarının da kullandıkları, "kriz-analiz" kavramını öneriyordum. Aslında, alana müdahale yöntemi olarak sosyo-analizin sınırı. Lapassade'ın ardından, karışıklık, düzensizlik, kriz fikrini öne çıkardık; bu sırada, krizin ya da işlevsizliğin homeostatik yararlarını sahiplenen sistemik analizin, örgüt sosyolojisini yeniden badanalamasını pek dert etmedik. Olası tek aşma, kendi kendini tasfiyedir. Yine de, bu kavramın belirttiği süreç ne basit, ne tekanlamlı ne de tek başına olduğundan, kavramın her türden kutsallaştırılmasından uzak durmak gerekir.

Kilise ya da Hıristiyan eğilimli kiliseler, tüm merkezkaç hareketlerini kurumsallaştırmak, emmek için sistemler kuramını beklemedi. Hangi yüce kurnazlıkla olduğunu belirtmek gerekmese de,

bu kendine dahil etme sürecinin, ruhbanlık kurumunun yaşamının ta en başından beri göbeğinde yer aldığını hatırlamak yeter. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki Montanist sapkınlık örneğini, başka din sosyologlarının ardından inceleyerek bunu gözlemleyebildim. Roma İmparatorluğu'nun laik tüzesi tarafından sapkınlığın bastırılması sayesinde hiyerarşik aygıtın nasıl oluştuğu; bu hiyerarşik aygıtın kaçınılmaz ve sonuçta kutsal karakterinin ve piskoposlar geleneğinin meşruiyetinin, fesholma tehdidine karşı mücadelede nasıl esin kaynağı olduğu; kurumun politik anlamının nasıl doğal olarak laik tüze ile –yani Roma devletiyle– karşılıklı etkileşiminden kaynaklandığı; nihayet, dinin, öteki dünyaya ait şeylerle görevli bir karşı-devlet olarak değil, dini görevin evrenselliği adına bu devletin merkezileştirici ve tektipleştirici özünü gizlemeye yönelik, devletin bir figürü olarak ortaya çıktığı burada görülür. Aynı şekilde, on beş yüz yıl sonra, Reform döneminde, Calvin'in *Hıristiyan Kurumu*'nun ardışık versiyonları adım adım izlendiğinde, Protestan hareketin, bu hareketin yadsınması ve mevcut iki kurumsal modelle –Roma devleti ve kilisesi– özdeşleşme yoluyla kurumsallaşma süreci gözlemlenebilir. Nihayet, ister on dokuzuncu yüzyıldaki Amerika Birleşik Devletleri'nde mevcut cemaatler olsun, isterse de Hıristiyan dünyasının hemen hemen her yerinde bulunan yakın tarihli cemaatler olsun, kilise içindeki gayri resmi grupların analizi, bunalım durumunun, kurum için, müminlerin artan soğukluğu, açıkça inançtan dönme, kurumun amaçlarından kopmada içerilen kendi kendini tasfiye perspektifinden daha verimli olduğunu gösterir.

Analyseurs de l'Eglise'deki monografilerde incelenen topluluklar için, kurum karşısında periferik durumda olan topluluklar için, sapkınların ve marjinallerin görece bir kolaylıkla kuruma dahil edilebilir doğası, söz konusu olan şeyin, on yıl önce laik hareketi tümüyle sarsmış olan bunalımların sonucu olduğunu doğrular. Burada da, kendi kendini tasfiye hareketi, muhalif konuşmalardan çok, daha belli belirsiz olan inançtan dönmeyle (Bernanos'un teşhisiyle, "sessiz döneklik") kendini gösterir.

Bunalım kavramı, bir stratejiyi ima eder. Bir güncelleştirmeyi,

bir modernizasyonu, bir *aggiornamento*'yu, kısacası bir yeniden-kurumsallaşmayı varsayar, bunalımın başında su yüzüne çıkmış olan merkezkaç güçleri etkisizleştirmeye yönelik olarak vidayı yeniden sıkıştırmayı gerektirir. Endüstriyel ve ticari işletmenin "bunalım"ı –bundan böyle "tiyatronun bunalımı" ya da "romanın bunalımı" kadar bıkıp usanmadan yinelenen izlek–, bu tanıyı doğrular.

L'analyseur Lip'de *(Lip Analizörü)*, patronların hukuksal ve politik eylemi aracılığıyla fabrikanın parçalanmasına karşı mücadele, işgalin üzerinden bir yıl geçmeden, son derece özgün güçlerin ve biçimlerin ortaya çıkışını keşfetmeyi sağlıyordu. Patronun elindeki fiili mülkiyetten çalışanların mülkiyetine geçiş, yavaş yavaş, tartışılan mekânın doğasındaki bir değişime eşlik ediyordu. 1974 yılında fabrikanın "normal" olarak yeniden işletilmesinden hukuksal olarak yeni bir tasfiye sürecine kadar (son tasfiye kararı 12 Eylül 1977 tarihlidir) bunalımın geçirdiği olaylar, 1973 yılında çalışanların kafasında var olduğu haliyle fabrika imgesinde meydana gelmiş değişimi vurgular. Saat imalatıyla ilgili işletmenin, görece farklılaşmış bir etkinlik merkezi yararına kendi kendini tasfiyesi, işletme kavramının yok olmasına işaret eder.

Bu yok olmayı, ben, 1974 yılında, iki çehresiyle teşhis etmiştim: Üretim birimi kavramını en üst kaynaşma derecesine taşıyan kaynaşma sistemiyle birlikte "ayrı kuruluş"un sınırlarını bulanıklaştıran hukuki karışıklıkla kurumsallaşmış düzensizlik; Sermaye'nin kutsal ittifakının Besançon'da parçalanmak üzere olduğunu düşündüren öncü işçi dalgalarıyla kurumlaştırıcı düzensizlik.

Kapitalist işletme, giderek nominalist bir kavram halini almaktadır, oynak ve çelişik gerçekliklere denk düşmektedir, "beri"nin ve "öte"nin dalga çatlamalarına maruz kalmaktadır, planlamanın ve işsizliğin dalgalarına maruz kalmaktadır, hammaddelerin ve enerji kaynaklarının üretiminden en ufak dağıtım ağlarına ve tüketimin giderek normalleşen kipliklerine kadar her şeyi kontrol etmeye yönelen mali pazarın büyük gelgitlerine bağlıdır.

Eşzamanlı olarak –ve bu bir rastlantı değildir, yüceltme yoluyla geri alma, geri kazanmadır– çağımızın en anlamlı kurumu ve De-

ğer'in koruyucusu olarak işletme miti, yığınlara sunulmuştur. Daha birkaç yıl önce, Lip olayının ve dünya çapındaki ekonomik "bunalım"ın öncesinde, *Entreprise* dergisi, "Cash-flow, *manager*'ın onuru" diye başlık atmaktan çekinmiyordu. İşletme, en üstün kurumdur, sistemin, Sermaye-Devlet'in yeniden üretim yeridir, Değer işaretinin, tüm metaların Genel Eşdeğeri'nin işaretinin, işçilerin ve çalışanların bedenine varıncaya dek, en özgür şekilde geliştiği, yayıldığı uzamdır işletme. Çalışma ahlâkı sayesinde, işletme, "onur" gibi şövalyece duygularla yeniden bağlar kurmayı sağlar: İşçi için kendini sömürtmenin onuru, *manager* için yalnızca kârı düşünmenin onuru. Banka gibi anahtar bir kurum bile biraz gölgede kalmaya mahkûmdur, "insan ilişkileri"nin sel gibi aktığı vezneleri ve boydan boya camlı bankoları çoğaltmakla yetinir banka. Çünkü, doğrudan doğruya, borsada ya da Ziraat Bankası'nın en mütevazı şubesinde değer temsillerinin doğrudan doğruya dolaşımı demek olan paranın, hatta para yokluğunun genel eşdeğeri olan değer yasasının işleyişini dile getirir.

Cash-flow-onur, kilise, okul, hatta idare ve ordu gibi eski modellerin yerini yavaş yavaş alan işletmeye özgü kurumsal modelin yeni doğasını parlak biçimde ortaya çıkarır.

İşletmeye yeniden yatırım yapmayı sağlayan, öz-finansmanını sağlayan net kâr olan *cash-flow*, işletmenin sürmesini sağlayan, ekonomik ya da toplumsal sert darbelerin ötesinde ona kalıcılık kazandıran şeydir. İşletmeyi, kuruma özgü süre kategorisine dahil eden ve değişime, harekete dayanan örgütlenme izleğiyle az çok çelişik olan şey budur. Politik personelin değişkenliği ya da havariliğin aktarılmasına karşıt olarak, yerel kiliselerin başından geçenlere karşıt olarak, idari sürekliliğin bu eşdeğerinin, içinde kurumsuzlaşmaya, analizör etkilerine, kendi kendini feshe direniş yoğunlaşır. Böylece öne çıkarılan işletmenin kurumsal doğası, nispeten özerk bir üretim birimi olarak hayatta kalmanın güçlüğüne, bir sorunun varlığına işaret eder.

Çokulusluların yükselişi, elbette, geleneksel işletmenin çöküş sürecinin sorumlusudur. Ve süreç, bu devletler-üstü feodalitelerden yana dönme eğilimi içindedir; bunların varlığı, büyümesi ve hege-

monyası, en yüksek hukuksal-politik güvence olarak devletin iyi niyetine, –eski söz dağarını kullanırsak– "ana firma" ve "yurtdışındaki şubeler" düzeneğini meşrulaştırmayı sağlayan bağımlılık bağlarıyla birleşmiş devletlere bağlıdır. Çeşitli birleşmelerin (grupların grubu, holding, vs.), sonuçta, ayrı kurum olarak işletme mitini korumaya ihtiyaç duymasının nedeni, çokuluslulların kutsal hizmetini ve küçük ve orta işletmelerin imhasını sağlamak için bankalara ve işverenlere liberal ekonomik sistemin verdiği çok büyük özgürlüğü gizlemek amacıyladır.

Geleneksel işletmenin yok olması, demek ki, kapitalizmin kendi kendini feshine indirgenemez. Bunalım işareti olan, dolayısıyla, sistemin en global düzeyinde bir modernleşme gerekliliğinin işareti olan işletme düzeyindeki kendi kendini fesih, bir bakıma, bütün olarak kapitalist sistem düzeyindeki bunalımın düzenleyici gereci tarafından düzeltilir ya da eksiği gediği kapatılır. Oldukça farklı olan kendi kendini fesih ve bunalım gibi iki kavram arasındaki eklemlenmeye örnektir bu. Sistemin kendi kendini feshinin devletsel biçimin kendi kendini feshiyle eşanlı olduğu şeklindeki varsayım kabul edilirse, "devlet" biçiminin olası dönüşümleri bizi son derece ilgilendirir.

Bizim kurumsal analiz akımımızın görgül araştırmaları, eksiksiz biçimde tecrit edilebilecek ve nesnelleştirilebilecek nesne olarak devlete pek az temas ettiğinden, devlet, mevcut bilançoda daha az net olarak görülür. Devlet, kurumsal aidiyetlerin ve referansların yataylığını az ya da çok uyumlu bir şekilde işlettiğinden, yine de, kurumsal analiz içinde devletin yeri ya alanda (sosyo-analiz) ya kâğıt üzerindedir (üniversite, Lip fabrikası deneyimi, kilisede politik çalkantılar, vs.). Devlet bu şekilde fonda görüldüğünde, kendi kendini feshetme süreci hakkında söylenebilecek tek şey, devletsel biçimin kendini savunmak için elinden geleni yaptığı ve "bunalım"larının, –buraya kadar söz konusu edilmiş toplumsal biçimlerde görüldüğünden daha çok– en rafine düzenleyici mekanizmalar olduğudur. Yüz yıldan beri kendini gösteren büyük tarihsel gelişmeler içinde –devletin gerçekten çökmesiyle ilgili çok geçici

ve çok sınırlı bir düzenek olan Paris Komünü örneğini bir yana bırakırsak– kayıp bir fırsattan başka bir şey görülmez: 1936 yılında, güçlü İspanyol özgürlükçü hareketi devlet boşluğu durumunu neredeyse kendine görev bilip hükümete katılmayı tercih etti.

"Bunalım"ın, yalnızca canavarın ayakta kalmasını değil, iyi gözle baktığı biçimlerin de ayakta kalmasını garanti eden bir devlet kurumu olduğunu nasıl gösterebiliriz? Bu kanıt için, binlerce eserde sayfalarca malzeme vardır. Marx'ın Paris Komünü'nde devletin çöküşüne ayırdığı birkaç sayfa, 1936 yılında İspanyol devletinin çöküş sürecini göstermek için aktörlerin, tanıkların ya da yorumcuların doldurdukları yüzlerce sayfa, dahası başka devrimci durumlara yönelik birkaç analiz (1917 Rusyası, 1962 Cezayiri, vs.), politik olduğu söylenen "bunalım" izleği üzerine biriken devasa gereç karşısında bir ağırlık oluşturmaz.

"Politik bunalım" deyimi en sıradan terimlerdendir. Bu terim, gazeteci yazılarını besler ve politik "bilim"in söz dağarının belli belirsiz titremesini sağlar. Parlamenter demokrasilerdeki en genel anlamı, bir hükümetin düşüşü ve yerini bir başka hükümetin almasıdır. (Hükümetin parlamento karşısında değil, yalnızca başkan karşısında sorumlu olduğu) katışıksız türdeki başkanlık sistemine dayalı demokrasilerde, politik bunalım, daha derin bir çatışmayı varsayar; çünkü çıta yükseğe yerleştirilmiştir; yine de, bir ya da birçok bakanın değiştirilmesine, genellikle, başkan değişiminden daha sık rastlanır. Nihayet, faşist ya da "komünist" türdeki diktatörlüklerde politik bunalım, yalnızca hükümette (ikincil merci) bir değişiklik değil, hükümeti kapsayan totaliter organ olan tek partideki değişikliği de kapsar. Her durumda, çok çeşitli derecelerde de olsa, politik bunalım, sürtüşmeleri oldukça "temiz" düzenlemenin bir biçimidir: Bunalımın bir "uzun bıçaklar gecesi"nde (ordu yararına kendi "sol"unu tasfiye eden Hitler) ya da kanlı davalarla (Stalin), hatta silahlar aracılığıyla hesap görerek (Beria'nın tasfiyesi) çözüme bağlanması için bir diktatörlük rejimi gerekir. Politik bunalım, rejime bağlı olarak yoğunluğu ve sonuçları değişen, politik sınıflar arasındaki çatışmaları düzenleyici bir biçimdir.

Bir rejim bunalımı nedir? Öncelikle, bir rejim nedir? Littré Söz-

lüğü'nde, yönetme biçimi, denir: Fakat her şey bu "biçim" sözcüğünde yatmaktadır. Hukuksal ya da hukuki-politik ölçüt anayasadır ve bu da üç olasılığa göre ele alınabilir: Değişim, ki tam anlamıyla bir dönüşüme varabilir; erteleme; sağlamlaştırma, yeniden yerleştirme.

Bu üç durumun birinden diğerine geçiş, rejim değişikliğini tanımlar. Fakat, diktatoryal türdeki rejimlerde, anayasal ölçüt ikincildir. Faşizm, Nazizm, Stalinizm arasındaki, hatta İtalyan, İspanyol, Portekiz faşizmleri arasındaki farklılıklar, büyük anayasal karşıtlıklardan çok, tarihe, ülkenin gücüne, müttefiklerine, vs. bağlı ulusal özelliklerden kaynaklanır. Bir ülkede kilise, devlet aygıtını tamamlayıcı bir parçayken, bir diğerinde, kiliseye hoşgörü gösterilir, bir başkasında ise kilise baskı görür. Tüm diktatörlüklerin temeli olan ordu ön planda bir yer tutar, fakat ordunun iktidarı Rusya'da ya da Çin'de olduğu gibi tek partinin iktidarına eklemlenebilir, hatta bu iktidarla kaynaşabilir ya da bu iktidarın üstünde (İspanya) veya altında (Nazi Almanyası) yer alabilir. Kabaca, diktatörlük aygıtı ordudan ve ideolojik bir aygıttan oluşur; bu ideolojik aygıt ya yalnızca tek partiyi kapsar, ya da Akdeniz Avrupası faşizmlerinde görüldüğü gibi tek partiye ilaveten kiliseyi de kapsar. Bu iki (ya da üç) yalın öğe bize diktatörlük rejimlerinin temel yapısını verir. Bunlar, demokratik yelpaze içindeki diğer rejim türlerini tanımlamada temel teşkil eder; tabii, bunlara bir anayasayı ve bu anayasaya saygı gösterilmesini sağlayan kurumları ve seçime dayalı temsili bir sistemi, yani çok partililiği de eklemek koşuluyla... Dolayısıyla, günümüz dünyasında rejim farklılıklarını tanımlamada temel teşkil eden şey, "politik parti"dir, çünkü çoğulculuk, genel olarak, ordu ile –muhtemelen– kilise ve partiler arasındaki iktidar ilişkilerinin yerini değiştirir. Nihayet, idare, özel sektör karşısındaki az çok yaygın yeriyle, tüm rejimin dördüncü (ya da beşinci) temel yapısını oluşturur. İdare, hemen hemen her yerde politik merkezin yayılması anlamına gelse de, onun rolü, yapının başka öğeleriyle sürdürdüğü ilişkilerle ve bu diğer öğelerin kendi aralarındaki ilişkilerle belirlenir.

Tam anlamıyla anayasal düzey (konuşma, toplantı, dernek kurma, vs. özgürlükleri), çoğu zaman anayasanın lafzından farklı olan

gerçek içeriğini, bu ilişkiler bütününe bağlı olarak bulur. Anayasanın lafzını, yalanlamaya varana dek somutlaştıran şey, temel yapının öğeleri arasındaki ilişkileri üst-belirleyen, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin evrimidir. Bununla birlikte, toplumsal sınıfları temel yapıya katmak olanaklı gözükmemektedir; çünkü anayasal ve ideolojik cephesi ne olursa olsun, hiçbir rejim, egemen sınıf ile egemenlik altındaki sınıflar arasında iktidarın (yani, temel yapının tanımladığı haliyle devlet aygıtının) gerçekten paylaşımı riskini göze almaz. Bununla bağlantılı olarak, sınıfların varlığını inkâr eden ya da kitlelerin, halk sınıflarının iktidarda olduğunu ileri süren rejimler, hegemonik ve ideoloji-ötesi biçimin korunması yoluyla dayatılan gerçekliği –devleti– uzun süre gizleyemezler. Politik iktidarın temel yapısı, tanımı gereği, egemen sınıfın, eski ya da yeni, kapitalist ya da bürokratik "burjuvazi"nin ellerindedir. Bir emperyalizme doğrudan bağlı olan ve varlığı bir ya da iki çokuluslu şirkete ya da ekonomik veya ekonomik-askeri bir "yardım"a dayanan rejimler gibi uç örnekleri bilerek dışarda bırakıyoruz.

Dolayısıyla, bir rejim bunalımı, yukarda sözü edilmiş olan üç anayasal örnek durumun –dönüşüm, erteleme, yeniden oluşturma– simgelediği üç biçime uygun olarak, yapının öğeleri arasındaki ilişkilerin yer değiştirmesi ya da altüst olması şeklinde tanımlanabilir.

Dönüşüm, tüm rejim türlerini ilgilendirir; hangi yönde olursa olsun, bir rejimden diğerine geçiş anlamına gelir.

Erteleme, gerçek içeriği ne olursa olsun, demokratik bir rejimden bir diktatörlük rejimine geçiş anlamına gelir.

Anayasanın (ortadan kaldırılmış ya da kökten değiştirilmiş olan eski anayasa karşısında dönüşümlü ya da dönüşümsüz) yeniden oluşturulması, diktatörlükten demokrasiye geçiş anlamına gelir.

Rejim bunalımı, politik bunalımdan da öte, başka tür bunalımlara bağlıdır: askeri yenilgi durumunda, ulusal bunalıma; toplumsal sınıflar arasında ilişkilerin dönüşümünü hızlandıran ekonomik bunalıma. Modern dünyada, ulusal toprakları etkileyen ciddi bir askeri bunalımın, 1918'de ve 1945'te görüldüğü gibi (Japonya istisnadır), bir rejim bunalımına varmaması enderdir. Aynı şekilde, istihdamı ve alım gücünü ciddi biçimde etkileyen bir ekonomik

bunalımın da aynı sonuca varmaması enderdir (1929 büyük bunalımı sırasında *New Deal* ile bu gediği kapayan Amerika Birleşik Devletleri hariç).

Her durumda, rejim bunalımı, devlet aygıtı biçiminde, yani yapısal öğeler arasındaki güç ilişkilerinde bir dönüşüm demektir. Devletsel biçim yalnızca varlığını sürdürmekle kalmaz, mevcut güçlerin kozudur da. Kurumsal boşluk tehdidi karşısında kurtarılması gereken budur. Evcil hayvan olan insanın ikinci doğası olarak devlet, nasıl ki boşluktan korkuyorsa, rejim bunalımı da, politik bunalımdan çok, devletsel bir düzenleme biçimi oluşturur.

Bununla birlikte, daha yakından bakılırsa, tarih, devrimci olarak nitelenen dinamik durumların dışında, başka fırsatlar da sunar: Bu durumlarda, gözlemciler ve tarihçiler bize devletin ölümünü, ani ya da adım adım kendi kendini feshini betimleyebilirler. Kökenlerine, gelişimine, hatta yok oluşuna ilişkin pek az şey bildiğimiz, hatta hiçbir ize sahip olmadığımız sömürgecilik öncesi Afrika devletlerinin durumu gibi çok sayıdaki başka durumlardan burada söz etmiyoruz.

Montesquieu'nun açıkladığı "İmparatorluğun büyüklüğü ve çöküşü" izleği, Volney'in ardından, romantizmin estetiğe taşıyacağı "yıkıntılar" izleğinden önce gelir. Montesquieu'nün, kabaca, Roma İmparatorluğu topraklarını çok genişlettiği için yok oldu, şeklindeki ünlü savı başka örnek durumlarda doğrulanabilir, ama örneğin, 1918 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kendi kendine yok olmasına ya da Polonya devletinin art arda yok oluşuna –büyük Reich'ın 1945'te ortadan kayboluşundan söz bile etmiyoruz– uygulanabilecek bir yasa oluşturmaz.

Yeni toprak paylaşımı ve egemenliklerin yeni paylaşımı, bir devletin ortadan kalkması, demek ki tüm bunlar yeni uluslararası güç ilişkilerini özetlemektedir; kimi zaman ise, yok olmuş biçimin izleri, söz gelimi geçmişe şanlı referans olarak kalır. Kendi kendini tasfiye etmenin dinamik, etkin yanını, tarih yazımının öne çıkardığı edilgen yanın zararına, burada vurgulamak gerekir. Bu, hem Polonya'nın paylaşımı için, hem de (Latin, ardından Germen) Roma İmparatorluğu'nun, Avusturya-Macaristan ya da III. Reich impara-

torluklarının paylaşımları için geçerlidir.

Bu kısa toplu bakıştan sonra, yaşam içinde incelenmiş ya da tarihçi tarafından yeniden oluşturulmuş kendi kendini tasfiye sorununu bir yana bırakalım ve daha az olağandışı olaylarla ilgilenelim --devletin küreselleşmesi, pek uzak olmayan bir gelecekte, tanrı-devletlerin doğuşunu bizim için hazırlıyor olsa da... Özellikle "işletme" biçiminin kendi kendini tasfiyesine ilişkin kullanılmış yönteme göre, kendi kendini tasfiyeye direnişin muhtemel işaretleri ortaya çıkarılabilir ve kriz sorunsalıyla ilişki içinde tanımlanmaya çalışılabilir.

Planlamacılık ve çeşitli planlama deneyimleri, yalnızca ekonomik çelişkilerde değil, devletin kendi varlığı içinde ayak direttiğini hissettiği güçlükler karşısında da bulunmuş en yakın çözümlerden birini sunar. Plan'ın, devlete özgü politik biçimin yerini almaya yöneldiği şeklindeki yaygın tezin hiçbir dayanağı yoktur. En toptan deneyimlerde de (SSCB), en kısmi ve esnek deneyimlerde de (Fransa), ekonomi ile politika arasındaki, Plan ile devlet arasındaki çelişkilerin, devlete özgü biçimin gücünü ve meşruiyetini artırarak çözüme kavuştuğu saptanır.

O halde, planlamacılığı devletin kendi kendini feshi sürecine bir direniş olarak mı görmek gerekir? Belki; görkemli olmaktan çok görünmez olan bu sürecin şu ya da bu biçimde algılanmasına bağlı olarak; analizörler belli bir yoğunlukla işlev görürken, *devlet analiz edilebilir mi?* sorumuza "evet" cevabı verilebildiği ölçüde...

1918-1920 yıllarında devrimci süreç içindeki Almanya bu açıdan anlamlıdır. Hem, Lenin tarafından doğrudan doğruya ele alınacak ve başka ülkelerdeki düşüncelere esin kaynağı olacak planlamacı düşünce burada ortaya çıktığından, hem de planlamacılık, devletin yok olması yönünde güçlü bir eğilimin belirlediği devrimci bir durumun sonucu olduğundan...

Sosyal-demokrasinin harekete geçirdiği Alman politik sınıfının, devletin meşruiyetini bütün olarak yeniden inşa etmek için merkeziyetçi planlamacılıktan yararlanmasındaki kuramsal ve pratik ustalık şaşırtıcıdır. Alman sosyalistlerinin önerdiği yeni ekonomik rasyonalitenin tümü, politik merkezin hizmetine koşulmuştur. Rat-

henau, yirmi yıl sonra, Nazi teknokratı Speer'e model olarak hizmet edecektir. İdeolojik parçalayıcı olarak planlamacılık, tıpkı ortaçağ düşüncesinin tüm olumsallıkların üstüne yerleştirdiği "tümeller"den biri gibi, en karşıt ideolojilerden, en rakip rejimlerden geçerek her durumda esneklik gösterir. Sürekli büyük harfli varlıkların gök mavisi bu bölgesinde (zorunlu giyilen kravatlı, üç parçalı takım elbise gibi), Plan devleti zorlar, devlet ise, çıkarları planlamanın çıkarlarıyla özdeş olmadığında, ama kapitalizmin katışıksız ve öz çıkarlarıyla çakıştığında, Plan'dan vazgeçmeye hazırdır.

Plan, devletin bunalımına, kısmen Eflatuncu, rasyonel bir politikanın simgesi olarak müdahale etmekle kalmaz yalnızca. Stalinci Rusya'da da, devrimci Almanya'da da, büyük depresyonla mücadele halindeki Amerika Birleşik Devletleri'nde –daha zayıf olarak– ya da İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa'sında da, Plan'ın, devletsel kapitalist düzenin karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırma kapasitesi önemlidir. Çeşitli derecelerde ve farklı biçimler altında, Rusya'daki birinci beş yıllık plan planlamacılarının, Amerikan *New Deal*'inin, Monnet'nin birinci Fransız planının aktif hanesinde bulunan şey, tarımsal-kırsal uygarlığın tasfiyesidir. Tarımsal yaşam biçimi, "yaşamın endüstriyel örgütlenmesi" olarak adlandırılabilecek devletin bu yüce normalleştirici değerine yönelik kalıcı bir saldırı değil midir?

Kitlelerin olası ya da zaten mevcut isyanı söz konusu olduğunda, engel daha da dolaysız olabilir. İlk Alman planlamacılarının, Plan'ı, Massé'nin formülüne uygun olarak rastlantı karşıtı bir plan değil de, devrim karşıtı plan tarzında düşünmeleri, "devlet duygusu" sayesindedir. Şubat 1934 isyanlarından sonra bir araya gelen, savaş öncesinin genç Fransız planlamacıları, iç savaşı öngörme, dalgaları önleme, toplumsal hareketlerden kurtulma niyetlerini gizlemiyorlardı. 1966 yılında Grenoble'da bir araya gelen sol planlamacıların "işçi yönetimi"ni ("özyönetim" yerine kullanılan sakınımlı anlatım), yalnızca "verimsizliği" (Burnham'dan Touraine'e "*managerial*" kanıt) yüzünden değil, planlamayı –başka deyişle, yeni modernist giysisi altındaki devletçi-kapitalist düzeni– ciddi biçimde tehdit ediyor diye mahkûm ettiklerini görmek daha da şaşırtıcıdır.

Devlet bunalımının önünde güzel günler vardır; ve, plancılar ve planlamacılar, kimi zaman doğrudan politik eylemde, kimi zaman (bugün Fransa'da olduğu gibi) rasyonalitenin yayıcısı olarak, ekonomiye gerçekten müdahalede bulunmaksızın kendi kompozisyon rollerini oynadıkları sürece bu durum böyledir. 1936-39 yıllarının İspanyol deneyiminin gösterdiği gibi, devletin kendi kendini fesih süreci durumunda kuşkusuz bir şansları daha olacaktır.

Hem iç savaşın hem de cumhuriyetçi kalmış köylerde ve şehirlerde genelleşmiş toplumsal devrimin damgasını taşıyan bir evrede, devletin çöküşüne ilişkin bu deneyim, görüldüğü gibi, analize çok özgün iki ya da üç nokta sunar. Bir yandan, devletleştirici güçlerle toplumsallaştırıcı güçlerin kudurmuş bir mücadele içinde karşı karşıya geldikleri ve devletin başta gelen toplumsallık karşıtı özüyle belirdiği görülür. Öte yandan, endüstrideki, hizmet sektöründeki ve tarımdaki kolektifleştirmeler ise, devletin güvencesi altındaki, kurumsallaşmış, mevcut tüm biçimlerin tersini savunan, "kolektivite" denen bir biçimi deneyimleme yönünde derin ve genel bir arzuyu ifade eder. İspanya İç Savaşı'nın politik ve askeri, ulusal ve uluslararası bağlamında, devleti yıkmayı "başarmış" olmasa da, en azından, anti-kapitalist ve devlet karşıtı projelerini somutlaştırmış olan karşı-kurumlardır bunlar.

İspanyol deneyimi, bir başka bakış açısından da ilginçtir. Politik bunalım, rejim bunalımı ve devletin kendi kendini feshi arasındaki ayrımı açıkça ortaya koymayı sağlar. Bu sonuncu kavram, o zaman, yerli yerine oturur, politik bilimin ayakucunda belirir, başucu ise kendi kendini tasfiyenin işgali altındadır; öncülük içindeki işleyişin normal biçimi budur.

Devlet sorunundan öncülük sorununa geçiş şaşırtıcı gelebilir. Biri kişisel, diğeri daha nesnel iki durum bunun özrü olabilir. Bir yandan, kendi kendini feshetmenin temel rolü, benim için, kültürel ve politik öncülük içinde ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, öncü gruplar ve devlet, toplumsal biçimlerin tamamen karşıt iki kutbunda, en azından bir düzlem üzerinde ilişki sürdürürler: Bu iki biçim, –felsefi kategori olarak tümlük demesek de– toplumsal bilginin

kaymak tabakasını kontrol etme iddiasındadır ya da buna çabalarlar.

Bu özellik önemlidir; çünkü toplumsal bilginin sermayeleşmesi sorununun, bir durumda, toplumsal biçimleri dayanıksızlaştırdığını ve onları kalıcı bir kendi kendini tasfiye sürecine sürüklediği gösterir; buna karşın, böyle bir sürecin, yalnızca meydana gelmesi değil, filozof ve devlet sosyolojisi tarafından düşünülmesinin bile güç olduğunu gösterir. Sanki öncü biçimler *supernovalar* tarzında işliyormuş gibidir; nihai patlama en büyük ışınım döneminin hemen ardından gelir, oysa ki devlet biçimleri, kapitalizmin ve Marksizmin üretici felsefesine uygun olarak, yeryüzü gezegeninin kaçınılmaz ölümünü hedeflemeyi reddederler.

Marksizm sırtını, diğer noktalardan çok bu noktada Marx'a döner. 1975 yılında, Mühlmann etkisini Portekiz'deki Silahlı Güçler Hareketi'nin kurumsallaşma kararına uygulamaya çalıştığımda bunu fark ettim –hatırlanacaktır, M.F.A. 1974 yılındaki "karanfil devrimi"nin vurucu gücüydü. *Le Monde*'da çıkan yazım küfürlü ya da hakaret dolu onlarca mektup ve komünist eğitmenler çekirdeğine düşman çok sayıda tepkiyle karşılaşmamış olsaydı, ordunun ve bürokrasinin yok olması yoluyla devletin çökmesi üzerine Marx'ın savlarına bağlılığın günümüzdeki "komünistler"i kızdırdığını belki de unuturdum. Hareketin kurumlaşması, ki bu kavramı üretenler bizzat Portekizli askerlerdi, benim gözümde, devrimin başarısızlığının kinik ya da naif itirafıydı.

Aynı dönemde, *Tzara Lénine, autodissolution de L'avant-gardisme* ("Tzara-Lenin, Avangardçılığın Kendi Kendini Tasfiyesi") üzerinde çalışıyordum. Sanatsal, politik-sanatsal ve politik öncülere yönelik bu inceleme, M.F.A.'nın devrimci stratejisinin mantıksal olarak Marx'ın betimlediği askeri kurumun kendi kendini tasfiyesi yolunda gittiğini –yoksa, tersi yönde, kurumsallaşma yönünde değil– düşündürüyordu. Lenin'in, Şubat-Ekim 1917 arasında *Devlet ve Devrim*'de ele aldığı Marx'ın savı, yoksa alışılmış türdeki öncü gruplar olan, bürokrasisiz ve ordusuz toplumsal biçimlere mi uygulanabilir yalnızca (silahlı mücadele yandaşı "terörist" grupları ayrı tutuyorum)? Portekiz'de olduğu gibi, düzenli ordunun önemli bir

bölümünden oluşan devrimci öncünün, "bilinçsizce", devlet iktidarının temel yapısına dahil olmasıyla, devletin güçlendirilmesi yönünde eğilim gösterdiği de düşünülemez mi? Askeri kurumun içinde, başka yerlerde olduğundan daha doğrudan olarak, devlet ve bilinçaltı birdir.

Öncülük, özü gereği, kurumlarla ve devletle kalıcı karşıtlık içindedir –basından, sanat pazarından ve partilerden yararlanan kurulu düzene devletin yaptığı en görünür ödünlere karşıdır. Öncülük, elbette, bu ödünlerden, toplumsal gerçeklik içindeki bu içerimlerden, pratiğinin bu doğal analizörlerinden yola çıkarak analiz edilebilir.

Fakat bu henüz ilk adımdır; bu adım, gruplar, okullar, akımlar, küçük marjinal örgütlerden oluşan bu son derece tekil toplumsal biçimlerin özgüllüğüne dokunmaz. Onların özgünlüğü hiç kuşkusuz geçici karakterlerinde, kurumu tanımlayan şeyin (süre, süreklilik) doğrudan doğruya karşıtı olan karakterlerinde yattığından, onlar, kurumsallık karşıtı gerçek uygulamaları içinde az çok kavranabilirler. Oysa, bu uygulama, esas olarak, büyük yankılar uyandıran manifestolarda, seçkinci tavırlarda, sanatsal ya da ideolojik düzeyde "modayı geride bırakan" ürünlerde yer almaz. Bu uygulayım, kurumlaşmamak için sürdürülen mücadelede, analizör olarak çelişkilerin, başka yerlerden daha incelikli olarak dinlenişinde daha fazla hissedilir. Bu nedenle, kalıcı sürç olarak kendi kendini fesih –yoksa, diğer toplumsal biçimlerin çoğunda görüldüğü gibi, hukuksal bir prosedüre indirgenebilen nihai bir olay değildir yalnızca–, öncü toplumsal biçimlerin temel gücünü ortaya çıkarır.

Hem bileşke hem de odak olan bu güç, "bilinçaltı bir strateji" olarak kendini gösterir. Genellikle ancak olayların zoruyla kuramlaştırılır: Kendi kendini feshetme manifestoları, bu anlamda, yeri doldurulamaz birer sosyolojik malzeme oluşturur. Fakat bu stratejide bilinçaltı olarak var olan şey, sanılan şey değildir. Öncülüğü, kendi kendini feshe, iktidarın ve kurumlaşmanın reddine doğru yönelten güç, doğrudan doğruya devlet karşıtı bir güçtür. Buna karşılık, kendi kendi feshetme yönündeki en iyi niyetli çabaları, eski gruplar karşısında kısmen de olsa çeki düzen verilmiş yeni gruplar oluşturmaya doğru eğen güç, yani sürekliliğe doğru, kuruma özgü

süreye doğru eğen güç, bilinçaltına aittir, sürenin, kalıcılığın, sürekliliğin –kurumsallaşmış politika oyunu tarafından sürekli olarak faal kılınan tüm hayali kategorilerin– koruyucusu, modeli ve garantörü olan devlete aittir. Bu kategorilerin arkasında, devlet karşıtı toplumsal güçlerin yadsınma sürecinin varlığını unutmamak gerekir.

Kurumlaşmanın bilinçaltı stratejisi, kitlelerin toplumsal bilgisinden ayrı, her zaman daha "ileri" bir bilginin arayışıyla meşrulaştırılmışken, kurumsallaşmaya direniş, kendi kendini fesih süreci aracılığıyla, toplumsal bilgiye tüm anlamını iade ederek çelişkileri çözmeye çalışır. Kurumlaşma, soyut tümlüğü –nihai sahibi devlet olan Mutlak Bilgi'yi– hedefler, oysa ki kendi kendini feshetme, somut tümlüğü, kılgının tümlüğünü hedefler. Bu anlamda, sanatsal öncü gruplarının bir ideolojiye (genellikle Marksist) ve bir yola "katıldığını" gören geleneksel epizotlar, kendi kendini fesih hareketinin, seçkinci olmayan bir pratik içinde ve bu pratik aracılığıyla seçkinci bilgiyi yadsımasını taklit ederler ya da karikatürleştirirler.

Öncülük içindeki bu temel sorunla bilimsel kurumun içinde de karşılaşılır. Bilimlerin –özellikle de toplumsal bilimlerin– gelişmesi, devletin gelişmesine bağlıdır. Uzmanların "yüksek" bilgisi adına toplumsal bilginin bastırılması girişiminin bir parçasıdır. Bunun nedeni, bu gelişimin herhangi bir ideolojik eksikliğin damgasını taşıması değildir; bunun nedeni, devletin yetkilendirdiği, teşvik ettiği, koruduğu uluslararası ve ulusal organizmaları olan egemen devlet modeline uygun olarak kurumlaşmış toplumsal bir biçim oluşturan bir güç dengesi aracılığıyla varolmasıdır. Laboratuvar araştırmaları, alan çalışmaları, eğitim, basım, bir bütün oluşturur ve bu bütünün ancak bir kısmı anketlerde ve sondajlarda ortaya çıkar. Bir devlet bilimi kurma arzusu, en çok da burada, akademik yaşamın sessiz hayhuyundan çok ardışık "bunalım"larda kendini gösterir.

Rahatsızlık öyle derindir ki, sosyologlar, ekonomistler ve politologlar tarafından pek sevilen bunalım kavramı bile kolay kolay yönlendirilemez. Etkileyici bir diyalektik altüst olma içinde, Edgar Morin, *Communications*'un "bunalım kavramı"na ayrılmış özel bir sayısının sonuç bölümünde şunu yazmıştır: "Bunalım kavramının

bunalımı, bunalım kuramının başlangıcıdır." (Sosyoloji kuramının) ahlâksızlığının (tarihin) erdemine gösterdiği saygı.

Bunalım kavramının ötesinde, kendi kendini fesih sosyolojisi, bir kitapta ya da bilimsel bir derginin özel bir sayısında değil, toplumsal gerçekliğin içinde oluşmak için, sosyolojinin kendi kendini feshini mi beklemelidir? Kişisel olarak geldiğim nokta, bu soruya olumlu cevap vermeye itiyor beni. Bunalım kavramını düşünmek için kurumlaşmış bilginin bunalımı, kurumsallaşmış politikanın kendi kendini fesih stratejisini mümkün olduğunca somut olarak dile getirmemiz için bizi teşvik etmelidir.

Mükemmel biçimine erişmiş olan devletin, –dünya devleti, devletleşmiş dünya– kurumlaşmış politikanın bu büyük düzeneğinden vazgeçip geçmeyeceğini ve yerine bir başkasını bulup bulmayacağını kim bilebilir?

Devletler arasındaki sınırların olası –ve hatta mümkün– yok oluşunun, blokların oluşumunun şimdiden kanıtladığı gibi "sınırların ortadan kalkması"nın devletsel bilinçaltının içeriği ve biçimi üzerinde etkisiz kalacağı söylenemez.

Yine de, Paul Lafargue'ın, "Bilinçaltının egemenliği kapanacaktır" şeklindeki kehâneti doğrulanabilir mi? Bundan daha kesin bir şey olamaz.

Küresel bir devlet, Gezegensel Birlik'e uygun bir yeni din gerektirir, ekolojiyle, kısmen de toprakla gönüllü olarak ilgilenen bir din. Yeni devletlerin kurulmasına ve devletsel varlıklar arasındaki kalıcı mücadeleye adanmış olan çağımızın devletsel bilinçaltı ise, Gustav Meyring'in, "Walpurgiyen" yıl olarak nitelenebilecek 1971 yılında çıkmış *La nuit de Walpurgis*'indeki ("Walpurgis Gecesi") ifadesini yinelersek, "gelecekteki olayların yansıttığı gölgeyle belli belirsiz renklenmiş bir yüzün tersi"den başka bir şey sunamaz.

Dizin

1985 İçin Düşünceler 131

A
Adorno 42
aktörler 212
Allende 75
Alman Kızıl Ordu Fraksiyonu 10
Almanya 46, 154, 155, 163, 168, 216
Althabe, Gérard 27
Althusser 164
Amerika Birleşik Devletleri 163, 168, 173, 174, 175, 208, 215
analizörler 59, 68, 85, 92, 113, 124, 139, 143, 205, 220
Aristo 70, 79
arzu 56, 105
askerlik 98
aşırı-sol 65, 74, 114, 115, 122, 123, 124, 153, 164, 166
avangard 117
aydın 102, 103, 104, 125

B
Bakunin 194
Barthes 116
Bataille, Georges 151
Baudrillard 78
Beau, M. 196
Bernstein 158
Biderman 137, 138
bilgi 103, 140, 141, 142
bilinçaltı 9, 13, 14, 20, 22, 24, 26, 70, 85, 86, 100, 105, 106, 136, 220, 221, 222
bilinçdışı 83
Birleşmiş Milletler 9, 14
BM 105, 135
Bourdieu 47
Brejnev 84
burjuvazi 62, 68, 80, 82, 84, 89, 91, 103, 176, 198, 214
Burnham 162
bürokrasi 114

C-Ç
Calvin 31, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 65, 208
Castoriadis 67
Cenevre 46, 49, 52, 53, 54, 56, 58
Cezayir 193, 200
Cezayir Savaşı 34
Churchill 14
CIA 76
Clastre, Pierre 28, 29
çalışma 103, 153,184
Çin 168, 213
çocuklar 103

D
Danjou, P. 196
David, J. 196
Debord, Guy 52
deliler 103
Delors, Jacques 132, 133, 134, 138
demokrasi 172, 200, 214
devlet 9-15, 20-35, 44, 77, 80, 82, 83, 84, 85, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 107, 112, 113, 114, 117-121, 126, 127, 135, 137, 156, 157, 171, 180, 182, 183, 187-195, 197, 200, 201, 210, 211, 213, 215-222
Devlet ve Devrim 219

Devlet ve İhtilal 69
devletin ideolojik aygıtları 29
devrim 40, 69, 75, 76, 89, 107, 151, 198, 200
Devrimci Komünist Birlik 121
diktatörlük 212, 213, 214
dil 42
din 32, 46, 47, 49, 51, 106
diyalektik 81, 82, 83
doğa 39

E
eğim 40, 41, 43, 44, 47, 60, 80
ekolojistler 79
emperyalizm 28, 32, 75
Engels 74, 81, 101, 104, 169
Espinas 37, 38, 39, 43
evcilleştirme 38, 41, 44
evlilik 31, 47

F
Farel 52
faşizm 91
Faye, Jean-Pierre 41, 42, 43, 159, 195
Filistin 13
Foucault 116, 164
Franco 29
Fransa 9, 10, 28, 39, 46, 64, 75, 124, 125, 129, 131, 164, 168, 186, 206, 216, 218
Fransız Devrimi 33, 68
Freud 99, 105

G
Gorham, William 133
göç 33
gösterge 78, 79, 130, 132
göstergeler 133, 134, 137, 138
Gösteri Toplumu 52
Gramsci 102
Grandjean, Michel 35
Gross 137, 138
Grundrisse 79
Gvichiani 170

H
hayvan 37, 39, 44
Hegel 23, 24, 33, 59, 81, 143
Heidegger 42
Heusch, Luc de 27
Hilferding 158
Hıristiyan 56
Hıristiyan Kurumu 47, 49-55, 57, 208
Hıristiyanlık 30, 32, 47, 50, 51, 54, 208
Hitler 11, 22, 43, 85, 148, 151, 153, 155, 158, 159, 160, 161, 212

İ-I
ideolojik parçalayıcılık 41, 42
iktidar 13, 21, 23, 24, 27, 36, 37, 49, 55, 58, 59, 88, 89, 91, 92, 110, 132, 133, 136, 140, 142, 152, 173, 187, 201, 213, 214, 220
iletişim 97-100
İncil 13, 56
insan 37, 38, 39, 43
İspanya 185, 187, 190, 193, 194, 195, 197, 213
İspanya savaşı 22
işbirliği 128
işbölümü 71, 102, 109, 110, 165, 192
işçi 210
işletme 210, 211
Illich, İvan 206, 207

J-K
Jakobenler 28, 29
kadınlar 103
Kalvencilik 46, 50, 51, 56, 57, 59
kamulaştırma 157
Kapital 77, 78, 81, 82, 84, 137
kapitalizm 27, 32, 46, 75, 85, 114, 149, 153, 158, 163, 172, 173, 180, 183, 191, 197, 211, 217, 219
karşı-iktidar 47, 61
karşı-kurumlar 48
katılım 127, 128
Kautsky 158
KGB 76
Kilise 30, 31, 32, 51, 52, 53, 54, 58, 92, 107, 207, 208, 213
Kızıl Ordu Fraksiyonu 10
kolektifleştirme 143, 186-199
köylüler 89, 90
kulüpler 60, 61, 62, 63
kurum 45-60, 67, 85, 92, 107, 112, 116, 118, 119, 121, 142, 168, 195, 205, 206, 208

kurumlar 46
kurumlaşma 68-76, 80, 86, 87, 89, 91, 92, 142, 220, 221
kurumlaşmış politika 19, 80, 86, 89, 90, 137, 178, 184, 194, 222
kurumlaştırma 70
kurumsal politika 13, 21, 28, 34, 44, 134, 135, 138
kurumsal siyaset 26
kurumsallaşma 205, 206
kurumsallaşmış politika 162
küreselleşme 10, 12, 14, 76, 83, 98, 105, 106, 216

L
Lacan 116, 164
Lafargue, Paul 222
Lassalle 84
Lefebvre, Henri 10, 26, 33, 83, 98
Lenin 40, 58, 65, 74, 81, 90, 95, 137, 163-172, 175-179, 216, 219
Lévi-Strauss 116, 164
Luther 31, 50, 56, 59
Luxembourg, Rosa 40, 158

M
Malville 9, 11, 12
Mao 74, 84
Marcuse 118
Marksizm 39, 40, 43, 59, 80, 83, 84, 96, 97, 107, 114, 116, 118, 151, 176, 181, 197, 219
Marshall Planı 174, 176
Marx 43, 58, 70-85, 88, 118, 166, 169, 172, 180, 189, 212, 219
materyalizm 81
Mayakovski 166
medya 106
Meksika 71
merkezileşme 196
merkezilik 136
Merleau-Ponty 164
Meyring, Gustav 222
miras 47
Mısır 13
modernist 131
modernizm 116, 117
monarşi 47, 69
Monnet, Jean 14, 153
Montesquieu 69, 215
Moreno 99
Morin, Edgar 221
Mousel, Michel 122
Mussolini 22, 44, 65, 66, 148
müdahale 110, 111, 112, 120, 122, 123, 124, 125, 128, 137, 141, 206, 218

N
Nataf, André 40, 43
NATO 175
Nazizm 41, 135, 143, 151, 155, 213
Neurath, Otto 156, 157
Nietzsche 143

O-Ö
ordu 212, 213
öncülük 220, 221
örgütlenme 176, 177, 178
özyönetim 180-188, 193- 197, 200

P
pasifikasyon 29
peygambercilik 47
peygamberlik 50, 51, 54, 70, 72, 74, 87
plan 137
planlama 131, 134, 149, 162, 165, 168, 172, 174, 176, 184, 192, 196, 209
planlamacı 149, 158, 167
planlamacılık 134, 135, 137, 138, 143, 152, 153, 156, 158, 163, 164, 169, 170, 173-179, 216, 217
politik bunalım 212
politikacı 19, 20, 21, 200
Poulantzas, Nicos 26
pozitivizm 142, 143
proletarya 40, 72, 89, 90, 97, 103, 157, 172, 198
psikanaliz 72, 97, 99, 101, 136

R
Rathenau, Walther 156
reform 46, 50, 51, 56, 58, 208
reformizm 73
Reich 42, 99
rejim 212, 213, 214
rejim bunalımı 214, 215, 218
rekabet 135
Romains, Jules 147, 148

Roosevelt 173, 174, 175, 176, 186
Rousseau 37, 58, 69
Rusya 71, 75, 83, 85, 89, 90, 151, 163, 175, 176, 185, 213

S-Ş
sağ 13, 22, 24, 28, 41, 73, 74, 90, 91, 120, 121, 127, 131, 137, 147, 148, 162, 164, 195
Sahlins, Marshall 27, 30
Sartre 102, 164, 197
savaş 22, 23, 28, 30, 75, 135, 156, 164, 191, 192, 217, 218
Sebag, Lucien 116
Ségalen 27
sermaye 82, 83, 85, 92, 127, 135, 151, 157, 173, 192, 197, 209, 210
Servet, Michel 55, 56, 57, 65
soğuk savaş 174
sol 10, 12, 13, 20, 22, 24, 28, 34, 35, 41, 48, 49, 65, 73, 90, 91, 114, 115, 117, 120, 121, 122, 123, 137, 147, 148, 162, 164, 195
sosyolojik müdahale 110, 111
Speer 155, 156, 159, 160, 161, 162, 173, 176, 177, 178, 217
Speer, Albert 154
SSCB 168, 216
Stalin 22, 29, 74, 74, 165, 166, 168, 173, 177, 179, 199, 212
Stalinist 172
Stalinizm 74, 84, 85, 95, 115, 135, 179, 213
süreklilik 87, 88, 92
şehir 15
Şili 75

T
Tanrı 54, 56
tarih 99, 101, 104, 108
tarihsel analizörler 101
Taylor 172
Taylorizm 149
temsil 136
Tocqueville 71
toplumsal bilgi 97
Toplumsal Sözleşme 69
Troçki 65, 71, 74, 95, 163, 165, 167, 168, 175, 176, 177, 179
Troçkizm 115
tüketim 78, 80
TV 23

Ü
üretim 78, 80, 103, 141, 170, 171, 172, 187

V
Varşova Paktı 175
verimlilik 153, 161, 192
Vincent, Jean-Marie 121
Vogt, Van 124
Waldheim, Kurt 10, 14
Weber, Max 48

Y
Yahudilik 32
yeni iktidar 61

Küreselleşme, iktisadi ve ekolojik boyutlarının yanı sıra, öncelikle, devletin küreselleşmesidir. Devletsiz toplumların neredeyse hiç kalmadığı bir çağda, devlet her yerde hazır ve nazır olmasını, esasen bilinçaltımızdaki varlığına borçludur.

Yirminci yüzyıl tarihini, devlet yandaşlarının olduğu kadar devlet karşıtlarının da kurduğu devletlerin tarihi olarak okuyorsak bugün, René Lourau'nun *Bilinçaltında Devlet*'inin bize söyleyebileceği çok şey var demektir. Devletin küreselleşmesini, devlet-karşıtı ve aşırı sol bir noktadan değerlendiren Lourau, bu erken dönem kitabında günümüz dünyasını aydınlatan kehanetler ileri sürmektedir.

Calvin'in Reform hareketinden Fransız Devrimi ve Ekim Devrimi'ne uzanan bir çizgide kurumlaştırıcı hareketlerin haritasını çıkaran Lourau, tüm bu hareketlerin devleti nasıl sağlamlaştırdıklarını ve kendi sollarını nasıl sert bir şekilde ezdiklerini anlatmaktadır. Kurumlaştırıcı hareketlerin kaçınılmaz yazgısıdır bu. Sonuçta güçlenen her zaman kurumdur, kurulu düzendir, devlettir. Ve, sözümona demokratik parlamento oyunlarında yer alan "sol" da tıpkı sağ gibi devletçi söylemi üretmektedir. İşte, *Bilinçaltında Devlet*, devletin varlık koşulunda özellikle solun oynadığı rolü çözümleyen, kurum karşıtı hareketlerin nasıl olup da kurum yaratıcı bir noktaya düştüklerini aydınlatan bir eser.

Lourau, günümüzde sistemin tıkanma noktalarında sık sık başvurulan teknokrat tipini de çözümlemektedir. Bu tipin Hitler Almanyası'nda görülen ilk örneklerinden yola çıkarak Amerika'daki New Deal, SSCB ve Fransa'daki planlamacılık dönemlerini inceleyen Lourau, sözümona tarafsız, partisiz teknokratların devletin bekasında oynadıkları rolü tarihsel temelleriyle gözler önüne sermektedir. Politikanın ve politikacının da, ister sağcı olsun ister solcu, devlet için vazgeçilmez önemini anlarız sayfalar arasındaki yolculuğumuz sürdükçe. Politika ve politikacı, Lourau'nun deyişiyle, "eğim" içindedirler: Devlet ve kurum karşısında, köpek gibi eğilirler. İnsanın bu "eğim"ini antropolojik verilerle açıklar Lourau.

Bilinçaltında Devlet, devlet karşıtlığını, kurum karşıtlığını mümkün kılmış deneyimlere açılarak sonuçlanmaktadır. İspanya'da yaşanmış özyönetim deneyimi, liberter ve aşırı sol deneyimler, devletin gündelik hayatımızdaki ve bilinçaltımızdaki ağırlığını sona erdirebilecek deneyimler olarak tarihten bugüne uzanmaktadır..

Devletsiz toplum ihtimallerini düşünebilmek, tasarlayabilmek için, sol adına devleti ikame etmekten kurtulmak için okunmalıdır *Bilinçaltında Devlet*.

AYRINTI•İNCELEME
ISBN 975-539-341-2
9 789755 393414